

Warfield), על שמו של נשיא החברה שיום את בנייתה היא היתה אוניית טיולים שנועדה לשיט חופי במפרץ צ'ספיק בין בולטימור לנורפולק. היא היתה אוניה גדולה, בעלת קיבולת של כ-4,000 טונות אורכה למעלה מ-100 מטר, בעלת מבנה עלי גבוה של ארבעה סיפונים ונפח גדול מאוד במושגי ההעפלה. לעומת גובהה המרשים היה השוקע שלה במים נמוך יחסית, בסך-הכל 2.5 מטר, מה שאיפשר לה לשוט ציח מנועיה החזקים במהירות של כ-14 קשר בשעה בשיט הגיל, ובשעת חירום יכלה להאיץ את מהירותה לזמן-מה עד קרוב ל-20 קשר בשעה. בחוותה החיצונית דמחה לספינות הקיטור הראשונות שהפליגו בנהר המיססיסיפי. "הנשיא", כינוה בחיבה כמוסד לעלייה ב' אחרי שרכשו אותה.

בימי מלחמת העולם השנייה הוחכרה "פרזידנט וורפילד" לממשלת בריטניה שיעדה אותה להובלת גייסות בתעלת-למנש, ולשם כך היתה צריכה לעבור הסבה. יש משהו מן האירוניה כי דווקא האנגלים עלידי הסבתה להובלת גייסות התאימו אותה גם לצרכי ההעפלה בעתיד, בכך שהפכו אותה מאוניית שעשועים שהובילה כמה מאות נוסעים, לאוניית תובלה המסוגלת להוביל אלפי נוסעים. הם חיזקו את דפנותיה כדי שתוכל לעמוד בים סוער והגדילו את כלי הקיבול שלה לדלקומים שתוכל לחצות את האוקיינוס! כשהוחזרה לבעליה אחרי המלחמה היתה אומנם בלה מוזקן, אך תכונותיה הבסיסיות עדיין השתמרו בה והפכו אותה לאטרקטיבית בעיני מארגני ההעפלה שתרמו אחרי אוניות גדולות באותה תקופה: הם היו מובנים לשלם בעבורה 50,000 דולר ולהשקיע בשיפוצה עוד 80,000 דולר - סכום עתק במושגי הימים ההם - ובלבד לרכוש אותה. כותב על כך זאב שינד (דני), שליח המוסד בארצות-הברית, שרכש אותה בנובמבר 1946:

למזלנו, היו מכונות האוניה טובות וחזקות. על כן יכלה לעמוד במיכתן רציני בכוא השעה. סגולותיה האחרות היו מהירות, נפח עצום ותנאים טובים להובלת אנשים - תנאים סניטריים נוחים, חדרי שירות מרווחים, מטבח מסודר למופת, דוודים מתוקנים לבישול, מקררים מודרניים, אולמ'שינה נרחבים וכדומה. בגלל כל סגולותיה אלו היינו להוטים לרכוש אותה ונכנסנו לשם כך בהתחרות

פרק אחר-עשר

"יציאת אירופה תש"ז"

לפרשת "יציאת אירופה תש"ז" שמוד ללא ספק מקום מיוחד בתולדות ההעפלה. לא בכדי הפך מאבקה של אוניה זו - שהתפרסמה בעולם בשמה הלועזי "אקסודוס 1947" - לסמלו של "מרד העלייה". יותר מכל אוניה אחרת התגלם באוניה זו אותו מאבק עיקש של הפליט היהודי, איש שארית הפליטה, על זכותו לעלות לארץ-ישראל ולשקם בה את חייו לאחר כל מה שעוללו לו בימי השואה. פרשת "אקסודוס 1947" התחוללה בקיץ 1947, בחודשים הקריטיים ביותר בתולדות המאבק על עתידה המדיני של ארץ-ישראל, ויותר מכל מאורע אחר של אותה תקופה העניקה לו את הנופך הדרמטי. המאבק והמרי של המעפילים ב"אקסודוס" היו ממושכים ומתישים יותר מאשר בכל ספינת מעפילים אחרת. חודשיים תמימים צמדו מעפילי "אקסודוס" במרי, ומאבקם זכה לתהודה בינלאומית מקפת. ההתנכלות של הבריטים לאוניה זו החלה עוד במקום רכישה, בארצות-הברית, הרבה לפני שעלו עליה המעפילים: הקרב הגלוי על גורלם החל עם התנתקותה הדרמטית מחוף צרפת, כשהיא חומקת ממעצר השלטונות הצרפתיים בנמל קסט, ובהתנגשותה האלימה בלב ים עם אוניות הצי הבריטי שתסמו את דרכה לארץ-ישראל; המשכו במרי הממושך והמתיש של המעפילים בתוך אוניות הגידוש הבריטיות, בסרבם לרדת בחוף צרפת שאליו הוחזרו בעל-כורחם; סופו בעמידתם רבת הסבל במסעם בדרך לגרמניה, ובהתנגדותם לרדת בנמל המבורג, לשם הובאו לבסוף והורדו אליו בכוח הצבא הבריטי.

"אקסודוס 1947" לא היתה ספינת מעפילים רגילה, לא בממדיה ולא בצורתה החיצונית. היא נבנתה בארצות-הברית אחרי מלחמת העולם הראשונה והושקה בשנת 1928 תחת השם "פרזידנט וורפילד" (President)

עם תכרה סינית שאמרה אף היא לקנות את "הנשיא"...
ומאהר שידענו מה המטרה שלפנינו – ראינו זכות בפורת
לנו, שילמנו מחיר גבוה יותר ורכשנוה².

יצחק אהרונוביץ' (ארן), הנורע בכינויו אייק, שעתיד היה להתפרסם כקברניטה הצעיר של האונייה "אקסודוס 1947" במאכקה עם הצי הבריטי מול חופי הארץ, הגיע לארצות-הברית בעת שרכשו אותה והחל בהכנתה לקראת העברתה לאירופה. הוא היה מאנשי הפליים הבוודיים בעלי השכלה פורמלית של קצין ימי וניסיון בהפלגות במסגרת צי הסוחר הבריטי בימי מלחמת העולם השנייה. מלברו התגייסו ובאו לעבוד עמו באונייה זו כ־40 צעירים יהודים אמריקנים. מי היו הבחורים האלה ומה היו מניעיהם להתגייס לעבודה זו? על כך כתב בדורת המסכם את מסע "אקסודוס", ימים ספורים אחרי שירד ממנה:

מוזד לבדוק מי הם חברי העובדים אשר מובילים אוניית מעפילים עברית לארץ-ישראל. רובם לא-ציונים; אף לא פעם אמרתי בי הלוואי וירכו לא-ציונים כמותם. כמה מהם נמשכו לעבודה עליידי האבנטורה (ההרפתקה), כמה על-ידי רגש הומניטרי, כמה עליידי שואה עיוורת לכריטיים ומיעוטם אנשי תנועות חלוציות שראו כי דרך ההעפלה היא הדרך היחידה לעלות אדצה. כנראה שיש לא מעט קסם במפעל הנקרא העפלת יהודים לארץ-ישראל, אם הוא הצליח למשוך אליו אנשים כה מרוחקים מאחננו. הגדע ללמוד לקח מפרק זה ולהבין כי זו הדרך לכבוש רכבות בני נוער יהודי אמריקני? כי את אשר לא הצליחו לעשות בעבודה פוליטית של תנועות ומפלגות, את אשר התנועות החלוציות עושות בממדים אפסיים ובלתי-מספיקים – משיגים אנו עליידי הצגת הפרובלמות המעשיות שלנו בפני הנוער האמריקני וגיוסם הממשי למפעלנו. הייתי נוכח בוקד אחד בלשכת הגיוס "הקונספירטיבי", שבה מקבלים אנשים לעבודתנו. מי שהצליח להסתגל אלינו דרך כל כיוויי הקונספירציה, חש כי מזל גדול נפל בחלקו. כל

הבחורים היו נלהבים לרעיון כי הם יביאו אהלים מאירופה לארץ-ישראל, כי הם ישצרו את הבלוקדה הבריטית. רק אחוז קטן מאוד מהם היו אנשים לשעבר, אך רוב רובו של חבר העובדים היו אנשי צבא לשעבר. יכולת לראות כיניהם כאלה שגלחמו במלחמת העולם השנייה בגורדאקאנאל, באוקיגורה ומי שבא זה עתה מחיל הכיבוש בליפאן-מייגור (רביסון) אמריקני התגייס יחד עם המלה הפשוט מה"ניב" (הצי), והדבר ששיחף את כולם היה לא הכרה ציונית פא אם התחושה האלמנטרית שיש לעזור לאהלים באירופה³.

בין המתנדבים שהתקבלו לעבודה באונייה היה גם כומר מתודיסטי צעיר בשם ג'ון גראואל (J. Grauel), שמילא תפקיד הכרת-מוסרי חשוב באונייה, ושעתיד היה לעשות שירות חשוב למערכת ההעפלה בעדותו בפני חברי ועדת החקירה מטעם האו"ם בעניין ארץ-ישראל (אונסקרופ), על הקרב שהתנהל בה מול חופי הארץ. גראואל היה ללא ספק אחת הדמויות הציוריות והפלת-ישגרותיות ששירתו את ההעפלה. התגייסותו לשרת באוניית מעפילים יש בה ללמד על הגירוי המוסרי של עזרה לחלשים, שהיה במפעל ההעפלה, עד כי משך אליו גם דחוקים כמותו. כשהצטרף למסעה של "אקסודוס" היה בן 28. איש אדוק בדתו ומתקדם בהשקפתו, שפעל לפני כן בכפרי כורים והשפעתו עליהם הייתה גדולה. גם העניין היהודי היה קרוב ללבו והיה פעיל בוועד הנוצרים, ילידי הצינוח בארצות-הברית; (Christian Committee for Palestine): מטעם ועד זה המליצו לצרף אותו לצוות העובדים של ספינת מעפילים. זאב שינד לא התלהב תחילה לרעיון, אך לאחר שנפגש עמו נכבש עליידי אישיותו והסכים לצרפו לצוות העובדים של האונייה, וכפי שהתברר אחר כך הדבר היה לברכה לכולם⁴.

אנשי "המוסד" שהיו רגילים לעבודה פתרתית ניסו כמיטב יכולתם להעשות סוד גם על פעילותם סביב-אונייה זו, אך לשווא. בתנאי הפעילות ההתנדבותית של אמריקה קשה להצליח בכך. יותר מדי אנשים היו בסוד רכישתה והכנתה של האונייה ליעודה החדש. ראשונים ידעו על כך יהודי בולטימור – המקום שבו עגנה – מפי אנשי צוותה שנהגו להתארח אצלם. עד מהרה הצליחו גם העיתונאים האמריקנים הנורוים להציץ מעבר למסך

האלמוניות שבה התעטפו אנשי "המוסד", ומדי יום ביומו החלו מופיעות בעיתונות השערות בדבר הספינה ומטרתה.⁵

אחריו מספר חודשי הכנות הובא לאוניה רב-חובל אמריקני קשיש, שאמור היה להכיאח לצרפת. ב-25 בפברואר 1947 הפליגה האוניה מנמל בולטימור ליעדה. עם צאתה לים הפתוח נקלעה לסערה ומים החלו חודרים למחסניה דרך חורי הברגים המחוקים את-החגורה של האוניה. רכי-החובל נבהל והחליט לשוב על עקבותיו לנמל ולנטוש את האוניה. עמו עזבו גם כמה מאנשי הצוות. הנותרים החליטו להישאר ולהמשיך עם האוניה למחוז חפצה יהיה אשר יהיה.⁶ אחרי תיקונים שאדכו כשלושה שבועות נוספים הפליגה "הנשיא" מפילדלפיה, ב-29 במרס 1947, למסעה לאירופה.

כאמור, החלו הבריטים להתגכל לאוניה עוד בטרם עזבה את חופי ארצות-הברית. הם הכירו אותה עוד מימי שירותה אצלם וידעו שהיא מסוגלת להוביל אלפי נוסעים. לכן נערכו לקדם את פנייה עוד לפני שתגיע לים התיכון.⁷ אנשי הצי שהיו מופקדים על לכידת אוניות המעפילים היו מוטרדים במיוחד מהמבנה הגבוה שלה ומהירותה, וחששו שתכונות אלה יקשו עליהם לעצור אותה כתחום רצועת שלושה המיילים של המים הטריטוריאליים, בשיטות שנקטו בהן לגבי אוניות המעפילים האחרות, שהיו בהרבה קטנות ואיטיות ממנה. תחילה ניסו למנוע את הפלגתה מארצות-הברית על-ידי לחץ על ממשלת הונדורס שלא תעניק לה את דגלה.⁸ כשהפליגה בסוף והתעכבה בדרך באיים האזוריים, ניסו למנוע ממנה דלק.⁹ אחרי 17 ימי הפלגה, הגיעה סוף סוף האוניה לנמל מרסיי בצרפת.

"הנשיא" הגיעה לים התיכון כשהמערכה הבריטית נגד ההעפלה היתה במלוא עוזו. בחודשים פברואר-אפריל 1947 הגיעו לחופי הארץ שש ספינות בזו אחר זו, שהביאו עמן אלפי מעפילים. לכידת ספינות אלה היתה מלווה-התנגשויות אלימות המורות, שהבולטות ביניהן היו באוניות "חיים ארלנזורוב" ו"תיאודורה-הרצל", אותן תיארונו-בפרקים הקודמים. עם העברת שאלת ארץ-ישראל להכרעת האו"ם פתחו הבריטים במקביל במערכה מקיפה נגד העלייה הבלתי-לגאלית, כשהם מנסים לבלום אותה בארצות המוצא באמצעים כשרים ובלתי-כשרים. לחץ כבד הופעל על המדינות שמהן יצאו הספינות - אם לחץ ישיר על-ידי הנציגויות

הדיפלומטיות במקום, ואם באורח עקיף באמצעות האו"ם. ב-15 באפריל 1947 ציין נציג בריטניה באו"ם, אלכסנדר קאדוגן, באונוי מזכיר האו"ם טריגוזה לי, כי המשך העלייה הבלתי-לגאלית במקביל-לחקירת ועדת אונסק"פ הוא מסוכן ולא צודק: "משום כך קיבלתי הוראה לבקשך לפנות בקריאה אל המדינות חברות או"ם, שינקטו את אמצעי הזהירות הקפדניים ביותר כדי למנוע מעבר בשטחן והפלגה ממליהן של יהודים המבקשים להיכנס לארץ-ישראל באורח בלתי-חוקי".¹⁰

פנייה באמצעות האו"ם למדינות המסייעות להעפלה ערכה המעשי היתה מוטלת בספק. אבל היא ממחישה את הרצינות שבה התייחסה הממשלה הבריטית לחופעה זו. מכל מקום, הבריטים לא התכוונו להסתפק בכך. משהו מן הלחץ שהפעילו אפשר היה כבר לחוש כש"הנשיא" נכנסה לים התיכון. עד אז פעלו אנשי המוסד בצרפת כמעט בגלוי וזכו לאהדה וסיוע מגודמים שונים בקרב השלטונות הצרפתיים.¹¹ והנה הפעם, עם כניסת האוניה לנמל מרסיי, התברר לאנשי צוותה כי העניינים שוב אינם כתמול שלשום. הם התבשרו כי לא יוכלו לשהות בנמל מרסיי ועליהם למהר ולהפליג לארץ אחרת. לא ניתנה להם אפילו חופשה אחרי ההפלגה הארוכה, ורק אחרי מאמצים גדולים השיגו עבור האוניה את הדלק והמים הדרושים.¹² אחרי שבוטלים של ששהיה בצרפת הפליגה "הנשיא" תחת מעטה סודיות לאיטליה והגיעה לנמל פורטה-הונורה שלידי להספציה, שם עמדו להכשירה לקראת קליטת המעפילים. מהיכן תפליג ליעדה הסופי איש עדיין לא ידע.

ב-13 במאי 1947 התכנסה במשרד החוץ הבריטי בלונדון ועדת השרים לענייני העלייה הבלתי-לגאלית בראשותו של בוויך כדי לחזור ולדון באלה אמצעים יש לנקוט לבלימתה, כשברקע הדיון ההכנות הנעשות כבר ב"נשיא" לקראת הפלגתה ארצה. בעת הדיון היא עדיין עגנה בפורטה-הונורה, וממשלת בריטניה מפעילה לחץ כבד על ממשלת איטליה באמצעות שגרירה בדומא, כדי שזו תסלק את האוניה מתחומה הפעם נשא הלחץ פרי. ממשלת איטליה הבטיחה לשגריר, שהיא מתכוונת "ליעץ" לרבי-החובל של האוניה שיחזיר אותה לצרפת ואף תדאג שאוניית מלחמה תלווה אותה אל מחוץ למים הטריטוריאליים של איטליה. השגריר נשאל אם גם הבריטים יהיו מוכנים לשלוח כעקבותיה אוניית מלחמה כשזו תעזוב את מימי איטליה.¹³ בוויך שהיה הרוח החיה בדיון, ראה

באזניה זו מבחן למדיניותו החדשה נגר ההעפלה "test case" כלשונו. לדבריו, יש לעשות הבל בדי-למנוע את הפלגתה, ובעיקר למנוע להעלות אליה נוסעים. הוא הוסיף עוד, שאם הכריטים לא יגלו בעניין זה נחישות מספקת, גם ממשלת איטליה לא תאמין להם. שגמרו אומר לשים קץ לעלייה הבלתי-לגאלית.¹⁴

יושב ראש הוועדה תומס לוי ממשד המושכות אמר, שהאמצעי היעיל ביותר להפסקת העלייה הבלתי-לגאלית הוא החזיר במוח גדולה של עולים בלתי-לגאלים לארצות שמהן הפליגו.¹⁵ ההצעה לא היתה חדשה ומאז התחדשה ההעפלה אחרי המלחמה היא בכך הועלתה מספר פעמים בפני הפורום המדיני הבכיר. הרעיון הועלה כשעתו-עלידי האשי הצבא אך נדחה פעם אחר פעם על-ידי הדרגים הפוליטיים.¹⁶ הפעם לא נדחתה ההצעה והוחלט לדון בה בשתקה אקטואלית. בינתיים ניתן אור ירוק-להיצר לקראת אפשרות כזאת מכחינה מבצעת, ועל הלווד הראשון של האדמירליות (שר הימיה) ושר התעבורה הוטל לבדוק את האמצעים העומדים לרשותם לקראת מבצע מעין זה.¹⁷

השלטונות הבריטיים החלו, מעתה להיערך מבחינה מדינית לקראת האפשרות של תקורת עולים בלתי-לגאלים שיחפסו בעתיד לארצות שמהן הפליגו. עם זאת הנה ברור לבל הגורמים בממשלה הכריטית, שהדבר לא יוכל להיעשות רק בכוח וכאורח חד צדדי, וכי אי אפשר יהיה לבנות את הרבה על שום מדינה ריכונית בניגוד לרצונה. במקרה דנן המדובר היה באיטליה או בצרפת, שמאחת מהן צפויה היתה "הנשיא" להפליג. כפי שראינו, הלחץ על האיטלקים היה יעיל הפעם ונשא פירות, וכבר ב-12 כיוני סולקה האזניה מתחומם.¹⁸ הצרפתים לעומתם היו אגוז קשה יותר לפיצוח. ב-12 במאי 1947 קיימו נציגים בריטים שיחות עם השלטונות הצרפתיים ודרשו מהם להפסיק את העלייה הבלתי-לגאלית מתחומם והעלו חרס. בידם הצרפתים חזרו וטענו, כי ארצם משמשת רק ארץ מעבר לעולים, והבהירו לפני שיחם, כי מבחינה פוליטית לא יסכימו בשום פנים לתחזרתם לצרפת.¹⁹ נדרשה, אפוא, התערבות של הדרג הבכיר ביותר, של שר החוץ בוויין עצמו, אצל עמיתו שר החוץ הצרפתי גורג, בידו, כדי למנוע את הפלגת האזניה מצרפת.

ריכוז האנשים והכנת האזניה

המועמדים בכוח הטבעיים להעפלה ב"נשיא" היו אנשי שארית הפליטה שהגיעו כדרכו "הברזחה" לגרמניה והתרכזו שם במחנות העקורים השונים, כשהם מצפים לעלייה לארץ ישראל וסרטיפיקטים אין. משנפלה במוסד החלטתה שהאזניה תפליג מצרפת, הוחל מייד כקביעת המועמדים להפלגה בעשרות המחנות המפוזרים באזורי הכיבוש וריכוזם לקראת העברתם לצרפת. מראש נקבע, כי הרכב המעפילים באזניה זו יהיה, שליש חלוצים, שליש ילדים ובני נוער ושליש יהודים "סתם". בגלל גורל האזניה והתנאים הטובים יחסית בה, מעטות היו ההגבלות לגבי המועמדים להפליג כח לעומת ההגבלות בספינות המעפילים האחרות. עם זאת נקבע שלא יוסעו תינוקות מתחת לגיל שנה, נשים בחודשי הריון, האזניות וקשישים מעל גיל 60. לפני העלייה עברו המועמדים בדיקות רפואיות. אף-על-פי-כן לא הצליחו המארגנים לעמוד אפילו במגבלות מעטות אלה. הרופאים וועדות העלייה לא עמדו בלחץ המתפרצים לעלות ולאזניה עלו גם הרבה נשים בהריון ותינוקות.²⁰ התוצאות מחוסר זהקפדה בבחירת העולים הורגשו באזניה כבר למן הימים הראשון. כותבת על כך חכית הפלמ"ח החובשת סימה שמוקלר מאפיקים, שהיתה אחראית לשיירות הרפואי באזניה:

תנאי אזניה זו היו, כידוע, טובים מאוד. לכן אספו אליה חומר אנשי קשה ביותר להעפלה: ילדים למטה מגיל שנתיים, בהם תינוקות בני חצי שנה, וכאלף נשים הרות, רכות מלן בחודש התשיעי להריון. למחרת בואן של השיירות מגרמניה כבר התחילה שורה של לירנות ותוך שבוע אחד היו 30 מקרי הפלה. בין הנוסעים היו חוליי-יאה במספר רב, שהוצאו מסנטוריומים והובאו לכאן. הם שמעו וידעו, פי עלייה ב"עניין קשה הוא, אבל לא שיערו מה משמעותה למעשה.²¹

מעפלי יציאת אירופה תשי"ד היו אפוא חתך נאמן של שארית הפליטה הציונית באירופה, שכלל בתוכו חלוצים צעירים מאורגנים בתנועות הנוער השונות, מאות ילדים ובני נוער יתומים מאורגנים

מונתה כבר חברת הפיקוד של האוניה שעתידיה היתה להובילה ארצה. למפקד האוניה מונה יוסי המבורגר (הראל), מרשפיקוד לפני פחצי שנה על אוניית המעפילים הגדולה ביותר שקדמה ל"אקסודוס"; הלא היא "כנסת ישראל". גרדה שניסיון זה של פיקוד על אוניית מעפילים גדולה: לחנאים קשים; ומידת המשמעת ושיקול הדעת שגילה כלפי הממונים עליו כעת מסעה ולבידחתה של האוניה הקיא הכשירוהו בעוני ראש המוסד לעלייה ב שאול אכיגור (מאירוב) כדי להפקיד בידיו את הפיקוד גם על האוניה "יציאת אירופה השני" ולאחריה גם על שיירת "הפאניסי". לרכיחומל של האוניה מונה יצחק אהרונוביץ (אייק), אשר הסתייע בשני קצינים מקרב המתנדבים האמריקנים. הקצין הראשון בהני מדקס עשה לפני כשנה דרך דומה באוניית המעפילים "הגנה" והקצין השני ויליאם ברנסטין (כיל). אחראי על האנשים ולארגון ההתנגדות באוניה מונה איש הפלמ"ח מלכה פרלסון (פרי), שזו היתה הפלגתו הראשונה בשירות ההעפלה. אחראי על המנהלה באוניה מונה איש הפלמ"ח הוותיק ועתיר הניסיון בהפלגות עם ספינות מעפילים, צבי כצנלסון. אחראית לשיירות הדפואי באוניה מונתה חברת הפלמ"ח סימה שמוקלר. "הגדעונים" של האוניה היו עזריאל ענב ומקס כהן.

מלבד ההכנות הלוגיסטיות הרגילות של האוניה הכנת המשכבים באולמות השינה, השירותים, המטבח והסידורים לחלוקת האוכל ומי השתייה לציבור כה גדול; חייבים היו לתת את הדעת גם להקמת מערך רפואי הולם באוניה כה גדולה ובהרכב נוסעים בה מגוון כפי שהיה באוניה זו. עיקר הסגל הרפואי של האוניה, שכלל חמישה רופאים ו-20 אחיות מוסמכות, גויס מקרב המעפילים עצמם. מכיון הרופאים התבלטו במיוחד ד"ר יהושע כהן, מאנגליה, שהצטרף לשיירות ההעפלה הצעירה לפני הפלגת האוניה ואירגן בה את כיתת החולים, ורופאת הילדים ד"ר דבורה צוקרפיין. על הרופאים שבאוניה בכלל ועל אישיותה של ד"ר צוקרפיין בפרט כותבת סימה שמוקלר:

היו אתנו רופאים כעלי ערך. בייחוד התבלטה אישיותה של רופאה אחת מבין העולים. אדם יוצא מן הכלל, אשה נפלאה הוקל לבנו בשאך היינו רואים אותה. עברו עליה שכעת מדורי גיהנום כנדודיה ברוסיה. ואף על פי כן לא נסתלפה

בקיבוצי ילדים וסתם "עמך" במגוון גילים רחב, שהיו מובנים לעלות בכל הדרכים מבלי להירתע מקשיי המסע. למרות היותם פליטים, למודי סבל ונדודים, מוכנים היו לנטוש את התנאים הטובים יחסית של החיים במחנות העקורים בגרמניה ולהמירם בחיי מעצר קשים יותר כמחנות הגירוש בקפריסין ולחכות שם חודשים ארוכים ואף שנים ובלבד שיזכו להיכנס לארץ ישראל. כאותה עת היה ברור לכולם, כי סיבוייה של אוניית מעפילים כה גדולה לפרוץ את ההסגר הכריטי הם אפסיים. אף על פי כן הדבר לא הרתיע אותם, ורכים היו המתפרצים להעפיל באוניה זו.

קביעת המועדים להפלגה במחנות, ריבוזם, והעברתם מגרמניה לצרפת נעשו בלחץ של זמן. ההתארגנות בגרמניה לקראת היציאה ארכה שבועיים ימים. שבוע נוסף - בין 29 ביוני ל-6 ביולי 1946 - נדרש היה כדי להעבירם ברכבת ובשיירות של משאיות מגרמניה לצרפת. חלק זה של המבצע כוצע על ידי ארגון "הבריחה" ואנשי "הגנה" באירופה. בהתחשב בפעולה בתנאי מחתרת, הרי עצם המבצע הלוגיסטי של העברת קרוב ל-5,000 איש ממדינה למדינה, כלי שקרתה במהלכו שום תאונה ובלי נפגעים היה הישג מרשים בשל עצמו.²³ במבצע זה; מתחילתו ועד סופו, ניכר היה הניסיון המבצעי המצטבר של פעילות כח שנתיים ויותר של ארגון "הבריחה" וההעפלה.

בצרפת נקלטו האנשים בכתריסר מחנות מעבר בסביבות מרסיי, שהיו תחת פיקודם של אנשי פלמ"ח, שהבשירום לקראת ההפלגה בצלייה ב. במחנות המעבר, תוך כדי ההמתנה להפלגה, הוכנסו האנשים למשטר חיים ממושע, דומה לזה הצפוי להם באוניה. האנשים חולקו למחלקות של כ-30 איש על פי המרביבים השונים בתוכם. ילדים לחוד, נשים הדות לחוד, ומבוגרים לחוד. מונגו אחראים לכל המחלקות. למן היום הראשון הונהגו מפקדי בוקר בהם נבדקו הילקוטים. חלוקת האוכל והמים אף היא נקבעה על פי סדר דומה לזה שנהוג באוניות המעפילים.²⁴

במקביל הלבנו וגשלמו ההכנות האחרונות לקליטת האנשים באוניה. האחראי על הכנת האוניה היה איש הפלמ"ח הוותיק אפרהם זבאי, אשר כבר צבר ניסיון רב בהכנת אוניות מעפילים באיטליה. הוא התחיל בהכנת האוניה בפורטה לונורה. בשנצטוותה להסתלק מאיטליה עבר עמה לצרפת. לרשותו עמדו כתריסר אנשי פלמ"ח וכל חבר העוכדים האמרוקנים של האוניה שעבדו עמו במסירות רבה בהכנת האוניה ליעודה.²⁵ כשלב זה

למותה האנושית. למרות היותה בחודשי הקריון האחרונים, מילאה חובתה למופת ושימשה דוגמה לאחרים.²⁶

המערך הרפואי באוניה כלל בית-חולים עם 60 מיטות מצויד היטב. בנוסף לכך הוקמה מרפאה על כל אחד מהסיפונים, מאוישים עלידי רופא ואחות. מערך רפואי זה שהיה עמוס עבודה בימי ההפלגה הרגילים לא היה ערוך, כפי שהתברר לאחר מכן, לטפל בפציעות ההמוניות, בעת המאבק עם חיילי הצי הבריטי, לא מבחינת כושרו של הסגל הרפואי ולא מבחינת ציודו.²⁷

מלכתחילה איש לא חשב שאוניה בגודל כזה הנמצאת במעקב מתמיד של הבדיטים, המתנכלים לה לכל אורך הדרך, תצליח להגיע ארצה בלי להתגלות ולהוריד בחשאי את נוסעיה בחוף ועל כן מראש לא בנו על כך. מאידך גיסא היו אנשים במוסד לעלייה ב' שחשבו לנצל את סגולותיה המיוחדות, המבנה העלי הסגור של האוניה, את מהירותה, והשוקע הנמוך שלה המאפשרים לה שיוט במים רדודים, כדי לפרוץ בכוח לחוף ולהוריד את האנשים בגלוי ובמופגן. הראשון שהגה את הרעיון הזה היה גרישה שיינקמן מכפר גלעדי, מעוזריו של דוד נמרי בצוות ההורדה בחוף. גרישה שיינקמן פגש את האוניה כשרק הגיעה לצרפת ומיד דיווח עליה ועל הפוטנציאל הגלום בה לדוד נמרי בארץ:

הנשיא: כ־1,800 טונות. מעל לסיפון העליון בנויים מעץ עוד שלושה סיפונים... כל הכניין מעל שטח הסיפון התחתון סגור עם קירות ולא תהיה שום אפשרות לאויב לעלות עליה, מתוך לגג שהוא גבוה מאוד מעל פני המים. גם עניין הגו באוניה זו לא ישמש גורם מבריע הואיל והיא סגורה מכל הצדדים. אפשרויות שיבון האנשים שם נוחות מאוד למרות שיש שאלות טכניות של שקיעה במים ואיוון האוניה. האוניה הזאת צריכה לנסות להגיע לחוף תל-אביב. יש לה כל האפשרות גם אחרי שתיתפס (בעת המעבר בשטח המים הטריטוריאליים. מהירותה מ־10 עד 13 מייל. יכולה לפתח (מהירות) למספר שעות עד 19 מייל. הצעתי שהיא תבוא מדרום לתל-אביב ואחר שתתגלה

מעפילים בסירות גומי ניתקים באישון לילה מיבשת אירופה (ארכיון ציוני מרכזי)

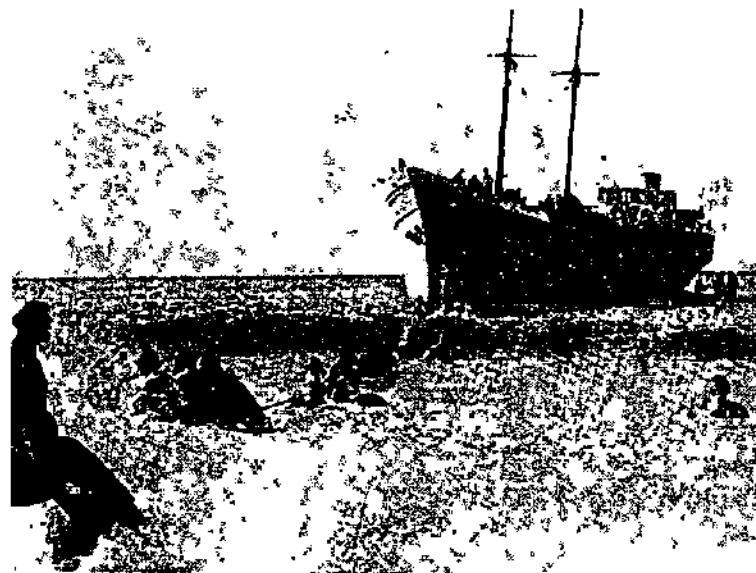

מעפילים בסירות גומי גוררים עצמם בעזרת חבלים לעבר הספינה הממתינה בהם (ארכיון ציוני מרכזי)

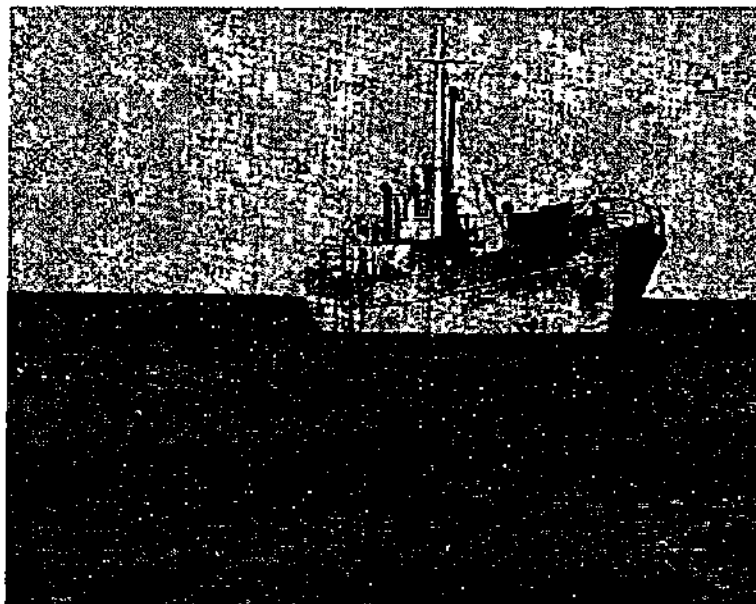
ותקבל הוראה ללכת לחיפה שתלך במרחק 4 מייל מהחוף ומול תל-אביב תעשה את הפנייה במהירות מקסימלית. צריך יהיה לתת לה סימני אורות לאיזה מקום לעלות... גם סידורי ההתגוננות בגלל צורתה המיוחדת וריכוי משאבות וצינורות. הלחץ של מים נותנים אפשרות שהיא תוכל לעלות על שרטון. הרעיון של הורדה בחוף הארץ בבל אינו תופש בנטר (צרפת) מקום חשוב. אם לא יהיה באן איש שיתמסר לדבר זה, לא יאורגן ולא יבוצע. אם אפילו יבטיחו לטפל בשאלה זו, חסרה פה מאוד האינפורמציה והדוחות של המלווים והגדעונים מהבלים שהגיעו לארץ ומניסיון מעשי בשטח זה.²⁸

שותפים לרעיונותיו של שיינקמן היו גם אנשי הפלמ"ח שעסקו בהכנת האוניה ובמיוחד חבורת הפיקוד שלה. היתה זאת חבורה צעירה בעלת מוטיבציה לוחמת, שהיתה מוכנה לבל תחבולה והסתכנות ובלכד להוכיח לבריטים בי הם מסוגלים לפרוץ את ההסגר שהטילו על חופי הארץ ולהחדיר אליה עולים. מפקד האוניה, יוסי הראל, הביא עמו מ"כנסת ישראל" את הניסיון כיצד מכינים אוניית מעפילים גדולה למאבק עם חיילי הצי הבאים להשתלט עליה בים. מאז לכידתה של "כנסת ישראל" נוסף ניסיון של התנגדות באוניות האחרות שהגיעו בינתיים לחופי הארץ. המופת שעמד לעיני חבורת הפיקוד של "אקסדורס" היה מאבקה של אוניית המעפילים "חיים ארלוזורוב" מול חופי הארץ, שהגיעה מספר חודשים לפנייה, כפי שמעיד על כך רבי-החובל אייק אהרונוביץ': "התגבשה אצל בולנו הדעה החזקה שהאוניה הזו צריכה לפרוץ את המצור באופן גלוי, דבר שעד אותו זמן קרה פעם אחת, בלי תכנון, עם 'חיים ארלוזורוב'. מאחר שלי היתה הזכות לדבר עם הרבי-חובל של 'חיים ארלוזורוב' אחרי שחזר, היה לי עוד יותר ברור שדבר כזה אפשרי ואפילו לא קשה."²⁹

את אירגון האנשים להגנה ואת ההכנות הטכניות באוניה השאירו גם כאן לשלב האחרון של המסע, מתוך מחשבה שבמשך ימי הנסיעה בים יישאר לכך זמן די והותר אבל דאגו שהאמצעים הדרושים, כמו גדרות תיל, רשתות, צינורות לחץ יימצאו באוניה.³⁰

ספינה שפרצה את ההסגר: הורדת מעפילי "האומות המאוחדות" בתוף נהריה (ארכיון ציוני מרכזי)

"עלייה" בת המזל על מי מנוחות אחרי שמעפיליה פרצו את ההסגר ונעלמו בפנים הארץ (ארכיון ציוני מרכזי)

הדרך לארץ

ב־9 ביולי 1947 נשלמו כל ההכנות באוניה. סידורי המשכבים, האספקה, המטבח, השירות הרפואי, המזכירות, השירותים, הכל היה ערוך לקליטת האנשים. בשעות האחרונות לפני ההפלגה הועלו לסיפון עוד דובדות וסירות. האוניה תדלקה ומכליה מולאו עד תום. לפנות ערב עזבה האוניה את פורט דה'בוק וב־10 בלילה הגיעה לנמל סט. כאן עמדה להעלות את הנוסעים ולהפליג ארצה. עם כוא האוניה לנמל, ניתן האות ומ־12 המתנות שבהם המחינו המעפילים החלו שיירות המכוניות לצאת על־פי תוכנית מתואמת מראש לעבר סט. למחרת, ב־5 כבוקר, הגיעה השיירה הראשונה לקרבת הנמל ואנשיה החלו עולים לאוניה. כשבע שעות ארכה עליית האנשים לאוניה. 4,515 איש נכנסו אליה כהרכב הבא: 1,561 גברים, 1,282 נשים, 655 ילדים, 1,017 בני נוער. קרוב לשעה 12 כצהריים עלה אחרון האנשים והאוניה עמדה להפליג. הנווט שעמד להוציא את האוניה מהנמל תפס את מקומו וכשעמדו לנתקה מהרציף, הגיעה הפקודה לעצור את האוניה ולא להרשות לה להפליג.³¹ המאבק הגלוי של אוניית המעפילים "ציאת אירופה תשי"ז" החל.

כמשך שתיים-עשרה השעות הבאות נעשו מאמצים קדחתניים לשדל את השלטונות הצרפתיים כדרגים השונים לבטל את רוע הגזירה ולהניח לאוניה להפליג, אך לשווא. היה ברור שההוראה לעצור את האוניה באה הפעם. מהדרגים המדיניים הבכירים ביותר כממשלת צרפת. לפיקוד האוניה ולאנשי צוותה הוברר שככל שתולפות השעות נערמים והולכים מכשולים שיקשו על הסתלקותה של האוניה מהנמל. אחרי הצהריים הגיעו לאוניה פקידי הנמל ודרשו מרכז החובל שימסור לידיהם את מבערי הדלק של מנועי האוניה כדי למנוע את הסתלקותה. משלא נענתה דרישתם זו העמידו שמירה על כבלי האוניה שקשרו אותה לרציף. בשעות הערב היה כבר ברור שכל המאמצים אצל השלטונות הצרפתיים לשחרר את האוניה עלו בתוהו. אז נקרא מפקד האוניה יוסי המכורגר אל הטלפון ובו הודיע לו שאול אכיגור מפאריס:

אני מודיעך סופית שכל מאמצינו לאפשר הפלגת הכלי (האוניה) על־ידי משאומתן עם השלטונות המרכזיים נכשלו. אין לנו שמץ תקווה להצלחת בדרך זו. עליכם לצאת

בכוחות עצמכם. עליכם להפליג ויהי מה - אם יש רק איזו אפשרות פיסית לכך. אל תשעה לוויכוחים. זוהי הוראה. הכנת? תשובתו היתה קצרה: הבנת. 32

ההכנות לכריחת האוניה מהנמל החלו כבר בשעות הערב. בראש וראשונה היתה זו בעיה טכנית קשה. הנמל היה צר וארוך, והאוניה היתה גדולה ורחבה, מה שהכביד על הוצאתה מהנמל. כרי להוציאה לים הפתוח צריך היה להשיג כאופן דחוף נווט וספינת גרר, שכלעדיהם לא תוכל להיחלץ מהנמל. ידידים מקומיים גויסו לחיפושים אחרי ספינת גרר ונווט. לקראת חצות הלילה מצאו נווט שהיה מוכן תמורת שני מיליון פרנק - שהם כארבע שנות משכורת רגילה! - להוציא את האוניה מהנמל. באחת אחרי חצות היתה כבר האוניה מוכנה להפלגה כשמנועיה פועלים. בחדרם הכינו את המנופים להרמת העוגנים ואת המכשירים לניתוק הכבלים שריתקו את האוניה לרציף. המחינו לבואו של הנווט אף הוא לא בא, והוחלט לצאת מהנמל בלעדיו, בכוחות עצמיים. ב־3 לפנות בוקר הורמו העוגנים ונותקו הכבלים. לפתע נתפס אחד החבלים במדחף הספינה וכלם אותה.

היתה זאת תקלה ראשונה בסדרת תקלות מרגיזות באותו לילה רדמטי, שהגבירו את המתח עוד יותר בקרב צוות העובדים. על כפות המאזניים היה מונח באתן שעות גורלו של המבצע כולו. רק המסירות, התושיה ומעל לכל הדבקות במטרה, של חבורת הפיקוד ואנשי הצוות - שהחליטו למלט את האוניה מהנמל ולהפליג ויהי מה - עמדו בין הבשלות להצלחה. הרבה כבר לא נותר להפסיק. המכונאי החליט להפעיל את מנועי האוניה קדימה ואחורה בלי הפסק, ואחרי עבודה של שעה וחצי הצלית לקדוע את החבל ולשחרר ממנו את המדחף. כיגיתיים הלך לאיבוד זמן יקר, בכל זאת הוחלט להמשיך בתוכנית ולברוח. אחרי שהעוגן הורם, הוחל בהשטת האוניה מהנמל החוצה כשהיא מתמדנת בנהירות ובאיטיות עם הירכתיים קדימה. תוך כדי יציאה מהנמל דחפה אותה הרוח והיא עלתה על שרטון. כשלב זה נראה היה כי המשחק אבוד. לפי הצעת אחד הקצינים הוחלט להפעיל את מנועי האוניה בכל הכוח מעבר למהירות המותרת. אחרי עבודה מאומצת של כרבע שעה החל המדחף לדחוף את החול, האוניה הצליחה לרדת מהשרטון ויצאה אט אט לים הפתוח. שם

חיכתה לה כבר אוניית מלחמה בריטית, ראשונה משייטת של אוניות מלחמה שהיא עתידה היתה לפגוש בדרך, ואשר ליונה בכל אורך המסע עד חופי הארץ.³³ למחרת, ב־12 ביולי, נשלח ממרכז המוסד בצרפת מברק אל שלוחת המוסד בארץ ובו נאמר:

לאחר יום של הדפתקאות והיאבקות יצא הבוקר "הנשיא" עם ארבעת אלפים דחמש מאות איש. לא הרשו את צאתו, ורק בשעה חמש בבוקר נותקו הגבלים והבלי חמק למולדת שמו "אקסודוס 1947": חזק ונתחזק.³⁴

מסעה של "אקסודוס" מצרפת ארצה היה יחסית קצר – שבוע ימים בלבד. הודות להירותה, התנאים המשופרים בתוכה, וההכנות הארגוניות שהושקעו בה, היה מסעה לאין ערוך נוח יותר מאוניות המעפילים האחרות שעשו את הדרך הזו. האוניה היתה מצוידת במזון ומים לשבועיים ימים. הואיל והמסע קוצר לחצי מהזמן מלכתחילה, הוחלט להכפיל את מנות המזון והמים שניתנו לאנשים. האוניה היתה מצוידת במטבח משובלל וחדרי קירור, מה שאיפשר לספק לאנשים אוכל מבושל שלוש פעמים ביום. חלוקת המזון והמים נעשתה בזמנים קבועים ובאירגון מופתי, כך שבתוך כ־40 דקות נשלמה חלוקת האוכל לאלפי הנוסעים באוניה. גם דמת הניקיון באוניה זו היתה טובה יחסית, כיוון שהמעברים בה היו רחבים יותר והתנאים לניקוי קלים יותר. כמו באוניות האחרות, גם באוניה זו שותפו המעפילים בניהול חיי השגרה.

כאוניה פעלה מזכירות של המעפילים שטיפלה בכל הבעיות הפנימיות שלהם. לצדה פעלה ועדת תרבות שהוציאה מדי יום ביולטין יומי מודפס במכונת כתיבה בארבע שפות: עברית, יידיש, הונגרית ורומנית, שהודבק על קירות הסיפונים, ובו ידיעות שונות וגם רשמים של מעפילים. מלבד הביולטין המודפס הופעלה באוניה תחנת שידור פנימית באמצעות מערכת רמקולים שפעלה כשבע שעות ביום. האחראי על הפעלת התחנה היה אחד המתנדבים-האמריקנים מאנשי צוות האוניה, אשר גם שימש לאחר מכן קריין באנגלית בשידורי האוניה לעולם. תוכניות השידור באוניה כללו מוסיקה מעל גבי תקליטים, חדשות, סקירות על המצב, כמו גם שירה של מקהלות של התנועות השונות וזמרים מקרב המעפילים.

כמו בן הועברו באמצעות התחנה הוראות שונות למעפילים הנוגעים לחיי השגרה באוניה.³⁵

למרות הנאמר לעיל על האירגון היעיל והתנאים הטובים יחסית, תהיה זאת טעות לחשוב כי המסע היה מסע תענוגות. גם באוניה זו היו הדוחק והמחנק מנת חלקם של רוב הנוסעים. רבים מהם סבלו ממחלת ים ובמהלך הנסיעה התגלו גם מקרים קשים של היסטוריה. אך המקרה-הטרדי שהעיב על המסע היה מותה של אשה צעירה שמחה בלידתה באוניה, בתוצאה מסיבוכי במהלך הלידה. היא נקברה בין גלי הים-בטקס צנוע, שהשתתפו בו אנשי הצוות והמלווים בלבד, אולם הדבר לא נעלם מקהל הנוסעים והשפיע קשה על מצב הרוח באוניה.³⁶

שלא כאוניות מעפילים אחרות, שהקפידו במהלך ההפלגה על תנאי הסוואה, הפלגתה של "אקסודוס" בים הפתוח היתה בקלפים גלויים. לא היה כל טעם לניסיון להתחזות שהרג. היתה במעקב מתמיד של הבריטים מהים ומהאוויר כבר מהיום הראשון להפלגה. כשהאוניה רק יצאה ללב ים, חיכו לה יבנה אוניות המלחמה הבריטיות שהשתקפו בצקבותיה בכל מסעה לארץ. גם מטוס סינה פקד את האוניה ונבחן אותה מגובה נמוך. היה ברור לכל, כי לא תצליח לחמוק מהאוניות המלוות אותה ואין לה סיכוי להוריד את אנשיה בחשאי בחופי הארץ. על כן נערכו מלכתחילה בהתאם לכך ותיכננו מראש על התפרצות מהירה של האוניה לחוף והורדה גלויה ומופגנת של האנשים – אם בפות, בחיפוי של יחידות פלמ"ח בחוף בשעות הערב המאוחרות, או בעזרת המוני אורחים לאור-היום.

ב־14 ביולי, ביום הרביעי למסעה, התקבל באוניה מברק ממוטה המוסד בארץ ובו תוכנית ההורדה הראשונה:

אנו מוכנים לעבודה ביום חמישי (ה־17 ביוני) בערב. מקום העבודה תל-אביב, דרומית לבית האדום. עליכם להגיע מן הדרום ובמקרה שהמשהתת תדרוש מכם ללכת לחיפה תענו בחיוב. בתוכניתנו במרמה להעלות את הבלי (האוניה) על החוף. תמצאו במרחק של ששה מיל בערך (מהחוף) על מנת שתוכלו בתמרון מהיר לעלות (עליו) תוך חצי שעה. במקרה של הפרעות מצד האויב תמשיכו לפי ההוראות שלנו... תפינו את כל הסירות והדוברות לעבודה. ואם

תצליחו לעלות לחוף מיד שיתחילו לחתור בכל הכלים. האנשים היודעים טוב לשחות שיקפצו וישחו. חלקו את חגורות ההצלה: תבינו חבלים שנוכל למתחם במהירות מן הכלי לתוף.³⁷

בגלל ההכנות המרוכות והסכנות שהיו כרוכות באירגון הורדה בהיקף כזה עלידי ה"הגנה" בכוח הנשק החלט לדחות את מועד ההורדה ביום נוסף, ליום שישי, 18 ביולי, ולקבוע את אתר ההורדה בכת ים דרומית ליפו. הוראות אחרונות בקשר לנחיתה הועברו למפקד האוניה במערכת האלוט יום לפני תום המסע:

תוכניתנו שתדרו בכתיים מחר בלילה בחיפוי. לאור היום החיפוי אינו אפשרי. אם אינך יכול להגיע לכתיים בלילה כהודעתך, עליך לבוא לתל-אביב ביום ככל המוקדם ונסה להוריקם בעזרת ההמונים. חיפוי בתל-אביב בלתי אפשרי. אם לא תצליחו להתחמק לתל-אביב נסו שנית בסביכות חיפה.³⁸

לחברת הפיקוד כאוניה היה ברור, שהבריטים יעשו כל שלא ידם כדי למנוע מהאוניה להגיע לחוף וכי אי-אפשר יהיה להימנע מהתנגשות אלימה עמם, על כן כבר מן היום הראשון להפלגה הוחל באירגון האנשים להתנגדות והכנת האמצעים. לשם כך הוכנו עדימות של תפודים, קופסאות שימורים, כדגים ובקבוקים כדי להטיל אותם על החיילים שיבואו להשתלט על האוניה. הוכנו גם צינורות לחץ להתות מי ים ושמן עליהם. בירכתי האוניה הוכן גהה רזרבי, ומכשיר קשר רזרבי, כדי שאפשר יהיה להמשיך ולשלוט באוניה ולקיים קשר עם הארץ, גם אחרי שגשר הפיקוד וחדר ההגנה יפלו לידי הבריטים. האוניה אורגנה להגנה היקפית כשעל כל קטע מופקדת תנועת נוער אחרת. תשומת לב מיוחדת הוקדשה לכיצור האוניה תוך ניצול היתרונות שהעניק לה המכונה הגבוה והסגור שלה. הסיפונים נסגרו כתיל דוקרני, המעברים נחסמו באמצעות רפסודות ההצלה, והמדורגות המקשרות בין הסיפונים סולקו, כדי להכביד על הפולשים לטפס מהסיפון התחתון שמשם היו צפויים לעלות אל הסיפון

העליון של גשר הפיקוד. כמו כן כוסו הפתחים והחלונות של האוניה ברשתות כהגנה בפני פצצות גז מדמיע. כיצור האוניה נרחה ככונה תחילה ללילה האחרון כדי לא לעורר את תשומת לבם של הבריטים שעקבו אחרי הנעשה באוניה.³⁹

האוניה היתה מצוידת במספר רב במיוחד של דוברות וסירות הצלה מגדלים שונים שבעת ההורדה לחוף יכלו להעכיד כאלפיים איש כבת אחת. כמו כן הוכנו באוניה כבלים מיוחדים לזריקה על מדחפי המשחתות שינסו למנוע את הורדת האנשים.⁴⁰

"אקסודוס 1947" היתה מצוידת במשדר אמריקני תדיש וחזק, שאפשר היה לשדר באמצעותו ארצה בדיבור. ישיר מלב ים. באותם ימים פעלה בארץ ועדת החקירה של האו"ם, היא ועדת אונסק"פ, שעמדה להגיש את המלצותיה לפתרון שאלת ארץ-ישראל. החלטת לנצל גם מבשר זה לצורך העמולה ולהכנת הישוב לקראת כוא האוניה: המשדר הותאם באוניה לשידור ישיר באמצעות "קול ישראל", התחנה המחתרתית של ה"הגנה". הציבור בארץ הוכן לקראת השידור הזה בעוד מועד באמצעות כרוזי "החומה" של ה"הגנה". ביום חמישי בשעה 10 בערב, ב-17 ביולי, פתחה האוניה בשידור חי כשהיא קוראת: "העולם, האזן לספינת המעפילים של תנועת המרי העברי 'ציאת אירופה תש"ד' המתקרבת לחופי הארץ". על אותה קריאה חזר הקריין גם באנגלית מספר פעמים. לאחר מכן בא תוכנו העיקרי של השידור, תחילה בעברית ולאחר מכן באנגלית וכצדפתית, ובו סיפור מסעה של האוניה וההתנכלות השיטתית של הבריטים אליה. השידור הסתיים בקריאה לחברי ועדת האו"ם בארץ:

אדונים וכבודים! פונים אנו אליכם בזה בבקשה לבוא אלינו על סיפון אונייתנו לגבות עדות חיה מ-4,500 (האנשים) הנמצאים על האוניה "אקסודוס 1947". נא לראות במו עיניכם את אונייתנו, את סבלנו ואת מאמצנו לחתור לחופי המולדת; תראו במו עיניכם את שרירות הלכ הבריטי המנסה לגרש אותנו מחופי הארץ, כדי להכניס אותנו למחנות ריכוז מגודרי תיל, המזכירים לנו כל הזמן את מחנות הריכוז בהם היינו כלואים בימי הנאצים באירופה.⁴¹

שידור חי מספינת מעפילים כלב ים היה בעת ההיא חידוש במאבק ההעפלה והוסיף לו נופך דרמטי מרשים. לא רק היהודים בארץ האוינו לשידור. על-פי דו"ח פנימי של שירות הידיעות של "ההגנה", גם היילים בריטים קלטו אותו והתרשמו ממנו עמוקות.⁴² באמור, היה זה שידור חי מסיפון האוניה והוא נעשה בנוכחות קהל המעפילים שעקבו והקשיבו לו בדריכות. היתה זאת ללא ספק אחת השעות המרגשות ביותר במסעה של "אקסודוס", בפי שמתאר אותה עזריאל ענב, "הגדעוני" של האוניה, שהיה אחראי על הפקת השידור:

העברנו את המיקרופון לסיפון והשמענו מספר שירים. נערים מבין הפליטים שרו את שיר הפלמ"ח, שיר הפרטיזנים ואת "התקווה". הפליטים ישבו דמומים ונרגשים על הסיפון. כל הקהל היה שרוי במתיחות. עצומה, כי ידענו שלב הישוב כולו פועם אתם באותו רגע.⁴³

הקרב

הקרב של האוניה "אקסודוס 1947" תואר במשך השנים מאז התחולל בהרחבה בכתב ובעל פה, ואין בכך פליאה. היה זה ללא ספק המאבק הקשה והממושך ביותר שניהלה אוניית מעפילים נגד משחתות ונחתים בריטים, ויעיד על כך מספר הנפגעים הרב באוניה זו: שלושה הרוגים ובמאתיים פצועים. לא כל החיעוד הבריטי הנוגע לפרשת "אקסודוס 1947" כבר נחשף בפני החוקרים. עדיין מצויים מספר תיקים בארכיון הממלכתי הבריטי שהם חסויים. אך ממה שכבר נחשף אפשר לקבל תמונה מפורטת ונאמנה למדי, במיוחד על הקרב שהתנהל בעת ההשתלטות עליה. הקרב של "אקסודוס" תועד בהרחבה הן על-ידי היהודים והן על-ידי הבריטים. התיעוד הבריטי כולל את המברקים שהוחלפו בין המשחתות שנטלו חלק בלכידתה של "אקסודוס" למפקדה הממונה עליהן, דוחות מפורטים של המפקדים וקציני הנחתים שנטלו חלק בקרב על סיפונה ושנכתבו סמוך להתרחשותו,⁴⁴ וכן גם דוחות מסכמים של מבצע הלכידה ולקחים שהופקו ממנו.⁴⁵ התיעוד היהודי כולל את יומן האוניה ובו המברקים שהוחלפו עם מטה המוסד בארץ, ודוחות של מפקדי האוניה.

כמו כן מצויים תיאורים בכתב ועדויות בעל פה של מעפילים ומלווים שנמסרו מאוחר יותר, הבוללים פרטים רבים שלא נכללו בדוחות הראשונים. התיעוד הדב הזה מאפשר לשחזר את האירועים בעת הקרב מנקודת ראות סינופטית.

בפי שכבה החוכר היו אוניות הצי הבריטי בעקבותיה של "אקסודוס" למן היום הראשון לצאתה לים הפתוח מתחומה של צרפת. כימים הראשונים של המסע עקבו שתי אוניות מלחמה אחריה מרחוק: הראשונה היתה הפריגטה "מרמיד" ("Maid"), לאחר מכן הצטרפה אליה המשחתת "שביוט" ("Cheviot").⁴⁶

"שלא כמו לגבי אוניות מעפילים אחרות, שהתגלו בעודן בלב ים-אכל יורטו ונלכדו רק בשהגיעו סמוך לחופי הארץ, החליטו הפעם הבריטים לשנות ממנהגם וללכוד אוניה גדולה זו בעודה "על מים רבים" כדי למנוע ויהי מה את התפרצותה לעבר החוף. האות להתחלת היירוט נתן למעשה כבד ב"14 ביולי, ביום השלישי למסעה, בשעברה את האי מלטה ופנתה דרומה לעבר מצרים. באותו יום שיגר מפקד הצי הבריטי בים התיכון מברק לשלוש אוניות המלחמה שהיו בעקבותיה - "אגקס", "שביוט" ו"צילדרס" ובו נאמר:

"כעת, אחרי שזורפילד' (הנשיא) התרחקה ממלטה עליכם להתחיל בפעולת דיוכך מילולית. תשאלו אותה תחילה לאן פנייה מועדות. הריכוך צריך להתנהל בקו הטיעון שהנוסעים לא יורשו להיכנס לפלסטין, ושאישי אינו רוצה לפגוע בנוסעים, אבל מתפקידו של הצי המלכותי להבטיח את קיום החוק. ואם יהיה צורך יפעילו אוניות הוד מלכותו כוח מכריע לביצוע. משימה זו התנגדות תהא חסרת טעם ורק תגרום לנפגעים. מסר זה יש להעביר בלשונות אירופיות רבות ככל האפשר. שדר זה הסתיים בהודאה רבת משמעות אשר רמזה לבאות: "אין-לומר דבר באשר ליעד אליו יועברו הנוסעים אחרי לכידת האוניה".⁴⁷

המשימה ללכוד את האוניה הוטלה על שייטת המשחתות מס' 1 שבים התיכון בפיקודו של קפטין הצי דימוק ווטסון (D. Watson). הכוח שהועמד

לרשותו לביצוע המשימה כלל חמש משחתות: "צ'קס" ("Chequers"), "צ'יפטיין" ("Chieftain"), "צ'ריטי" ("Charity"), "צ'ילדרס" ("Childers"), "קארדיגן ביי" ("Cardigan bay") והסיירת הקלה המפורסמת "אג'קס" ("Ajax") שבימי מלחמת העולם השנייה נטלה חלק בטיבועה של אוניית המערכה הגרמנית "הגנף שפיט" 48 כל האוניות הללו היו בבר מעורבות בעבר בלכידת אוניות מעפילים ומפקדיהן היו מנוסים במלאכה זו, אלא ש"אקסודוס" היתה יוצאת דופן מפל הספינות שלכדו עד אז, בגלל המבנה הגבוה והסגור שלה, כושר שיוטה במים רדודים; מהירותה, זבמון מספר האנשים בתוכה, תכונות אלה היו אתגר חדש למפקדי המשחתות שעליהם הוטלה המשימה. המקרה האמון שבו נתקלו אוניות הצי באוניית מעפילים בעלת ממדים דומים, מבחינת כמות הנוסעים, היה בעת לכידתה של "בנסת ישראל", בנובמבר 1946, שהיו בה קרוב ל-4,000 איש. גם אז חששו הבריטים מהתוצאות העלולות להיות אם יאלצו להשתלט עליה בכוח בים הפתוח. אך המקרה ההוא לא דמה כלל למצב החדש שאליו נקלעו באוניה "אקסודוס".

אף על פי כן ולמרות הקשיים שהיו צפויים במבצע לכידתה של "אקסודוס", לא תרגו הבריטים באופן מהותי משיטת הלכידה הרגילה בה נהגו נגד אוניות המעפילים לפנייה. השינוי הבסיסי היה בהתלטה לתקוף את האוניה כים הפתוח ולא להסיר לה להיכנס לתחום המים הטריטוריאליים של ארץ ישראל, ולשלול ממנה מראש את יתרון התמרון והמהירות שלה ולמנוע את התפרצותה לעבר החוף.

הרבה ברירות גם לא היו להם. מה יכלה להואיל דרך אחרת? עצירת האוניה על ידי פתיחה באש עליה ממרחק, דבר שעלול היה לגרום לאסון גדול של עשרות הרוגים ומאות רבות של פצועים, ובגלל הזעקה שהיה מעורר מסכל את תכניתם המקורית, להחזיר את המעפילים על אוניותם לצרפת. על כן הוזהרו מפקדי המשחתות מראש מפני נטילת סיכונים העלולים לגרום לתוצאות מדינות הרסניות.⁴⁹

השיטה שבה תוכנן מפקד השייטת ללכוד את האוניה היתה אם כן השיטה הרגילה, של הסתערות פתע של שתי משחתות לעבר האוניה משני צדדיה ועצירתה הפיזית בגופן וחסימת דרך התקדמותה לעבר החוף. לאחר מכן יעלו צוותי השתלטות של נחתים על סיפונה; יסתערו לעבר גשר הפיקוד ויבבשו ותזילה את חדר ההגה ולאחר מכן את החד

המכונות שכבטן האוניה. הקושי המיוחד באוניה זו, שנראה היה לעין כבר בעת תכנון המבצע, היה כיצד להגיע לחדר ההגה. הוא היה ממוקם בקדמת הסיפון העליון, הוא סיפון הסירות. בינו לבין הסיפון התחתון הראשי התגשאו וחצץ המבנה העלי של האוניה בן שני הסיפונים הנוספים. מבנה זה שהיה סגור היה מאוכלס כאלפי מעפילים, במיוחד של נשים וילדים. מחדרם המשחתות יכלו הפושטים להגיע רק לסיפון התחתון של האוניה. וכדי להגיע לסיפון העליון היה עליהם לעבור דרך שני סיפוני הביניים; שנחסמו בעוד מועד בתיל דוקדוק רשתות ברזל, דוברות וסירות הצלה.

תוך כדי ליווי האוניה הטיל מפקד השייטת על המשחתת "צ'ילדרס" לעקוב מקרוב אחרי ההכנות הנעשות בה כדי לחסום את העלייה על סיפונה. אחרי תצפית על האוניה הגיע מפקד המשחתת, כילי (E.A.S. Baily), למסקנה שיש למצוא דרך שהנחתים יגיעו לסיפון הסירות העליון כדי לתפוס את חדר ההגה, מפלי שיצטרכו להסתער מלמטה למעלה מבעד המכשולים. הפתרון שהגה היה לבנות בכל אחת מהמשחתות המסתערות כבש פשיטה מיוחד, מנגון ברשת מנגן שיתן להציבו על גייד הפיקוד של המשחתת, שגובהה כגובה סיפון הסירות ב"אקסודוס", ממנו יוכלו הנחתים על צידם לזנק קישר לחדר ההגה ולכבוש אותו. מפקד השייטת בראש את הרעיון הלכה למעשה באונייתו, והורה לשאר המשחתות לבנות כבש פשיטה דומים.⁵⁰

ב-17 ביולי "אקסודוס" הגיעה לקרבת מצרים והשייטת החלה להיערך לקראת ההתקפה עליה. במהלך אותו יום ניתנה לכל אחת מהמשחתות הזדמנות להתקרב אליה כדי לצפות בה מקרובה מועד ההתקפה וקבע לשעות הקטנות של הלילה, אור ליום המחרת, כשהאוניה תגיע מול חופי ארץ ישראל אי שם בקרבת עזה. על פי התוכנית עמדו ארבע המשחתות לתקוף את "אקסודוס" משני צדדיה, בשני גלים, ולהנחית על סיפונה העליון קבוצות נחתים כדי לכבוש אותה. בכל אחת מהמשחתות התוקפות הוצב כוח של כ-50 נחתים. תפקידה של הסיירת "אג'קס" היה לתגבר את כוח הנחתים שבמשחתות ולהצוץ בין האוניה לחוף ולמנוע את התפרצותה לעברו כדי להוריד בו נוסעים. המשחתת החמישית, "קרדיגן ביי", היתה בעתודה. תפקידה היה למשות את הנחתים שיפלו לים במהלך המבצע, ולאסוף מעפילים שינסו להגיע לחוף, אם בשחייה

כבודדים או בקבוצות באמצעות סירוח. כמו כן הוטל עליה לגרוד את "אקסודוס" לנמל, במקרה שזו לא תוכל להגיע אליו בבוחות עצמה.⁵¹ מוצב הפיקוד של המבצע היה במשחתת "צ'קס".

לפנות ערב הועברה פקודת המבצע בכתב לכל המשחתות. בפתיחה לפקודה בת-מפקד השייטת: "מטרתנו היא להבטיח את מעצרה המהיר של 'פרוידנט וורפולד' על-ידי העלאת מספר מרבי של חיילים על סיפונה במינימום זמן". כאשר לשיטת לכידת האוניה נאמר בהמשך לפקודה, שעל המשחתות להתקרב לאוניה, להאיר עליה, ולהוריע לה קצרות שהתנגדותה תהיה חסרת תועלת ועליה להמשיך יש להחיפה. לאחר מכן יבנו המשחתות להסתערות. בהינתן האות יסתערו לעבר האוניה משני צדיה, ללא התרעה מוקדמת. שתי המשחתות הראשונות, "צ'יפטיין" ו"צ'ילדרס", וינחיתו את צוותי ההשתלטות שלהן הבי קרוב שאפשר לחדר ההגה. על המשחתות המסתערות להישאר סמוך לאוניה, כדי לסייע לאנשיהן שיעלו עליה. שתי המשחתות האחרות, "צ'קס" ו"צ'דייט" יעמדו הכן כדי להסתער בגל השני. אלה יפעלו על-פי פקודה ממפקד השייטת בהתאם לנסיבות.

בפקודה לנחתים נאמר שעל כל אחד מהם שיגיע לאוניה לסור לפקודתו של סגן מקפירסון (R.J.G. MacPherson) מהמשחתת "צ'יפטיין" ובי יעדס הראשון הוא לכבוש את חדר ההגה במהירות האפשרית, כדי להבטיח את שליטתם על מהלך האוניה. לאחר מכן עליהם להשתלט על הסיפון העליון ולקבוע בו מאתז. אחרי השלמת-שלב זה של ההתקפה יישלח בוח-חוק לבטן האוניה כדי להשתלט על חדר המכונות ומערכת ההיגוי של האוניה. כדי להקל על הנחתים להתמצא בתוך האוניה הם צוידו בתרשימים של המבנה שלה משנת 1944 כאשר שירתה בצי הבריטי, שסופקו על-ידי הארמיה הבריטית.⁵²

אחרי קבלת הפקודה הספיקו מפקדי הצי ללכך בעל-פה את כל הנקודות שגותרו טעונות כירור ובל אחת מן המשחתות תפסה את מקומה במבנה מערך ההתקפה סביב האוניה. עם רדת הלילה החלו המשחתות בהטרדת האוניה, כשהן מתקרבות אליה אחת אחרי השנייה, מאירות עליה בורקוריהן ומוהירות אותה בפני הבניסה לתחום המים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל ומנסות לשכנע אותה להמשיך לחיפה. אנשי הצוות האמריקני באוניה השיבו להם בנימה הומוריסטית, כשהם

שרים במקהלה את השיר האמריקני הודוע, "הנה הינקים כאים".⁵³ קבוצות ההתנגדות של בני נוער, שכבר ניצבו בעמדותיהם שעל הסיפונים נרדמו בינתיים, אחרי שעמלרביצור האוניה.

לקראת הצות השתרר שקט. ב-02:00 אחרי הצות, כשהמשחתות כבר נערכו להסתערות, הספיק עוד מפקד השייטת להוריע במברק למפקד הצי בארץ-ישראל, שעל סמך המגעים האחרונים שהיו לו עם האוניה, הוא מעריך שההתנגדות בה תהיה קלה.⁵⁴ סמוך לשעה 03:00 בלילה, אור ליום שישי, 18 ביולי 1947, בש"אקסודוס" היתה במרחק כ-20 מייל ממערב לחוף עזה, נתן מפקד השייטת את אות ההתקפה ושתי המשחתות "צ'ילדרס" ו"צ'יפטיין" הסתערו לעברה משני צדליה במהירות; לשהן מאירות עליה בורקוריהן על-מנת לסנוורה וקוראות בהמקולים: "אתם נבנסים למים הטריטוריאליים של פלסטיין"; ופוקדות עליה לעצור. תוך כדי החקרבות המשחתות לאוניה, כדי להנחית עליה את קבוצות הנחתים שעמדו הכן לזינוק על-כבשי הפשיטה העליים שלהן, האטה לפתע "אקסודוס" את מהלכה ועשתה פנייה חדה. כדי לחמוק מתוקפיה לתוצאה מתמרן זה חלפה "צ'ילדרס" על פניה מבלי שהצליחה להיצמד אליה ואילו אחותה "צ'יפטיין" נותרה מאחורה. שתי המשחתות ללא הצליחו להנחית את חייליהן בהסתערות הראשונה כפי שתובנן ואפקט ההפתעה של ההתקפה אבד.⁵⁵

ברגע זה נשמע ב"אקסודוס" אות האזעקה, האוניה הגבירה את מהירותה והחלה לתמרן באחוזת תזוית, כדי להתנער מהמשחתות התוקפות אותה.⁵⁶ את המהנה הזה תיאר מאוחר יותר בצורה ציורית לויטננט-קומנדר ביילי, מפקד המשחתת "צ'ילדרס" שדהף אחריה:

"פרוידנט וורפולד" היתה חיזיון פנטסטי שעה ששטה במלוא הקיטור בתשכת הלילה עם שני דגלים צינורם ענקיים מתנפנפים על תהניה ומוארים בורקוריהם הענקיים שלנו. צופרה המייבב יצר רושם של פרה פצועה, גועה כלילה וזמלטת ממקור ביעוטים נעלם.⁵⁷

כפי שקורה לעתים קרובות במכצעים צבאיים שמהלכם משתבש, כך קרה גם כעת הקרב על "אקסודוס". כל שהתרחש באוניה זו באותו לילה,

למן הרגע שהותקפה ועד שהוכנעה, לא דמה כלל למה שתוכנן תחילה לא עלידי האנגלים ולא עלידי היהודים.

התיעוד ממהלך הקרב הן של היהודים והן של האנגלים הוא זעום ומקוטע, על אף שמערכות הקשר האלחוטי של שני הצדדים היו תקינות ויעילות. דבר זה רק מעיד על האנדרלמוסיה שנוצרה על האוניה כמהלך ההתכתשויות בין החיילים הבריטים התוקפים לבין המעפילים המתגוננים, עד שבפרקי זמן מסוימים המפקדים משני הצדדים איבדו את השליטה על אנשיהם. לעומת זאת יש בידינו שפע של דיווחים ועדויות של המשתתפים בקרב זה, שנרשמו סמוך לאחריו עלידי מפקדים ובעלי תפקידים, מעפילים מן השורה, כמו גם עלידי הקצינים הבריטים. לפנינו פסיפס של סיפורים בעלי מטען הוויית המתחברים לתמונה מורכבת אך נאמנה. קטעים שליקטנו מתיאורים אלה יש בהם כדי ללמד על התמונה כבלותה.

על שהתרחש ב"אקטודוס" ברגע ההתקפה: מתאר בדיווחו רכי החובל שלה אייק אהרונוביץ' שהיה באותה שעה על גשר הפיקוד בחזר ההגה:

כשנשמעה קריאת המשחתת בא הדבר כמהלומה על ראשינו. מיד עם הקריאה החלריריות על תא ההגה שלנו. ולולא היה מבוצר בשקי חול, לא ברור אם שלושחנו (אייק, ביל ברנסטיין וההגאי א') היינו נמלטים מהכדורים. מיד הוריתי לאיש ההגה להסתובב לשמאל ולשנות את הכיוון ממזרח למערב וכך להראות להם בעליל שלו אפילו היתה הודעתם הכוזבת אמיתית, הרינו מתרחקים עוד יותר מהחוף. בגורמנו את הסיכוב ניגשו שתי משחתות, אחת מכל צד, ונגחו בנו משני צדי האוניה, ובלוויית מטריריות ניסו להוריד את קבוצת הפולשים הראשונים. אז החלו קבוצות ההגנה, מבלי הכנה מוקדמת, לקבלם במטר קופסאות שמורים, ברגים ובתפוחי אדמה. בינתיים הורעתי מיד להגביר את מהירות האוניה למקסימום. רק חמש דקות לאחר שהכלי (האוניה) הסתובב הצליחו ראשוני הפולשים לעלות עליו. הם ניצלו את נקודת התורפה שהיתה כלתני מוגנת מסביב לגשר והורידו את הפולשים הראשונים.

אנשיהם היו כל הזמן מוגנים בחיפוי אש על הגשר. כשהתפרצו לתא ההגה עם אלות מונפות ויריות אקדחים, היינו שלושתנו חסרי מגן. ביל (ברנסטיין) הליד קיבל את המכה הראשונה, ובתוצאה ממנה מת אחר כך. את המכה קיבל באמצע המצח. א' ואני קיבלנו מכות על הגב והרגליים. לאחר היאבקות קצרה הוציאנו מחדר ההגה.⁵⁸

ההתקפה הבריטית, שמלכתחילה היתה מבוססת על הפתעה ופעולה מהירה, השתבשה בבר-שלביה הראשונים. מתוך כ-100 נחתים שעליפי התכונן אמורים היו לזנק מן המשחתות לאוניה תוך זמן קצר ביותר - הגיעו רק 38. 18 נחתים אלה בפיקודם של שני קצינים הצליחו להגיע לאוניה בשני זינוקים. הם היו מצוידים בסולמות, כלי פריצה, וחמושים באקדחים, תת-מקלעים, רימונים, חזיונים וחלסים שליגו מדמיע. מיד עם בואם לאוניה הסתערו על חדר ההגה. ב-03.30 הם הצליחו לכבוש את חדר ההגה ולהתכצר בו, אך שליטה באוניה לא השיגו בכך. כיוון שבינתיים ניתק רכי החובל את חדר ההגה ממערכת ההיגוי שבפסגת האוניה ועבר להשיט את האוניה באמצעות ההגה הרזרבי, שהוכן בעוד מועד בירכתי האוניה, לקראת אפשרות כזו.

ניסיונותיהן החוזרות ונשנות של המשחתות להסתער על האוניה כדי להנחית עליה חיילים נוספים ולתגבר את הכוח הקטן שתפס את חדר ההגה והתגונן מפני המעפילים הצרים עליו, נתקלו בקשיים גובדים והולכים. יחידה של האוניה ותמרוניה הנמרצים צמצמו למינימום את אורך הזמן שהמשחתות יכלו לשהות בקרבתה. חוליות תגבורת קטנות, שזמנו רק נחתים ספורים, ולפעמים אף נחתים בודדים, זינקו בהפרשי זמן ארוכים יחסית, וכשהגיעו לאוניה לא נודע כי באו אל קירבה. במשך כל מהלך הקרב, שנמשך כשעתיים ומעלה, הצליחו להגיע לאוניה בסך הכל כ-40 נחתים. שלושה מהם הנשבלו לים ונמשו עלידי משחתת. כעשרה נשבו עלידי המגינים ונשקם פורק.

בינתיים נפגעו כל ארבע המשחתות התוקפות. תוך כדי הסתערותן על האוניה הושלכו עליהן עלידי המנוף דוכרות כבדות שפגעו בגשרי הפיקוד ומוטטו את כבשי הפשיטה עד כי לא ניתן היה להזניק מהן יותר חיילים לאוניה. הנחתים שהצליחו להגיע לאוניה ולא נשבו נתקלו

בהתנגדות נמרצת ביותר של קבוצות מעפילים מאורגנות ונכונות לבואם. כפי שהוזכר כבר, היעד הראשון של הנחתים היה חדר ההגה שעל הסיפון העליון, הוא סיפון הסירות, זבאן היתה המאבק העיקרית. את שהתחולל שם מתאר בד"ח שלו סגן מקפירסון, מפקד בוח הנחתים שבא להשתלט על האוניה:

קפצתי לאוניה מכבש הפשיטה עם עוד שלושה מאנשי בהתקפה השנייה של ה"ציפטיין" בערך בשעה 03.20... האוויר היה רווי עשן והתקבלנו במטר תפצים שהושלכו לעברנו. תפסנו מחסה כאחד התאים הסמוכים (לחדר ההגה). קיוונו לתגבורת של אנשים נוספים, אך האוניה סטתה והתרחקה. המון זועם הופיע בפתח התא ובחלונותיו והחל להשליך בנו קופסאות ובקבוקים. ירקו עלינו, קיללו אותנו והיכו בנו במקלות ובמשוטים. שניים מאנשי ירו לתוך ההמון מאקדחיהם. בין הצרים עלינו היו כמה שדיברו במבטא אמריקני. דרשתי מהם שיביאו אותי בפני רביהחובל כדי להעביר לו מסר חשוב. קינתי שעלידי כך יעלה בידי לשכך את זעם ההמון ונוכל להגיע לחדר ההגה באין מפריע. חושבני שהיה זה הכומר האמריקני גראואל שהתערב בשלב זה והרגיע את ההמון והביא אותנו לתאו שעל סיפון הסירות. לגראואל היתה השפעה על היהודים, ואף עליי שלא היה בשום פנים חסד פניות, מובטחני שפעל בכנות כדי למנוע שפיכות דמים רבה... גראואל אמר שהוא הולך להביא את הקפטיין והשאיר אותנו עם שני בריונים פולנים עם מספר מחנות ריכוז מקועקעים על זרועותיהם, שהוריעו לנו בצורה חרימשמעית שאין בכונתם לחזור למחנות ריכוז, הפעם של הבריטים.⁵⁹

בינתיים נטש הקצין מקפירסון את תאו של הכומר גראואל וקיבץ סביבו כמה מהנחתים שהיו מפוזרים על הסיפון ופנה אתם לעבר חדר ההגה. כאן מצא את חוליית הנחתים הראשונה שכבשה אותו וזהתבצרה בו. אך גם כאן נתקל במחזה כמו זה שנתקל בו כשעלה לאוניה. הנחתים

אומנם החזיקו בחדר ההגה שהיה מדופף בשקף חול אך המעפילים פרצו פתח בתקרה והמשיכו להטרידם, כשאלה יורים מפעם לפעם מנשקם האישי. בשלב מסוים החליט מפקד הנחתים מקפירסון לשגר חלק מהכוח שהיה עמו לבטן האוניה כדי לכבוש את חדר המבונות ולהשתלט על מערכת ההיגוי. אך עד מהרה חזרו חיילי הכוח על עקביהם ודיווחו לו שהתנגדות באוניה אומנם נחלשת והולכת אך הם לא הצליחו לחדור לחדרי המבונות ומערכת ההיגוי, כיוון שאלה מבוזרים היטב.⁶⁰

כל אותו זמן לא היה קשר בין הנחתים שבאוניה לבין שולחיהם כמשחתות. לפנות בוקר כבר חשב מפקד השייטת כי הבוח שעלה לאוניה הוכרע.⁶¹ לאחר שכבש הפשיטה במשחתות התמוטטו לא יכול לשלוח תגבורת כדי לחלצם. אך את שלא הצליחו לעשות הנחתים על האוניה מבפנים הצליחו המשחתות מבחוץ. בעוד החיילים מתכתשים עם המעפילים ועם אנשי הצוות בסיפון העליון, המשיכו המשחתות להסתער לעבר האוניה הרצופה כשהן נוגחות בה בחרטומי הפלדה שלהן וקורעות את דפנותיה שמעל הסיפון הראשי העשויות עץ. הסיפון העליון היה מכוסה כל הזמן באש מנשק קל, פצצות עשן וגז מדמיע, שהחל תודר גם לבטן האוניה. דרך הדפנות הפרוצות החלו גם חודרים מים למחסני השיגה. כל המבנה העליון של האוניה העשוי עץ היה בסכנת התמוטטות מעוצמת נגיחת המשחתות, דבר שעלול היה לגרום למותם של מאות רבות של מעפילים שהסתופפו שם. את שהתרחש בבטן האוניה מתארת אחת המעפילות, מדריכה של קיבוץ ילדים של תנועת "דרור", שחלק מחניכיה נלחם נגד הכריטים על הסיפון וחלקם היה עמה בבטן האוניה:

למעלה החלה המערכה. למטה - מהומה וצעקות. למעלה מאבק נועז עם האויב המסתער; למטה - מלחמה אכזרית על מקום לישיבה, על מעט אוויר לגשימה בתוך המחנק האיום. וגדולה הסכנה גם פה וגם שם - למעלה, אורב כדור האויב על כל צעד, זבניהנום של פחד ובהלה למטה, בתוך הציבור הרוגש, שאיבד את עשתונותיו, צפוי אתה כל רגע להיות מרמס לרגליהם של האנשים המבוהלים. הותרה כל רצועה. למראה הסכנה פרח השריד האחרון של נימוס וכל האנשים נדחקו למרכז, לעבר המעבר שלנו, בכל כוחותיהם

הסתערו וניסו לחדור אלינו... עוד הם מסחערים ופתאום טולטלה האוניה טלטלה איומה, הקרקע נשמטה מתחת לרגלים. היתה זו הנגיחה הראשונה של אוניות המלחמה. דכים נפלו מהדרגשים, המהומה גברה לאין שיעור. צעקות וצריחות נשמעו מכל עבר. גם מהתקרה החלו לנוול מים. גזים החלו לחדור לתוך המרתף. דמעות ומחנק ואין אף טיפח מים. ועוד טלטלה, חזקה מהראשונה. קרן אור כקעה מהחוץ - נבקעו דפנות הספינה. כעליל שמענו את קולות המערכה את קריאות הלוחמים למעלה. דאינו את אור הזרקורים המסנוור ושמענו את קולותיהם העמומים של הדמקולים המדכרים כלכ ים. אימה חשוכה תקפה אותנו. כל אחד דמה לראות את המוות לפני עיניו. הבהלה הגיעה לשיאה, לנקודת רתיחה ממש. אנשים דדסו כל מה שבא מתחת לרגליהם. איש נשכב על רעהו, לא השגיח אם ילד לפניו, אשה או זקן... ההתקפה השלישית. קיר האוניה נפרץ לגמרי. הגברים במרחף ארגנו את הנשים שתצעקנה ותדרושנה את הפסקת המערכה. מכל עבר נשמעו צעקות: להפסיק! - להפסיק! - להפסיק!... מלמעלה החלו להגיע הפצועים הראשונים. איש לא שעה אליהם. בקושי זו הצידה כדי לפנות להם דרך למרפאה. ירדו גם מהלוחמים, אשר לא יכלו יותר להחזיק מעמד, ביניהם גם ילדים רבים.⁶²

על אף הנגיחות וחדירת המים המבהילה לתוך מחסני האוניה היא היתה עדיין כשליטת צוותה היהודי ואף היתה בבושר שיוט מלא. מכחינה טכנית אפשר היה להמשיך בהפלגה זאולי אפילו לנסות להעלותה לחוף כמחוכנן. אלא שריבוי הנפגעים שלא יכלו לקבל טיפול הולם, הוא אשר הכריע למעשה את המערכה. במהלך הקרב דיווחו הרופאים למפקד האוניה על הרוג אחד, כ-25 פצועים קשה ועוד כ-120 פצועים קל, והודיעו לו בצורה חדיששמעית, שאם הפצועים לא יקבלו עיווי דם בהקדם האפשרי יש סכנה שכמה מהם ימותו. כנוסף לכך הודיעו לו כמה מהקצינים, שהאוניה לא תוכל להחזיק מעמד בנגיחות נוספות. לאור

נתונים אלה החליט המפקד לוותר על התוכנית של עלייה לחוף ולהפליג ישר לזופה.⁶³

ב-04.30 לפנות בוקה נפגש מפקד האוניה, יוסי המבורגר, באמצעות הכומד גראואל עם קצין הנחמים מקפירסון והעמידו על חומת מצב הנוסעים ודרש ממנו לפנות את החדר ההגה כדי שאפשר יהיה להשיט את האוניה במהירות האפשרית לחוף. אחרי דין ודברים נאות הקצין הכריטי להעביר את החדר ההגה לידי רבי החובל של האוניה בתנאי שיהיה תחת פיקוחו, ובתמורה התחייב לא להעלות על האוניה חיילים נוספים על אלה שכבר היו בה. כך הבטיח לבקש מתמשחות סיוע רפואי לפצועים. מפקד האוניה התחייב להפסיק כל התנגדות נוספת באוניה.⁶⁴ בשעה 05.15 הצליח קצין הנחמים ליצור קשר עם המשחתת "צ'רטי" ולדווח לה שההתנגדות באוניה הולכת ופוסקת ולמפקדה מעוניין להשיטה קישר לחיפה וכי דרושה באוניה בחיפות עזרה רפואית.⁶⁵ באותה שעה ממש נשלח מהאוניה לחוף מברק וכו דיווח מפורט ראשון על הקרב שהתחולל בה ועל מצב האנשים:

כ-25 מייל מהחוף (הנתקפנו) על ידי שש משחתות בריטיות וצלבניות (סיירת במינה אותן שנים). ההתנגדות: הקרב נמשך למעלה משעתיים וחצי. בידינו כ-10 שבויים... מספר הרוגינו שלושה... כ-20 פצועים מכדורים מהם כמה קשה. מתנהל משא ומתן עם השבויים. כל הנשק שנחפס נורק לים... יש לצוין שרוח אנשינו איתנה, הספינה ניזוקה קשה: כל בניין העץ נפגע, מים נכנסו לחדר המכונות, הגשר לא בידינו. אני נוהג עם הגלגל הרורכי מתחתית האוניה. אנו שולטים באוניה, אנו נוסעים בכיוון חיפה. משחתות מלוות אותנו מכל הצדדים. אווירונים חגים מעלינו. יש לנו כמה עשרות פצועים קשה. עדיין מתנהל משא ומתן עם השבויים.⁶⁶

בינתיים עצרה האוניה ממהלכה כדי לאפשר לצוות הרפואי של הצי הבריטי לעלות על סיפונה והתחיל לטפל בפצועים. הרופא הבריטי סקר את הפצועים באופן שטחי ודיווח כי מצא שלושה גוססים, ביניהם נער

כבן 15, שנורה בראשו. היה זה צבי יעקובוביץ' מקיבוץ הילדים של תנועת "דרור". הרופא הבריטי עוד ניסה לטפל בו אך ללא הועיל. כעבור חצי שעה מת מפצעיו. שני התרופים האחרים היו, המעפיל בן ה-23 מרדכי בוימשטיין מ"השומר הצעיר", שאף הוא נהרג מכדור, והקצין השני של האוניה, ויליאם ברנסטיין בן ה-23 מהמתנדבים האמריקנים, שמת כתוצאה משבר בגולגולת בעת הקרב עם הנחתים בחדר ההגה. מלבדם היו באוניה עוד כ-200 פצועים, רובם נערים בני 16-18⁶⁷. הואיל ובאוניה לא היו תנאים בדי לטפל בפצועים אלה והעברת הפצועים קשה למשתתות עלולה היתה לדעת הרופאים הבריטים לסכן את חייהם, גמלה כלכו של מפקד האוניה ההחלטה להסיעם במהירות לחיפה⁶⁸.

כמשך שעות היום עשתה "אקסודוס" את דרכה לחיפה בכוחותיה היא, כשהיא שטה במהירות של כ-13 קשר בשעה, ומשדרת מדי פעם אינפורמציה למוסד בחוף על הקורה כתוכה. קרוב לשעה 1.00 אחרי הצהריים, שידרה האוניה את מברקה האחרון לפני שנכנסה לנמל חיפה:

הנכם מאזינים לאוניית המעפילים "יציאת (אירופה) תש"ו". אני ממשיך באינפורמציה. כעוד שעה ומחצית השעה נגיע לחיפה. הרי הכרמל נראים לנו מרחוק. מצב הפצועים לא השתנה. אם לא תוגש העזרה כמהירות המקסימלית אנו עלולים לאבד אנשים. מצב הגוססים כבי רע⁶⁹

בשלב זה החליט כבר מפקד האוניה לוותר על אירגון האנשים להתנגדות בעת הירידה לאוניית הגירוש. האנשים היו עייפים-מהנגיחות הרצופות ומהגזו המדמיע. ואחרי ליל הבלהות שעבר עליהם גם לא היה טעם לדרוש זאת מהם. גם מהחוף לא דרשו זאת מהם.

ביום שישי, 18 ביולי אחרי שעה 3.00 לאחר הצהריים, נכנסה "אקסודוס" לנמל חיפה בכוחות עצמה כשהיא מלווה על ידי שתי משחתות ועל שני תרניה מתנוססים רגלי הלאום. המעפילים שעל הסיפון פתחו בשירת "התקוה" ועל הרציף כבר חיכו נציגי העיתונות. אך לא כולם היו בין השרים. את הרגשתם של אלה מתארת המדריכה של הנער יצחק יעקובוביץ' שהיה מוטל תלל באוניה:

הגענו לחופי הארץ. כל האנשים נדחקו והצטופפו ליד הדלתות והחלונות כדי לחזות במראה החוף. ואילו אנו שכבנו במקומותינו ולא זזנו. שכבנו - שכורים ורצוצים; פצועים פצעי גוף ונפש, הלומים מהמכות אשר הובינו. הכל העיק עתה, העיק ולחץ - סבלות הדרך והמערכה, עלבון המפלה והקורבן היקר ששכלנו. הגענו לחיפה... קול שירת "התקוה" בוקע מהסיפון למעלה. גם במרתף מישהו מנסה לשיר, שני מצטרף, שלישי ורביעי, אך השירה אינה עולה. השרים מפסיקים את שירתם השבורה והמרוסקת באמצעיתה, והדממה חוזרת לקדמותה, דממת מוות שחורה, כבדה.⁷⁰

Refoulement Policy - מדיניות ההחייפה

ב-12 ביולי 1947, יום לאחר הפלגתה של "אקסודוס" מחופי צרפת, נפתחה בפאריס ועידת שרי החוץ בנושא שיקום אירופה שגם בוויין השתתף בה. בבוקר אותו יום הוא הספיק להיפגש עם עמיתו הצרפתי ג'ורג' בידו לשיחה, ותכע שצרפת תקבל כחזרה את האוניה על נוסעיה אחרי שתיעצר. במכתב מהאת הריף ששיגר אליו בוויין בעקבות השיחה, הוא הזכיר לבידו שבכד לפני שבועיים, ב-27 ביוני, ביקש ממנו ששלטונות צרפת יפקחו עין על אוניה זו, ולתדהמתו כשהגיע לפאריס נודע לו, שלא זו כלבד ש"פרוינדט וורפילד" הסתלקה, אלא שגם איפשרו לה להעלות למעלה מ-4,000 עולים בלתי-לגאליים. וזאת, דווקא בזמן ששאלת ארץ ישראל היא "סוכ יודיצה" ונמצאת בדיון בפני האר"ם. כמכתבו חזר בוויין ודרש, שצרפת תקבל כחזרה את העולים ואת האוניה מיד כשיושלמו הסידורים להחזרתם, ולהעניש את אלה שסייעו לאוניה להפליג מצרפת בניגוד להבטחות ממשלתה.⁷¹

בוויין לא הסתפק בשיחה עם בידו, ועוד באותו יום נפגש עם ראש ממשלת צרפת, פול ראמאדייה ורמז לו בצורה שאינה משתמעת לשתני פנים, שאם צרפת לא תסייע במניעת העלייה הכלת-לגאלית מתחומה יגמלו לה הבריטים על כך באזורים הערביים בהם יש לצרפתים אינטרסים: "על צרפת להבין", אמר, "שסלחנותה כלפי יהודים מחרדר-צרות עלולה

לעורר חרדה ומגינת-לב בקרב הערכים בצפון-אפריקה הצרפתית". הוא עצמו, כך אמר, נקט צעדים דרסטיים. כדי לוודא שאורחים בריטים לא יעשו צרות באזורים בעלי אינטרס צרפתי, והוסיף: "האם תהיה זאת בקשה מוגזמת, שממשלת צרפת תגמול לנו כנושא ההגירה היהודית הבלתי-לגאלית. הזאת, שהיא ממילא שוק שחור כספי שמתנהל מנייר יורק⁷²?"

ראמאדייה השיב לו שצרפת אינה יכולה לבדוק את כשירותן הימית של האוניות הזרות ובי המפליגים לארץ-ישראל מסתירים את יעדם האמיתי, וזו לראשונה שהוא שומע על האוניה "פרוידינט וורפילד". הוא נטל על עצמו לחקור את עניין יציאתה של האוניה מצרפת,⁷³ אך לא מעבר לכך. אולם, נראה שבשיחתו עם עמיתו בידו באותו בוקר, הצליח בוויין בכל זאת להוציא ממנו הבטחה שאם האנגלים יחזירו את מעפילי "אקסודוס" לצרפת תהיה צרפת נאלצת לקבלם בחזרה. מעבר לכך לא היתה בידי בוויין בשלבי זה שום התחייבות מפורשת של ממשלת צרפת בנדון.⁷⁴ אולם, לכוויין די היה בהבטחה בעל פה זו כדי שאוניה זאת תהיה "שפן הניסיון" במדיניותו החדשה נגד העלייה הבלתי-לגאלית, שבבר נקבעה לה שם בשפה הדיפלומטית - Refoulement Policy, על-פיה יש להחזיר את אוניות המעפילים שייחפסו בעתיד על נוסעיהן לארצות שמהן הפליגו.

הדבר היה מסובך, ולא ניתן לנקוט צעד כזה באורח הדיכודי וכניגוד לרצון המדינה הנוגעת בדבר. המדינאים הבריטים היו מודעים לכך היטב. ככל מקרה צריך יהיה להוכיח שהאוניה אומנם יצאה באופן בלתי-לגאלי מהמדינה שאליה מתכוונים להחזירה ולתאם עם ממשלתה את קבלתה.⁷⁵ באוניה "אקסודוס" נעשה ניסיון ראשון להפעיל את המדיניות החדשה. בגלל ממדיה הגדולים והעתוי המדיני שבו הפליגה - גובהותה של ועדת אונסקרפ בארץ - גדול היה הפיתוי של האנגלים לפתוח דווקא בה. החזרת אוניה בה גדולה עם קרוב ל-5,000 עולים בלתי-לגאליים למקום שממנו הפליגו נועדה להשיג מספר מטרות כאחת: להרתיע מעפילים פוטנציאליים לבחור בדרך העלייה הבלתי-לגאלית; לפגוע אנושות במארגני תנועת העפלה; לחייב את המדינות שמהן מתנהלת תנועה זאת להטיל פיקוח יעיל עליה.

את ההכנות להחזרת מעפילי "אקסודוס" לצרפת התחילו הבריטים

מיד עם הפלגתה. הם ידעו שצעד זה יעורר נגדם דעת קהל נועמת, לבן פעלו במהירות ובסודיות גמורה:

הממשלה בלונדון היתה מעוניינת במבצע מהיר וללא כעיות, שיעמיד את הצרפתים כפני עובדה מוגמרת. הם ידעו שבממשלה-הצרפתית מצויים אוהדים לעניין-הציוני, ויש לפעול בטקט כדי לא להכיר אותם. הזמן שעמד לרשותם היה קצר, לא יותר משבוע ימים: ההחלטה על החזרת המעפילים לצרפת נמסרה לנציב העליון ב-14 ביולי, ארבעה ימים בלבד לפני שהאוניה נלכדה. בוויין יחס חשיבות לכך, שהמעפילים יוחזרו לצרפת באוניה שבה הגיעו לארץ, בין אם תפליג בנחותיה. היא או-אם תיזקק לגרירה:

הוא ידע כי העברתם לאונות בריטיות שהן שטח ריבונות בטיב, למקרה, שלא יצו לקבלם, או שאי אפשר יהיה להורידם בבנות, עלולה לסכך את העניין, כפי שאומנם קבה לבסוף. שלטונות הביטחון הבריטיים שלחמו בעלייה הבלתי-לגאלית ידעו מהניסיון, שאוניות המעפילים המגיעות לחופי הארץ אינן פשירות להובלת אנשים אפילו עד קפריסין, לא כל שכן לעשות את הדרך חזרה אל נמל המוצא שלהן באירופה. אף על-פי-כן, היו מאוד מעוניינים שבמקרה זה לפחות, חלק מהנוסעים יוחזרו באוניה שהביאה אותם. לבסוף הוחלט להשאיר את הדבר לשיקול דעתו של הנציב העליון אחרי שיוועץ בנדון עם מפקד הצי במקום.⁷⁶

ביום שישי, 18 ביוני לפנות ערב, שעות ספורות לפני כניסת השבת, נכנסה "אקסודוס" לנמל חיפה ומיד הוחל במבצע הורדת האנשים ממנה והעברתם לשלוש אוניות הגירוש - "אושן ויגר" ("Ocean Vigour"), "דנימד פרק" ("Runymede Park") ו"אמפייר רייבל" ("Empire Rival") - שכבר עמדו הכן ליד הרציף לקלוט אותם. כמו באוניות המעפילים האחרות שקדמו ל"אקסודוס" כך גם הפעם הוטל תפקיד ההעברה על חיילי הדיביזיה המוטסת מס' 6, "הבלניות", שבבר היו מנופים במכשעים אלה: כמקום היו נוכחים עיתונאים רבים, מקומיים וזרים, שבאו לעקוב מקרוב אחרי מבצע הגירוש. ולא רק הם, גם שניים מחברי ועדת אונסקרפ, שהיתה אז בארץ, השופט השבדי אמיל סנדסטרום (E. Sandstrom) יושב ראש הוועדה, וחבר הוועדה היוגוסלבי ואלאדה סימיץ (Valada Simic) באו לנמל כדי לראות ולהתרשם מקרוב מן המעפילים ואונייתם שעל נסיבות מעצם שמעו וקראו ממה שפורסם ברדיו ובעיתונות.⁷⁷

תהליך העברת האנשים לאוניות הגירוש היה שגרתי וחלק. אולי

אפילו חלק ומהיר יותר מאשר במקרים דומים בעבר. המעפילים שהיו תשושים ועייפים מהמסע ומליל הבלהות שעבר עליהם בעת הקרב על הסיפון, לא גילו התנגדות בעת הירידה מאונייתם הפגועה.⁷⁸ האנשים ירדו לדציף, עברו את הביקורת הביטחונית, מטענם האישי נלקח מהם ואוחסן בנפרד ובמרוכז באוניות הגירוש, כאילו מופקד לגסיעה קצרה. בחוף נותרו כ-50 פצועים וחולים שאושפזו בבתי החולים בחיפה ובעתלית, ועמם הושארו גם כעשרה קרובי משפחה.⁷⁹ ברציף הגירוש לא ניתן לחוש כי הפעם אין פניהן של אוניות הגירוש לעבר קפריסין אלא ליעד אחר. לכן גם לא ניתנו לאנשים שום הוראות מיוחדות. ב"סליק" (מתבוא) של "אקסודוס" שהוכן בעוד מועד, נותרו מפקד האוניה יוסי הראל, רכ"ח החובל אייק אהרונוביץ, "הגדעוני" עזריאל ענב ועמם תשעה אנשי צוות מהמתנדבים האמריקנים. עם המעפילים ירדו לאוניות הגירוש שלושה המלווים האחרים: מיכה פדי (גד), סימה שמוקלר, צבי כצנלסון (מירי). שאר אנשי הצוות של האוניה התפוררו ונבלעו בקהל המעפילים ויצאו עמם לגירוש.⁸⁰

מכיוון שכולם היו משוכנעים שהמעפילים נוסעים לקפריסין ובי ייפגשו מחדש תוך זמן קצר, לא נעשו שום הכנות ארגוניות מיוחדות לפני העברתם לאוניות הגירוש. האנשים עברו לאוניות הגירוש כאילו עלו למעבורת, וההתפלגות ביניהם היתה מקרית בהחלט. כל אחד אומנם השתדל באופן טבעי להישאר במסגרת המצומצמת שלו - משפחות וקיבוצים - כפי שהיו רגילים בנדודיהם בדרכי "הבריחה" בעבר, אך היו גם מקרים לא מעטים שמשפחות וקיבוצים התפצלו בין האוניות השונות. מסיבה זו גם לא הוכנה מראש מנהיגות או נציגות של המעפילים בכל אחת מאוניות הגירוש. המלווים ואנשי הצוות שנותרו עם המעפילים השתדלו לא להתבלט כדי לא להיעצר על-ידי אנשי הבולשת שבמקום, נגם הם התחלקו באופן מקרי בין האוניות השונות, כלי להקפיד שלפחות אחד הארצישראליים יהיה בכל אוניית גירוש עם המעפילים. על אוניית הגירוש הראשונה, "ארשן ויגר", למשל, לא עלה אף מלווה ארצישראלי.⁸¹ המלווה צבי כצנלסון (מירי), איש כפר מנחם, הצטרף לקבוצת אנשי "השומר הצעיר" חבריו ועלה עמם לאוניית הגירוש השנייה "רנימד פרק". ואילו מיכה פדלסון (גד) וסימה שמוקלר, שהיו בין האחרונים שירדו מ"אקסודוס" עלו שנייהם לאוניית הגירוש השלישית "אמפייר רייבל".

כדי לא לעורר סערה ציבורית והתנגדות אלימה להחזרת המעפילים לאירופה, הקפידו הבריטים על תנאי הסוואה וסודיות חמורים. ביותר בעת הכנת המבצע. גם בקרב השלטונות רק מעטים היו בסוד הכנתו. שלא כמבצע "איגלו", הגירוש הראשון של מעפילים לקפריסין, לא קדמה למבצע "מאי ווסט" ("Mae West") - כינוי החזרת מעפילי "אקסודוס" לצרפת - שום הודעה רשמית על שינוי במדיניות הממשלה כלפי העלייה הבלתי-לגאלית. עד כמה אורגן המבצע כסודיות אנו למדים מהעובדה שבאוניות הגירוש לא נעשו שום הכנות מיוחדות המתחייבות לקראת מסע ארוך מן הרגיל לקפריסין. האפשרות שקרוב לחמשת אלפים נפשות יצטרכו לשהות באוניות הללו שמרעות ארוכות לא נלקחה כלל בחשבון. חיילי המשמר באוניות הגירוש גם הם לא הוכנו לקדאת המבצע וקיבלו את הידיעה שהם מפלוגים לצרפת כשכבר היו בלב ים. הם יצאו לדרך רק עם הציוד האישי שהיו רגילים לקחת עמם בעת ליווי מעפילים לקפריסין.⁸²

השלב הראשון של המבצע, הוצאת המעפילים מהארץ, הסתיים מבחינת הבריטים בהצלחה גמורה: תוך כ-12 שעות מאז נכנסה "אקסודוס" לגמל חיפה העכירו ממנה את כל 4,500 נוסעיה לאוניות הגירוש תוך עדיכת חיפוש על גופם ובמטענם, מבלי שהופרעו כלל. למחרת, בשבת בבוקר, כשהישוב עדיין נם את שנת השכת שלו היתה כבר שיירת הגולים מלווה בשלוש אוניות מלחמה בלב ים, ואיש כארץ לא חשד שהפעם פני השיירה אינן לקפריסין.

כתגובה ללבדתה של "אקסודוס" וגירוש מעפיליה מהארץ אושר לפלמ"ח לבצע פעולות תגמול צמודות. וכבר ב-21 ביולי 1947, יומיים בלבד אחרי צאת השיירה, פשטו שתי יחידות מהגדוד הראשון של הפלמ"ח על שני מתקנים צבאיים שעל הכהמל בחיפה. ההתקפה הראשונה על מתקן הראדאר בסטלה מדיס הצליחה רק באופן חלקי.

המתקן הוצא מכלל פעולה. לכמה שבועות, והחבלן אליעזר ארקין נהרג בפעולה. ההתקפה השנייה על המתקן פברמל המזרחי עלתה יפה, החבלנים הצליחו לגבור על המבשולים ולפרוץ למחנה והשמידו בו מתקן קשר.⁸³ מלבד שתי התקפות אלה חיבלו אנשי הפלמ"ח בקפריסין, ב-23 ביולי, באוניית הגירוש "אמפייר לייפגארד" בעת שהחזירה מעפילים מקפריסין ארצה. פעולה זו לא היתה קשורה ישירות בגירוש מעפילי

"אקסודוס", אבל היתה במסגרת הוראות הקבע של מטה הפלמ"ח לפגוע באוניות הגירוש ככל עת מצוא.⁸⁴ שלוש הפעולות הצבאיות הללו אחרי גירוש מעפילי "אקסודוס" היו פעולות תגובה צמודות לנושא ההעפלה, ברוח המדיניות הרשמית של המאבק באותם ימים, ואילו התגובה של הציבור האזרחי לא חרגה מן השגרה והיתה מאופקת. לחללי האוניה נערכה הלוויה הפגנתית שבמהלכה נקרא הישוב לשבות ממלאכתו, ותו לא.

הימים היו ימי פעילותה של ועדת אונסקופ בארץ ולהנהגה המדינית של הישוב לא היתה כל כוונה להחריף את המצב עלידי מעשי אלימות ופגיעה בחיי האנגלים. להיפך, להנהגה היה עניין להוכיח לוועדה, כי דווקא ה"הגנה" מעוניינת בשמירת החוק והסדר בארץ והיא עושה כדי למנוע שפיכות דמים.⁸⁵ ואילו השלטונות הבריטיים נוקטים מדיניות של אלימות ואינם מכבדים את החוק, למרות שהם מצווים לשמור עליו יותר מכל גורם אחר בארץ. התנהגותם בפרשת לכידתה של "אקסודוס" היתה הוכחה לכך. בפרשה זאת "שיחקו הבריטים לידי היהודים" ואף סיפקו תחמושת למסבירים את מאבק ההעפלה.

כפי שכבר הוזכר, תקפו משחתות הצי את "אקסודוס" כשעדיין היתה מחוץ למים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל והרגו שלושה מגוסעיה ופצעו עוד כמאתיים. כיון ההרוגים היה הקצין ביל ברנסטיין, אורח אמריקני. הידיעה על התקפת האוניה כלב ים, מחוץ למים הטריטוריאליים, ועל הנפגעים הרבים בה, שודרה מהאוניה עוד בעיצומו של הקרב והתפרסמה מיד בארץ. וכשהגיעה לחיפה יכלו העיתונאים לראות כמו עיניהם את תוצאות הקרב. תיאורי הקרב וצילומי האוניה הפגועה והפליטים המוכים היוורדים ממנה, מצאו את דרבם עד מהרה לעיתונות בארץ ובחוץ-לארץ והביכו את השלטונות הבריטיים. במיוחד הביכו אותם הפרסומים שאוניותיהם לא זו בלבד שעברו על החוק בתוקפם את האוניה כלב ים, אלא גם הפעילו נשק חם נגד פליטיה הבלתי-חמושים וחסרי המגן.

הבריטים ניסו לטשטש עובדות אלה, ובתגובה לשידור מהאוניה פירסמו הודעה רשמית שבה נאמר, שהאוניה הגיעה למימי ארץ-ישראל בשעות המוקדמות של בוקר 18 ביולי, ועל מנת למנוע עלייה על סיפונה נקטה בפעולות התחמקות נמרצות שכתוצאה מהן נגדם בשעת העלייה

נוק לה ולאוניות הצי המלכותי. קבוצת חיילים שעלתה על סיפונה נתקלה בהתנגדות עזה והמעפילים הפעילו נגד החיילים גז מדמיע, פצצות עשן וסילוני קיטור וכן זרקו עליהם תפצים שונים. כן הוטלו מהאוניה דוברות הצלה על סיפון אוניות הצי. אשר לשימוש כאש חיה נגד המעפילים, נאמר בהודעה, כי רק ירייה אחת מדובה וצרור אחד ממקלע של אחת מאוניות הצי נורו לעבר אחד העולים שאיים לערוף את ראשו של אחד המלחים בגרון, ונגד עולה אחר שעמד להשתמש בדובה, ובי היריות החטיאו ורק הבהילו את העולים שהפילו את כלי נשקם. פדת ליריות אלה לא השתמש הצי באש חיה.⁸⁶

נראה שגם חברי ועדת אונסקופ שביקרו בנמל בעת גירוש המעפילים וראו את האוניה הפגועה ואת הפצועים הרבים שהורדו ממנה לא השתכנעו מההודעה הרשמית של הממשלה וממה שסיפרו להם הקצינים הבריטיים, ולכן היו מוכנים לשמוע גם את גרסת המותקפים. את זאת סיפק להם הכומר גראואל. גראואל נעצר לתקירה עלידי אנשי הבלשט הבריטית ברדתו מהאוניה בנמל חיפה, אך שוחרר אחרי שהזדהה כעיתונאי ואורח אמדיקני. מיד לאחר מכן הובא עלידי גורם יהודי בפני חברי ועדת אונסקופ למסור להם את גסתו. גראואל תיאר בפניהם כיצד חקפו הבריטים את האוניה בלב ים ופצעו פצועי מוות את הקצין ביל ברנסטיין וכי במשך שעות לא קיבל האיש טיפול רפואי, עד שהסתיים המשא-ומתן על כניעת האוניה. יושב ראש הוועדה, השופט סנדסטרום, חקר אותו כיצד בדיוק עלו הבריטים על האוניה והוא השיב:

"הם הכריוו כי אנו נמצאים בתחום המים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל. טענה זו היתה כוזבת... אני מוכן להוכיח שלא היינו בתחום המים הטריטוריאליים... לאחר שנלכדנו... החלו ממטירים עלינו פצצות מדמיעות ויריות... דבות, הבריטים השתמשו בכדורים כשלא היו צריכים לכך. לא היה לנו נשק בספינת לא היינו מזוינים". אחד מחברי הוועדה המשיך וחקר: "אתה בטוח שלא היו תותחים בספינה?" על כך השיב גראואל: "לא, אדוני. לא היו תותחים. יומיים לפני שקרבנו אל החוף ערכנו חיפוש מדוקדק לנשק. מצאנו שלושה אקדחים, ראיתי אקדחים

אלה מושלכים הימה". סנדסטרום המשיך ושאל האם יכלו הבריטים להשתלט על האוניה בלי להשתמש בכוח. על כך השיב גראואל: "לא, אינני חושב שיכלו להשתלט בלא הפרעה. אך אני חוזר - השימוש במקלות מסומרים היה מיותר. די היה כגו מדמיע, אך לא השתמשו בכמות מספקת כדי להשתלט על העובדים. לעולי יציאת אירופה לא היה נשק והם לחמו רק בתפוחי אדמה, בקופסאות פח ובאגרופים".⁸⁷

מסתבר שלעדונו של הכומר גראואל בפני חברי ועדת אונסק"פ על נסיבות לכירתה של "אקסודוס" היתה תהודה כלת-רגילה, שחרגה הרחק מגבולות הארץ ותרמה, כבר בשלבים המוקדמים של התפתחות הפרשה, עוד לפני שהוכאו כחורה לאירופה, ליצירת דעת קהל אוהדת בארצות-הברית לגורל נוסעי האוניה. רוב העיתונים האמריקנים מסרו מלכתחילה דיווח עובדתי אוהד ליהודים כפרשת האוניה. הגדיל לעשות בנושא זה העיתון הליברלי בעל ההשפעה P.M., אשר הכיא את התיאור של גראואל כיצד תקפו החיילים הבריטים בברוטליות את אנשי הצוות הסרי המגן כחדר ההגנה של האוניה. עיתון זה גם פירסם מאמר מערכת חריף בפרשה זו מאת העיתונאי י.פ. סטון שכבר פירסם בעבר כתבות אוהדות לעניין ההעפלה, תחת הכותרת "בדרך המתרת לארץ-ישראל", הביע את תקונו שמהלקת המדינה של ממשלת ארצות-הברית לא תסתפק בפעם הבעת מחאה אנמית רגילה על עצירתם של חברי הצוות האמריקנים באוניה. הוא הדגיש את העובדה שהאוניה הותקפה ונלכדה מחוץ לתחום המים הטריטוריאליים ולכן זהו מעשה פירטי והריגתו של הקצין ברנסטיין בנסיכות הללו הוא רצח. פרסומים אלה ואחרים היו תחילתה של סערה ציבורית שהחלה להתגלגל בארצות-הברית סביב פרשת "אקסודוס", שהשפיעה עד מהרה גם על הממסד הפוליטי, שלא הקל בהמשך על הבריטים.

השגרירות הבריטית בושינגטון, שלא היתה ערוכה לכך, ביקשה הדרכה ממשרד החוץ בלונדון כיצד להגיב נוכח ההאשמות הארסיות המוטחות בבריטניה.⁸⁸ חלפה יממה מאז הפליגו הגולים מחיפה וטרם הגיעו לקפריסין. בישוב

התעוררה דאגה לגורלם. ב-21 ביולי, יומיים אחרי שגורשו מהארץ, נשלח ממטה המוסד בתל-אביב מברק למרכז המוסד בצרפת ובו נאמר:

אין עדיין אישור-שמעפילי "אקסודוס" הגיעו לקפריסין. עיתונאי חוץ מפיצים שמועות שהוחזרו לצרפת. גרסה אחרת (אומרת כי נשלחו) לאפריקה הצפונית: כנראה ששלוש אוניות הגידוש מחכות בלב ים להוראות. בישוב דאגה ומתיחות: אתמול התקיימה שכיתה בארץ ותהלוכה בתל-אביב. הלילה התקיימה תנועת המרי בחיפה שתי תמונות ראדאר: התקפה אחת הצליחה. אחד החברים נהרג. הכומר גראואל העיד אתמול בפני ועדת האו"ם: כמה מחברינו חושבים שצריך לפעול בין ידיינו בצרפת בקשר לאפשרות החזרה המעפילים. מניחים שאתם עומדים על המשמר.⁸⁹

גם אנשי "המוסד" בצרפת, כמו-חבריהם בארץ, לא ידעו דבר על כוונתם של הבריטים להחזיר את המעפילים. לצרפת זהדבה נודע גם להם מהעיתונות. מעיד על כך וניה הדרי, מהאנשים המרכזיים במוסד בצרפת באותם ימים, שהיה מעורב במאבק מאחורי הקלעים בפרשת "אקסודוס":

ב-19 כחודש, כצעדי בבוקר ברחוב הצר של המשרד, נתקלתי ביוסף ברנשטיין והוא פירש לפני שלושה עיתונים בריטיים שהביאו ידיעה קצרה זו: הבריטים החליטו להחזיר את ה"אקסודוס" לצרפת. לא התייחסנו לידיעה זו ברצינות, אך בו-ביום הגיע מברק מאת משה שרת השואל, אם יש לנו ידיעה על גורל "אקסודוס", כיוון שכל הסימנים מעידים על כך, שהאנשים לא הוכאו לקפריסין, כפי שהבטיחו להם הבריטים.⁹⁰

מעבר למה שפורסם בעיתונים והמברקים המודאגים מהארץ, לא היה לאנשי המוסד בצרפת כל מידע לגבי גורלם של המעפילים ומצבם הפיזי והמוראלי, אחרי הקרב ליד חופי הארץ, האם הם נכונים וכשירים

להתנגדות נוספת לכשיוחזרו לצרפת, ואם קיבלו הוראות כלשהן בעניין זה, ומי מן המלווים נמצא עמם. מאידך גיסא, היתה להם הערכה מפורקת למדי לגבי הנוק שהחזרתם עלולה לגרום לתנועת התעפלה בעתיד. כותב על כך שמריה צמרת, האישה שריכז את פעולות המוסד לעלייה ב' במרסיי:

בורר היה לנו, כי דבר החזרתם של אלפי מעפילים מחופי הארץ לאירופה, עלול לרדת כמהלומה כבדה על ראשיהם של רבבות שרידי המחנות בגרמניה, אשר תקוותם האחת היא ההעפלה. כן ידענו, כי מעשה זה ישכו בדי להביא את הממשלה הצרפתית לידי מסקנה, כי בסופו של דבר אין התעפלה מסירה מעליהם את בטל הפליטים היהודים אשר בצרפת, מאחר שבלארהכ"ה הם מוחזרים אליה וכל ההרפתקה הזו אשר העפלה שמה, גורמת רק נזק ליחס צרפת ובריטניה. על כן אין לראותה כמוצא רציני ואין טעם לסייע לה. נימוקים אלה גם יחד, הם שהביאו אותנו לידי המסקנה, כי ירידתם של אנשי האוניה בחוף צרפת מרצונם הטוב ברוך בה נזק רב.⁹¹

מתוך הערכת מצב זו החלו אנשי המוסד במקום להיערך לקדם את פני שיירת הגולים עוד לפני שהגיעה לחופי צרפת. הם העדיפו שהאנשים יגיעו חלשים ומותשים אחרי כל שעבר עליהם, ויהיו ביניהם לבטח רבים שיזדקקו לסיעוד. כמו כן הניחו שהאנגלים לא יאפשרו גישה למעפילים בדרך חוקית. בדבר ראשון הוחל לגייס אנשים ואמצעים למען אפשר יהיה לחזק את כוחם הפיזי והנפשי. הוחלט לאגוד ראשית. כל כמויות גדולות של מזון, כיגוד ותרופות. כמו כן גויסו שלוחים ארצושראליים נוספים מהמרכזים השונים בצרפת; שיוכלו לסייע ביצירת הקשר הישיר עם המעפילים בעת הצורך. נשכרו גם חמש סירות זעירות ברמקולים, כדי שאפשר יהיה לשרד באמצעותם מבחוף הוראות לאנשים, אם לא תימצא דרך אחרת.⁹² ומובן כי הוחל במגעים מדיניים מאחורי הקלעים עם הגורמים והמוסדות הצרפתיים הנוגעים בדבר כדי למנוע את הורדת המעפילים מהאוניות בכוח.⁹³

ב-23 ביולי 1947 דן הקבינט הצרפתי בגורל מעפילי "אקסודוס"

המוחזרים לצרפת; בעקבות הבטחתו של שר החוץ גורג' בידו לעמתו הבריטי ארנסט בוויי, כי צרפת תקבלם במזדה באותו יום, עוד לפני שהתפרסמה ההודעה הרשמית של ממשלת צרפת שהיא מוכנה לקבל אותם, הודרו אנשי המוסד בצרפת. ופידסמו הודעה בשם המעפילים המוחזרים בבבל; שהם נשבעים "להגנה" לא לרדת מהאוניות זיהימה.⁹⁴ למחרת הודיע פרנסואה מיטראן, אז השר לענייני חילים משוחררים, בשם ממשלת צרפת, שאם היהודים המוחזרים ירדו מרצונם החופשי, תדאג צרפת למזונם ולאכסונם ובסופו של דבר ישוחררו ויוכלו להיות בצרפת או לנסוע למקום אחר, אך לא יינקטו אמצעים ולא יופעל עליהם לחץ כלשהו לאלצם לרדת.⁹⁵ היתה זאת הודעה מעודדת לאנשי המוסד החדשים, אך היא לא ביטלה את הודעתה של ממשלת צרפת לבריטים ואת החשש שבא נסוהבריטים להעמיד את הצרפתים ואת היהודים בפני עובדה מוגמת ויורידו את האנשים בכוח, מבלי שתהיה אפשרות של התערבות או תגובה כלשהי.

קבוצות עיתונאים החלו מתרוצצות מנמל למשנהו בדרום צרפת; על מנת להתחקות אחר בואן של האוניות לאחר שגודע ששיירת המגורשים עומדת להגיע לפורט דה'בוק החלקטו ובאו אליה מאות עיתונאים מכל העולם, שהודמנו באותם ימים בצרפת לרגל ועידת שרי החוץ בפאריס, שאך זה הסתיימה. נובחותם מנעה מן הבריטים לעשות בכל העולה על רוחם מבלי שתהיה לכך תגובה בעולם.⁹⁶

בדרך חזרה לצרפת

השאלה הנעלמה היתה כיצד יעמדו המעפילים המגורשים במבחן החישוב הצפוי להם כשיגיעו לחוף צרפת. בעוד שעל החוף נמשכה ההתנוצצות לקראת בואם, עשתה שיירת אוניות הגירוש מלווה במשחתות את הרכה בים והמעפילים שבתוכן אסירים ומבודדים, ללא כל קשר עם העולם החיצון ואפילו לא בין אוניה לרעותה.

כפי שכבר הוזכר היו מעפילי "אקסודוס" ציבור אופייני של "עמר", חתך מייצג של אנשי שארית הפליטה שאיכלסו את מחנות העקורים בגרמניה; לעומת הספינות הקטנות והבינוניות שתפליגו מאיטליה וצרפת לפנייה ורוב המעפילים בהן היו צעירים ובריאים ומאורגנים בתנועות

נוער, היה ב"אקסודוס" אתו גדול במיוחד של אוכלוסייה שנחשבה לפגיעה וחלשה. דהיינו; קשישים, חולים, ונשים הרות.⁹⁷ גם באוניה זו היו המעפילים מאורגנים בתנועות פוליטיות ובקיבוצים, שהיוו את "הגרעין הקשה", אך בהכרח מהספינות הקטנות, כאן לא היוו רוב. ב"אקסודוס" היה גם אחו ניכר של מעפילים בלתי-מאורגנים, ("בודדים" - בעגת המעפילים) בעלי זיקה חנועית רופפת, וכן בעלי משפחות עם ילדים קטנים; כזה היה הדיוקן החברתי הכללי של מעפולי אוניה זו. הציבור הזה נחלק בנמל חיפה באופן מקרי למדי בין שלוש אוניות הגירוש. אף-על-פי-כן אפשר היה להבחין כבר במהלך הנסיעה: בחזרה לאירופה בקונים יחודיים של כל אוניה ואוניה שהברילו בינה לבין רעותה. הרכב האוכלוסייה של האוניות כפי שנרשם על סמך העברה של השויות הצבא הבריטי, שהיו מופקדים על העברת המעפילים לאוניות הגירוש היה כולוהן:

"אושן ויגר": 657 גברים; 558 נשים; 215 ילדים; 15 נשים חולות; ס"ה: 1,489.

"דנימד פרק": 456 גברים; 344 נשים; 405 ילדים; 10 גברים חולים; 100 נשים חולות; ס"ה: 1,504.

"אמפייר דייבל": 629 גברים; 601 נשים; 291 ילדים; 5 נשים חולות; ס"ה: 1,526.

סך-הכל מעפילים בשלוש האוניות,⁹⁸ 4,519.

"אושן ויגר" היתה האוניה הראשונה שמולאה במעפילים בנמל חיפה. האנגלים ריכזו בה את כל הוקנים, החשופים וחלק מהילדים. הללו היו על-פי-רוב בלתי-מאורגנים. משקלם של הקיבוצים באוניה זו כמעט ולא הורגש. מבל מקום לא הם היו בה הכוח הדומיננטי. הואיל והתמלאה ראשונה, גם לא עלה עליה איש מהמלווים הארצישראליים שיצאו עם המעפילים לגירוש ולא היה באוניה זאת שום מפקד בעל סמכות מטעם ה"הגנה" עד בואה לצרפת. אף-על-פי-כן הקימו המעפילים מתוכם בדרך לצרפת מזכירות מייצגת בת שמונה חברים; שבעה נציגים לתנועות השונות ונציג אחד לבלתי-מאורגנים. מזכירות זאת אף שלא היתה מלובדת, ניהלה את חייהם הפנימיים של המעפילים; ואילו את הייצוג כלפי שלטונות הצבא באוניה, נטלו על עצמם שניים מאנשי צוות המתנדבים האמריקנים שכינים היה "לייבל" ו"צבי".⁹⁹

ב"דנימד פרק" היה הרכב אנושי דומה כמידת מה לזה של "אושן ויגר". היו בה יחסית הרבה חולים. אך הדבר האופייני במיוחד כאוניה זאת היה האחו הגבוה של ילדים ובני נוער, כ-400, ביניהם כ-50 חינוכות ופעוטות עד גיל 3 וכ-90 ילדים עד גיל 10.¹⁰⁰ יתר הילדים ובני הנוער היו מאורגנים בקיבוצי ילדים. כ-200 מתנועת "דרור", שהגיעו מבתי-הילדים באינדרסדורף ודונונהיים שבבווריה. חלקם השתתפו בקרב על סיפונה של "אקסודוס" מול חופי הארץ. צבי יעקובוביץ' בן ה-15 שנפל בקרב זה נמנה על ילדי קיבוץ "דרור" מדונונהיים.¹⁰¹ מלבד קיבוצי הילדים היו באוניה זו כמה קיבוצים קטנים של בוגרים. בלטה ביניהם כמיוחד קבוצה מגובשת של אנשי "השומר הצעיר" שנשאו בתפקידים הארגוניים העיקריים באוניה. כפי שהוזכר לעיל עלה עם המעפילים לאוניה זו המלווה איש הפלי"ם הוותיק צבי כצנלסון המכונה מירי, אך הרמות הדומיננטית בה היה ללא ספק מרדכי רוזנר, חבר ההנהגה הראשית של תנועת "השומר הצעיר" בפולין ובגרמניה, וממשקמיה באירופה אחרי המלחמה. מרדכי רוזנר שהיה איש כריזמטי בתנועתו, התבלט באוניה בכושרו הרטורי וכבושר מנהיגות, והיתה לו השפעה גם על המעפילים מהתנועות האחרות. הוא היה מנהיגה הטבעי של אוניה זו ואף יצג את אנשיה בפני שלטונות הצבא באוניה וצבי כצנלסון פמך עליו בכל.¹⁰²

"אמפייר דייבל", השלישית כשירת אוניות הגירוש, מצטיירת במקורות באוניה המלוכרת ביותר וזאת כנראה בגלל המרכיב הגדול יחסית של הקיבוצים בתובה.¹⁰³ גם בה כמו ב"דנימד פרק" היו הרבה ילדים, יותר מ-300, מהם רבים מתחת לגיל 12. כמו בן היוזבה עשרות רבות של נשים הרות, כ-30 מהן בחודש האחרון להריון.¹⁰⁴ עם המגורשים האחרונים שעלו לאוניה זאת היו גם שני המלווים, מיכה פרלסון (פרי) וסימה שמוקלר. נוכחותו הסמכותית של מיכה פרלסון באוניה זו הורגשה מהתחלה. מיד כשהתעורר החשד שאין פני השירה לקפריסין אלא לעד אחר, חפס פרלסון את הפיקוד באוניה בשם ה"הגנה" והפעיל את המוסדות הפנימיים של המעפילים בניהול חיי השגרה של האוניה, כשסימה שמוקלר וכמה מאנשי הצוות האמריקנים מסייעים בידו.¹⁰⁵ שלוש האוניות המסיעות את המעפילים עתה היו אוניות הגירוש שעסקו בהעברת מעפילים מהארץ לקפריסין. היו אלה אוניות משא שהותאמו בשעתו להעברת אנשים בתנאי מעצר למרחקים קצרים.

לנסיעות קצרות של יממה בין הארץ לקפריסין, היו התנאים באוניות הללו טובים יותר מאשר באוניות המעפילים. הן היו מרווחות ומאווררות יותר, היו בהן יותר מי שתייה והתנאים ההיגייניים היו טובים יותר.

מאידך גיסא לא היו באוניות הגירוש הללו שום סידורים מיוחדים לשינה. המגורשים ישבו וישנו במחסנים - "מרתפים" בעגתם - שמתחת לסיפון, על הרצפה. 400-500 איש במחסן. מלבד המחסנים הועמד לרשותם גם חלק מהסיפון הראשי, אשר גודר כתיל - "הכלוב" - שהיה מופרד מיתר חלקי האוניה. נכון שבדרך הקצרה שבין מיפה לקפריסין לא כל כך נזקקו האנשים למיטות, ואפשר היה לחטוף תנומה למספר שעות בישיבה או בשכיבה על הרצפה. באוניות הגירוש, כמו כבתי-הסוהר, היתה הפרדה מוחלטת בין המעפילים לבין אנשי צוות האוניה וחיילי המשמר. האוכל למעפילים הוכן וכושל במטבח האוניה וחיילי המשמר היו מעבירים אותו במדוכז לידי המעפילים בתוך המחסנים. מבלי להתערב כלל בחלוקתו. אלה היו התנאים הבסיסיים באוניות הגירוש.

כדי למנוע חשד לגבי כוונותיהם הם נמנעו במתכוון לשנות את הסידורים הפנימיים באוניות ולא התאימו אותן כלל להובלת כמות-כה גדולה של אנשים לנסיעה ארוכה של עשרה ימים. על האפשרות שהאנשים יצטרכו לשהות כתוך האוניות קרוב לחודשיים נוספים, מעל הנסיעה לצרפת, ולעשות בהן אתר כך גם את הדרך לצפון גרמניה באוקיינוס האטלנטי בתנאי אקלים משתנה, לא חשב איש.

השמירה על המעפילים באוניות הופקדה בידי חיילי הדיביזיה המוטסת ה-6, "הכלניות". בכל אוניה הוצבה פלוגה של למעלה מ-100 חיילים שמפקדם היה גם הנציג הבכיר של השלטונות כלפי המעפילים. המפקד ב"אושן ויגר" היה המיג'ור (רס"ן) אליס (R.L. Elis). המפקד ב"רנימד פרק" היה הקפטן (סרן) ברקלי, (A.C. Barclay) והמפקד ב"אמפייר רייבל" היה מיג'ור גריי (M.C. Gray). המפקד של שיירת הגולים כולה היה לויטננט-קולונל (סגן-אלוף) גרגסון (R.A. Gregson)¹⁰⁶.

עם צאת השיירה מהארץ נצטוו המפקדים הבריטים באוניות לא לגלות למעפילים את יעד נסיעתם האמיתי אלא כאשר תגיע השיירה קרוב לצרפת. אולם האנשים עמדו על התרמית. הרבה לפני כן. כשראו שהנסיעה מתארכת משום מה מעל הסביר והאוניות אינן פונות בכיוון קפריסין אלא בכיוון אחר, התעורר אצלם מיד חשד שהם מותזרים

לאירופה. תחילה התקשו לעכל את הדבר והוא ירד עליהם כמהלומה. הם נתקפו. ייאוש וקשה היה לנחש כיצד יגיבו כשיגיעו לחוף. בקרב המלווים הארצישראלים הכודדים שהיו עם הגולים היו חששות שהאנשים לא יעמדו בהתנגדות נוספת וכשהאוניות יגיעו לחוף יירדו מהן. להפתעתם החלו האנשים בעודם בלב ים, לגלות דגשי מרי ספונטני נגד האנגלים, עוד לפני שבכלל נוצר קשר כלשהו עם אנשי המוסד בחוף צרפת. את שהתרחש ב"אמפייר רייבל" לאחר שהוברר לאנשים שהם מוחזרים לאירופה מתארת בעדותה המלווה סימה שמוקלר:

כיום השני למסענו נתגלה גם מצפן בידי יהודי אחד, ובעזרתו הוברר לנו לחרדתנו, שהאוניה מפליגה לא לעבר קפריסין אלא בכיוון הפוך... מיד שלח ג'ד (מיכה פרי) את אחד הבחורים האמריקנים אל המיג'ור האנגלי לשאול בשם כל הנוסעים מתי נגיע לקפריסין, והתשובה היתה קצרה וברורה: "אתם מוחזרים לאירופה"... כשחזר השליח והכשורה בפיו - ירדה עלינו מהלומה קשה מאד. ג'ד היה סבור, כי חנכתנו היא להודיע את החבר לאנשים. אני אמרתי, שמה נחכה מעט. האנשים האלה, הרי האסון נשקף מעיניהם, כל עולמם נהרס וחייהם באן על כף המאזניים... עברנו בכל שלושת המרתפים - אני חיוורת ורועדת וגד פונה לתמונים ואומר להם: "שמעו יהודים. הם מחזירים אותנו לצרפת. ואולם אל תיפול רוחכם - גם משם אפשר להגיע ארצה. תהיה מלחמה קשה. בלי ספק יעורו לנו, אבל הדבר תלוי קודם כל בכוונות עצמנו. בידינו גודלנו וגורל העלייה..." האנשים ישבו כאילו פגש בהם דעם. לא עצרתי כוח למראיהם... והנה קרה משהו, בלתי-טבעי, בלתי-הגיוני... פתאום באופן ספונטני, כמו האנשים על רגליהם ופתחו כשירת "התקוה" - שירה כזו לא שמעתי מימי וודאי לא אשמע. אז לא עצרתי כוח עוד - וברחתי.¹⁰⁷

מיכה פרי לא הסתפק בהכנה הנפשית של האנשים שבאונייתו להתנגדות לירידה בחוף. כמי שראה את עצמו כנציג הבכיר של "ההגנה"

בקרב שיירת הגולים הוא ניסה ליצור קשר עם המעפילים באוניות האחרות כדי להודיע גם להם שהם מוזמרים לצרפת וכי אל להם לרדת אל אדמתה. האפשרות היחידה להתקשר עם אחת האוניות ששטו כ־1,500 מטר אחרי ה"אמפייר רייבל" היתה באמצעות שליח שיגיע אליה בשחייה. אחד מהמעפילים התנדב למשימה וקפץ מהאונייה והחל שוחה לעבר ה"אושן ויגר", כדי להעביר אליה את המסר. אלא שהבריטים השגיתו בו, וכשכבר היה קרוב מאוד לאוניה הוא נמשה מהים על־ידי אחת מאוניות הליווי. למחרת הוחזר האיש אל ה"אמפייר רייבל" והמבצע הנועז היה לשווא.¹⁰⁸ כעבור מספר ימים התכבד שגם בשתי אוניות הגירוש האחרות ניחשו האנשים כי הם מוזמרים לצרפת, ולמרות שלא היה קשר או תיאום ביניהן, תגובותיהם היו דומות.

מרגע שעלה החשד שאין פני השיירה לקפריסין לא פסקו ב־רנימד פרק" הניחושים בדבר מגמת הנסיעה. לפתע נתגלו "מומחים" אשר עמדו על הסיפון וניסו לאתר את כיוון הנסיעה על־פי מהלך השמש זמדי פעם היו מופיעים ובשורות חדשות בפייהם. בינתיים נפוצה בקרב המעפילים השמועה מפי החיילים כי הם מוזמרים לצרפת. תחילה סירבו להאמין, אך כשהוברר להם כי זו האמת לאמיתה החליטו התלטה נחושה לא לרדת בחוף.¹⁰⁹

ניסיונם של הבריטים להתחכם למעפילים, כשהם מובילים אותם בים במשך שמונה ימים תמימים כתנאים קשים, מבלי להודיע להם אפילו לאן פניהם מועדות, עוררה בקרבם מרירות רבה, שהיה לה חלק בהבשלת רוח המרי נגד הבריטים ולא היו זקוקים שמישהו מבחוץ יעורר אותם לכך. אפשר ללמוד על כך מדכרים שרשם ביומנו אחד המעפילים האלמונים באוניה "אושן ויגר", האוניה שלא היה בה אף מלווה ארצישראלי. ב־27 ביולי, כששיירת הגולים כבר היתה קרובה לצרפת, הודיעו סוף סוף הבריטים כאופן רשמי למעפילים שהם מוזמרים לצרפת. האיש רשם ביומנו את שבלבו:

...היום הודיעו לנו כאופן רשמי, שאנו חוזרים לצרפת. כל הספינות נשארו עומדות היום כשעה בלב ים. החום כבד מאוד. ונותנים לנו מים לשתייה רק פעם אחת ביום. והאנגלים אוכלים גלידה. בפעם הבאה אקח אתי מסכת־גו

ותת־מקלע. זה יהיה שימושי יותר. יש לנו הרושם שהאנגלים עוד לא גמרו אתנו... אינני יודע מה מחכה לנו על היבשה, נראה.

כעבור יומים, כשהאוניה הגיעה לחוף צרפת הוסיף ורשם:

חושבני שנצא שוב להרכבות. אנו לא נרד מן הספינות, לא בצרפת נרד על היבשה, אלא בארץ־ישואלו נלחם! אין אנו רוצים לרדת.¹¹⁰

התוכנית הבריטית להעמיד את הצרפתים בפני עובדה מוגמרת על־ידי החזרתם המהירה של המעפילים לצרפת, אפילו מבלי לתאם עמם את הדברים מראש, החלה להשתבש עוד בטרם הגיעה השיירה למימי צרפת. ניסוחה של הגזע הממשלה־הצרפתית-שתהא מוכנה לקבל את המעפילים המוזמרים שירדו מהאוניות מרצונם החופשי, לא בישר טובות לאנגלים והצית נורה אדומה־אצל ד"ר קופר, השגריר שלהם בפאריס. כבר ב־24 ביולי, ביום בו פורסמה ההודעה של ממשלת־צרפת, מיהר להזהיר את הממונים עליו בלונדון בפני מה שעלול להתרחש בצרפת אם החיילים הבריטים ינסו להוריד את הגולים מהאוניות בכוח. כמברק ששלח למשרד החוץ כתב:

מתפקידי להזהיר מפני תקרית מאוד בלתי־נעימה העלולה להתרחש כאן, אם ינסו להוריד את הפליטים מן האוניות נגד רצונם. מחזה כמו הורדתם בכוח של 4,500 איש מכל הגילים, נשים וגברים, ננוצל על־ידי העיתונות והצלמים. הקשיים יגהלו כשהשלטונות המקומיים במקום לשתף פעולה ינהגו כעוינות. הם עלולים אפילו לא להרשות לאנשי הצוות והחיילים לרדת לחוף. לא זו בלבד שחיילים ומלחים בריטים יואשמו בברוטליות, אלא אף עלולים להיות לקלס!¹¹¹

לאור תחזית זו המליץ השגריר קופר לשקול מדיניות חלופית אפילו

בשלב זה, לעכב את האוניות בלב ים ולא להביא אותם לחוף, ורק להודיע לאנשים שהצרפתים מוכנים לקבל אותם. אם יסרבו, יש להפעיל עליהם לחץ פסיכולוגי כגון שלא יודיעו להם מהו יעדם הבא, וימנעו מהם את התקוה שהם יגיעו לארץ ישראל או שיוכו בחופש.¹¹²

בלונדון כלל לא היו מוכנים לשמוע לאזהרותיו של קופר. בוויין העמיד בחינת מדיניותו החדשה לבלימת ההעפלה, ה"Refoulement Policy", על הקלף של מעפילי "אקסודוס". השיירה כבר קרבה והלכה למימי צרפת. איש לא דאג מדאש לאפשרות אלטרנטיבית, למקרה שכל המהלך המתוכנן ישתבש. בתשובה למברקו הבהירו ממשרד החוץ לשגריר כי הצעותיו אינן מעשיות ואם שיירת הגולים תעזוב את צרפת יצטרכו כלית ברירה להחזירם לקפריסין. מהלך כזה יגרום לבלימה נוראה של המלחמה נגד העלייה הבלתי-לגאלית וישים את בריטניה ללעג ולקלס. לכן התבקש השגריר להודיע לצרפתים, שבהחזירם את המעפילים לצרפת מניחים האנגלים שברור להם שיצטרכו להפעיל נגדם כוח אם יסרבו לרדת מרצונם. אחרת הסכמתם לקבל את המעפילים בחזרה היא חסרת תוכן.¹¹³

לא כך הבינו את הדבר בממשלת צרפת, במיוחד לא אלה שעליהם הוטל לטפל כמעפילי "אקסודוס" המוחזרים. בממשלה הצרפתית היו גורמים שהיו מוכנים לסייע ליהודים להציק לבריטניה כלכונט על כל אשר זו עוללה להם שם בימי מלחמת העולם השנייה. על כל פנים, הם לא ששו לקבל יהודים נוספים כתושבי צרפת. לכל היותר היו מוכנים לתת מחסה לפרט שיבקש לרדת לחוף מרצונו הטוב; אבל בשום פנים לא היו מוכנים להשלים עם שימוש בכוח מצד הבריטים כדי לאלץ את הפליטים לרדת בטריטוריה צרפתית, והבריטים לא הצליחו להיזום מעמדתם.

המאמץ של אנשי המוסד לעלייה ב' מאחורי הקלעים, בקרב אישי ממשל צרפתים נשא פרי. הטיפול מטעם ממשלת צרפת בגולי "אקסודוס" נמסר לשר הפנים אדוארד דפרה (E. Depreux) שגילה יחס אוהד ליהודים. דפרה שהיה מודע היטב לאפשרות שהבריטים ינסו להוריד את האנשים גם בחוף צרפת בכוח כמעשיהם בחיפה, דאג בעוד מועד לתדרך את הפרפקט (מושל) של מחוז בושדיירון, פרנסואה קולאורי (F. Collaverri), שלתחום שלטונו עמדה להגיע שיירת הגולים, לנקוט בחוף בכל האמצעים הדרושים כדי למנוע מהבריטים את האפשרות להוריד את האנשים מהאוניות בכוח. הוא הורה להרחיק את האוניות מהרציף,

והאנשים שאומנם ירצו לרדת לחוף ירדו באמצעות סירות שמנהלת הנמל תספק. כן דאג שיהיה במקום נציג מטעם משרד החוץ, שיפקח (כאמצעות הקונסול הבריטי) על רכייהחובלים של האוניות לבל ישתמשו להורדת הפליטים באמצעים אלימים או כל אמצעי כפייה, כגון מניעת מזון שתכליתו לשכנע את היהודים "לרדת מרצונם". על נציג זה הוטל לקיים גם את המגעים בין משטרת צרפת לבין צוותי האוניות.¹¹⁴

כ-28 ביולי, יום לפני ששיירת אוניות הגירוש נכנסו למימי צרפת הקרימה אוניית המלחמה הבריטית "קרדיגאן ביי" ("Cardigan Bay") להגיע לנמל מרסיי ועל סיפונה קצין צי בכיר, שבא לתאם עם שלטונות צרפת את סידורי הורדת המעפילים. כבר בביקור זה הוברר לו, שאף בי הצרפתים התחייכו לקבל את המעפילים שירצו לרדת, הם יעשו הבל שמספר זה יהיה קטן ככל שאפשר. אחרי משא-ומתן מיגע בין פאריס ומרסיי הוחלט לבסוף על הסידורים הפורמליים כיצד להביא לידיעת המעפילים הגולים את הודעת ממשלת צרפת. סוכס שהפרפקט יעלה על כל אחת מאוניות הגירוש ויקרא בפני הנוסעים את המנשר מטעם ממשלת צרפת המציעה להם הכנסת אורחים, אך ירגיש שמדובר רק באלה שירדו מרצונם החופשי.¹¹⁵

העמידה בפורט דה-בוק

בבוקר 29 ביולי 1947, הגיעו שלוש אוניות הגירוש למימי צרפת ועם בניסתן לפורט דה-בוק עטו לעברן סירות עם עיתונאים, שהמטרה הצרפתית פיזרה אותן ולא איפשרה כל גישה אל האוניות. מחמש סירות ה"הגנה", שהועמדו בכוננות עוד בשעות הלילה מחוץ לנמל, רק אחת הצליחה להתקרב לשתי האוניות האחרונות בשיירה, לפני שנציגי הממשלה הצרפתית עלו עליהן, ולקדוא לעברן ברמקולים "יהודים בשם 'ההגנה' אל תרדו".¹¹⁶

האוניה הראשונה שעלתה עליה המשלחת הצרפתית היתה "רנימד פרק", שאל אנשיה לא הגיעה הקריאה של סירת ה"הגנה". עם חברי המשלחת עלו גם שני אנשי המוסד לעלייה ב' בצרפת, חנן זוננכורן (עינוד) ווניה הדרי, שניהל את המשא-ומתן מאחורי הקלעים עם אנשי השלטונות הצרפתים, על נוסח המנשר של ממשלת צרפת למעפילים.

השניים הופיעו כמתרגמים. את פני המשלחת קיבל באוניה, מפקד השיירה לויטננט־קולונל גרגסון, שהוביל אותה למכלאות המעפילים, ושם החל הפרפקט להקריא בפניהם בשם הממשלה את המנשר שבו מוצע לאלה שירצו לרדת מרצונם החופשי, מקלט על אדמת צרפת. דבריו תורגמו במקום לעברית וליידיש.

ההודעה לא באה לאנשים בהפתעה. כבר יום קודם לכן חילקו חיילי המשמר בין המעפילים כרוז שכו הודיעו להם שהם מוחזרים לצרפת וכי בבוקר יבואו סירות לקחת אותם לחוף. הודעה זאת הבעירה את חמתם של המעפילים והם החליטו לא לרדת ויהי מה. אבל רק אחרי שהפרפקט הקריא בפניהם את המנשר החלו הדברים לחזור אט אט להכרתם. את מעמד הקראת המנשר ואת התגובה של המעפילים באוניה מתארת ברשימתה אחת המעפילות באוניה זו:

עמדנו קופאים תחתנו. לא ידענו את נפשנו. פרצנו בככי. היתה זו בכיה נוראה. כולם בכו, זקן ונער. עיני הקצין הצרפתי זלגו דמעות והמתורגמן היהודי התכופף והתייפח כילד קטן.¹¹⁷

בשם המעפילים השיב מדדכי רוזנר. הוא הודה לממשלה הצרפתית על היחס האנושי שגילתה כלפי המעפילים אך הודיע, כי הם לא ירדו מהאוניה לחופי אירופה שהביאה עליהם את החורבן, אלא רק כחופי ארץ־ישראל. לא נחליף חיים בחורבן, אמר. הוא הדגיש כי בין המעפילים נמצאים מאות חיילים ופרטיזנים אשר נלחמו כתף לכתף עם בעלות הברית ועכשיו הם מובלים כפושעים. בשם כולם הודיע ש"חיים לא נרד אלא בארץ־ישראל בלבד". עם סיום דבריו פרץ הקהל בשירת "התקוה". את שחשו האנשים כמעמד זה ממשיכה ומתארת המעפילה:

לא נשמעה עוד כשירה הזאת... היא נקרעה ממעמקי הלב וקרעה שחקים. כל אשר חשנו אותו רגע מוגנו אל תוך צלילי השיר; את עלבון גירושנו מחופי הארץ את הצעד הכאב והמרירות; את נכונות מלחמתנו ואת החלטתנו הנחושה לעמוד במערכה עד הסוף...¹¹⁸

הקצין הבריטי, מפקד השיירה, שנבוכך מהפגנת הסירוב הבלתי־צפויה באוניה הראשונה, ניסה לדחות את ביקור המשלחת בשתי האוניות האחרות ליום מחר, כדי לנסות למנוע את השנותו של המחזה, אך הפרפקט עמד על דעתו כי הביקור יתקיים עוד באותו היום: והוא אכן התקיים אחרי הצהריים. גם באוניות האחרות חזרה ונשנתה הפגנת הסירוב של המעפילים, כשכל אוניה מוסיפה להפגנה זאת נופך משלה.¹¹⁹ את הכיטוי להרגשת התסכול של הקצינים הבריטים שהיו נוכחים במעמד, נתן מפקד שייטת הליווי בד"ר המסכם שלו:

הוא (הפרפקט) הצליח תוך כדי הקראת המנשר להכיא אותם לידי תגובה היסטרית שבה הכריזו שלא ירדו בשום פנים ואופן. באותה עת סובכו הסירות היהודיות עם רמקולים ודרשו מהם להישאר באוניות. עניין זה אורגן היטב נגדנו וההתחלה היתה גרועה. חיילי המשמר לא זכלו למנוע מהפרפקט את הקראת המנשר ואת הפגנת הסירוב. שהתלוותה לה. היום הראשון בפורט דה־בוק הסתיים בכך שרק שנים התנדבו לרדת וגם אלה נזקקו לאישפוז.¹²⁰

הפגנת הסירוב המאוחדת של המעפילים בכל שלוש האוניות הפתיעה לא רק את האנגלים, אלא גם את אנשי המוסד במקום, שכימים הראשונים לא ידעו למעשה מה מתרחש באוניות. היו ביניהם שפיקפקו אם יש בכלל טעם להיאבק על כך שהאנשים לא ירדו.¹²¹ אחרים היו בטוחים שהאנשים לא יעמדו במרץ וכי כבר ביום הראשון ירדו מהאוניות מאות מעפילים.¹²² הספקנות לגבי כושר עמידתם של המעפילים ונכונותם להמשיך במאבק, אחרי כל שעבר עליהם בדרך לארץ ובחזרה ממנה, היתה לא רק נחלתם של השליחים מהארץ שעסקו בהעפלה; אלא גם של מעפילים רבים: ספקנות זאת נבעה במידה רבה מהדימוי השלילי שהיה באותם ימים לאנשי שארית הפליטה הן בעיני אנשי הארץ והן בעיני עצמם, כפי שמעיד על כך אחד ממעפילי האוניה:

כשנודע לנו שאנו מוחזרים לחוף צרפת, החלטנו החלטה נחושה - לא נרד בחוף. אך אני הייתי סבור, משום מה,

שרובם הגדול של הנוסעים לא יעמדו בהחלטתם. ידעתי את האנשים. ידעתי מה עבר עליהם לפני הגיעם לספינה ולא יכולתי לתאר לעצמי שמרצונם יהיו מוכנים לקבל על עצמם מנה גדושה כזאת של סבל ויסורים. באה המציאות וטפחה על פני. האנשים לא ירדו. לא רצו לרדת.¹²³

סירובם של המעפילים לרדת לחוף ואי-בכונותם של הצרפתים לסייע להורידם בכוח מהאוניות, העמיד את הכריטים בפני דילמה שהם כלל לא היו ערוכים לה, ולא שקלו אלטרנטיבה אחרת למקרה שההורדה תשתבש או תיכשל מסיבה כלשהי.

ב־31 ביולי הודיע בוויין בקבינט שמעפילי "אקסדוס" סירבו לרדת לחוף, ושלטונות צרפת מיאנו לשתף פעולה בהורדתם בכוח מהאוניות. במצב שנוצר נאלצה הממשלה הבריטית לפעול תחת לחץ ולהחליט מה לעשות עמם. להתזרזר לארץ־ישראל או לקפריסין לא בא, במובן, כלל בתשבוך. צעד כזה משמעותו בנסיבות הקיימות היה הודאה גלויה בכשלון המהלך המדיני החדש שנועד לבלום את העלייה הבלתי־לגאלית, ואובדן יוקרה. צריך היה לחפש בדיחפות מקום גירוש אלטרנטיבי. שר המושבות קריץ־ג'ונס, שכבר בעבר התבקש לחפש מקום גירוש אלטרנטיבי לקפריסין באחת מפינות הקיסרות, שאליו ניתן להפנות את העולים הבלתי־לגאלים, לא מצא אתר כזה מן המוכן. מקומות כמו קניה או טוכרוק באפריקה כבר נבדקו בעבר מספר פעמים, ומסיבות שונות נמצאו בלתי־מתאימים. בנסיבות שנוצרו הגיע בוויין למסקנה שהמקום היחידי שבו יכולים השלטונות להיערך לקליטת במות־בזאת של אנשים תוך זמן קצר, הוא אזור הכיבוש הבריטי בגרמניה. הוא לא נתן כלל את רעתו על הסערה הציבורית שצעד כזה יעורר ברעת הקהל היהודית והלא־יהודית כאחת. בינתיים, עד שיוחלט סופית על היעד שאליו ישולחו, הוחלט להשאיר את שלוש אוניות הגירוש בפורט דה־בוק למספר ימים וזאת גם מתוך תקווה, שלכסוף יתרצו האנשים ויסקימו לרדת לחוף בשקט.¹²⁴

לכאורה היה הגיון מסוים בהחלטת הבריטים שלא למהר, ולהשאיר את האוניות עוד זמן מה בפורט דה־בוק: סירובם הספונטני של המעפילים לרדת לחוף ביום הראשון לבואם בחזרה לצרפת, עדיין לא היה ערובה שיתמידו כמדים גם בהמשך. מה עוד שמיד לאחר מכן החלו להתגלות

בקיעים ראשונים כאשר מה־אושן ויגרי, האוניה החלשה יותר, שחסרה בה יד מכוונת מסעם ה"הגנה", ירדו בימים הראשונים כשמונים איש.¹²⁵ הבריטים ראו סיכוי מוחשי שבמשך הזמן יגבר זרם היורדים ולו רק בשל התנאים הקשים אשר באוניות הגירוש.

לא אחת בעבר האשימו הבריטים את מארגני ההעפלה על שהם מוכילים את המעפילים בתנאים בלתי־אנושיים; ומסכנים בכך את חייהם ואילו באוניות הגירוש שלהם הם זוכים לתנאים מרווחים וטובים יותר. היה בטענה זאת. משהו מהאמת כל עוד מדובר היה בהעברת המעפילים מחיפה לקפריסין, נסיעה של פחות מיממה: לא כן. היה המצב באותן אוניות הגירוש בעת החזרת המעפילים. לאירופה, מסע שארך קרוב לחודשיים; כולל חניית הביניים בפורט דה־בוק, שארכה ארבעה שבועות. הבריטים לא הכינו כלל את האוניות למסע ארוך וממושך כל כך ודחסו את האנשים בתוך המחסנים שמתחת לסיפונים. כ־400-500 נפש; גברים נשים וטף נדחסו בכל מחסן ללא מיטות וללא חציצה וללא צידום האויר. הצידום האוירי שנלקח מהאנשים כנמל חיפה בעת העברתם לאוניות הגירוש רוכז והובל בנפרד, ולא תמיד באותה האוניה בה נסע בעליו, ורבים לא יכלו לקבל אותה בחזרה כשנוקקו לו במהלך המסע. הימים היו ימי קיץ חמים מאוד, החודשים יולי־אוגוסט. השירותים באוניות היו מתת לכל ביקורת ומי השתייה היו במשורה. כך הפכו האוניות עד מהרה לגיהנום צף לנוסעיהן. הצפיפות, החום והמחנק הורגשו בהן ביום ובלילה בבר בדרך מחיפה לצרפת, והאנשים התקשו להרדם. גברים היו עומדים כל שעות הלילה ומנפנפים במגבות מעל ראשי משפחותיהם כדי שיוכלו להרדם שעה־קלה.¹²⁶ את שהתרחש במחסנים בתחתית האוניה "אמפייה רייבל" מתאר בעדותו שליח ה"הגנה", אלחנן ישי, שהגיע אליה כשעגנה בצרפת והאנשים כבר שהו בה שבועיים ימים:

המראה העלה לפני זכר סרט המתאר אוניית עבדים שראיתי בימינו. ראיתי לפני אנשים ערומים למחצה סרוחים על ריצפת בדל, גלויים לשמש. הימים היו חמים מאוד, אינני זוכר ימים כה חמים בארץ־ישראל. האנשים היו רכוצים זה על גבי זה, שטופי זיעה כולם וכיניהם ילדים וחולים. מקום משבבי היה סמוך לחולה שחפת פתוחה.

במשך חודש ימים לא יכולתי לפשוט דגלי בשכבי, מאין מקום לכו, וכמוני רבים. יכולתי לשכב רק על צדי האחד, כי בקדמתי שכבו ילדים קטנים וחששתי שמא אפגע בהם בהתהפכי מצד אל צד. שכני הקרוב ביותר היה ילד קטן ככך שלוש, הילד היתום מישקה... בתנאים דומים-לאלה שכבו רבים. הדוחק היה איום. בלילה, לא היתה כל אפשרות של מעבר בין גופות הישנים. מי שנאלץ לעלות בשעות הלילה לצרכיו - נאלץ לדרוך על גופות אנשים. והנה פרצה מגפת דיזנטריה, שלא פסחה על איש. וכמשך כל שעות היום והלילה היו רצים לבית-השימוש, אגב דריכה על גופות בני-אדם. לא היה מקום פנוי לעכור בו וחמיד חששת שמא תדרוך על תינוק... מים חולקו במשך שעתים כיום, משני ברזים בלבד - ל-1500 איש! מובן, שהם הספיקו רק לשתייה זמעטה היתה האפשרות להתרחץ בהם ולכבס.¹²⁷

האנשים הגיעו לצרפת רעבים. האוכל שסופק להם במהלך הנסיעה עליידי הבריטים היה בצמצום ומאיכות גרועה, ובפורט דה-בוק צומצמו מנות המזון עוד יותר.¹²⁸ הדבר לא נעשה דווקא כאמצעי לחץ כדי לאלץ את האנשים לרדת, כפי שחשבו אז, אלא פשוט משום שהבריטים לא חשבו כלל שהאנשים לא ירדו ולכן גם לא הכינו בעוד מועד מנות מספקת של מזון עבורם. כלית בדירה נאלצו כרגע האחרון להעכיר את מנות החידום ממשחתות הליווי לאוניות הגירוש, ואז התברר להם שכבר שנתיים אסור היה להשתמש כמנות תללו. האיטריות והניסקביטים היו מטיב ירוד וקופסאות השימודים היו רקובות לגמרי.¹²⁹ בנוסף לרעב והתנאים הפיזיים הקשים, תכבדו על האנשים תנאי הבידוד שבו הוחזקו בימים הראשונים בפורט דה-בוק. בהתחלה הם היו מנותקים כמעט לגמרי מהעולם החיצון ולא ידעו מה יעלה בגורלם. האנגלים היו מעוניינים כמובן, להתזקם כמצב של דיסאינפורמציה, כאמצעי לחץ נוסף לאלצם לרדת לחוף.

ב-2 באוגוסט, ביום השלישי לעגינתם בפורט דה-בוק, כשהבריטים דאו שהמעפילים אינם מתכוונים לרדת, קרא אליו המפקד הבריטי באוניה "דנימר פרק" את מרדכי רוזמן והודיע לו מפורשות, שהמעפילים לא

יוחזרו לא לארץ-ישראל ולא לקפריסין, אלא לטוברוק שבאפריקה, או למקום אחר, והציע לאנשים לרדת בצרפת שמוכנה לקבל אותם. רוזמן השיב לו שהאנשים לא ירדו בצרפת אלא רק בארץ-ישראל וכו' יתנגדו לרדת בכל מקום אחר. הוא חזר לאנשים ומסר להם על חשיחת עם תקצין הבריטי. תשובתם היתה: "לא נרדו" ופרצו בשירת "התקוה" אדירה.¹³⁰

אולם יחד עם גילויי המרי הקולקטיבי כלפי הבריטים, החלו להופיע באוניות הניצנים הראשונים של אוירת בית-סוהר, שסמיניהם היו הצעקות והמריכות בין האנשים על דברים של מה בכך, שתעכידו את האווירה וגרמו-לירידת כמוראל. האנשים, עד כדי איום בירידה מהאוניה.¹³¹ אנשי המוסד בחוף, שהיו ערים לכך מהתחלה, גילו יוזמה ותושיה והתארגנו במהירות כדי לפרוץ את חומת הבידוד שבה היו המעפילים נתונים בתוך אוניות הגירוש, ועשו כל שניתן כדי לסייע להם נפשית ופיזית בעמידתם. היתה זאת ללא ספק אחת המשימות המורכבות בהן התנסו אנשי המוסד עד אז. משימה זאת לא דמתה כלל לשילוח אוניית מעפילים באישון לילה, ואפילו לא לאירגון כמה מאות בחורים צעירים תחת פיקודם של כמה אנשי-פלמ"ח להתגוננות על סיפונה של ספינה, כדי לעכב את השתלטותם של תנחתיים-הבריטים עליה. כאן מדובר היה באירגון מרי ממושך של אלפי אנשים, של אוכלוסייה קטרוגנית, גברים נשים וטף, הנתונים במצב קיומי מחמיר והולך בלדיו של הצבא הבריטי, מכלי שאפשר היה בכלל להבטיח להם שעמידתם-תישא פרי ויוחזרו לפחות לקפריסין.

חקשר הראשון עם-האנשים נוצר כזכור, באמצעות המתרגמים שעלו על האוניות עם המשלחת הצרפתית הדשמית. סירות ה"הגנת" עם רמקולים סובבו בקירבת האוניות, עוררו אותם וקראו להם לעמוד איתן וחזרו להם לא לרדת לחוף. במקביל נעשה מאמץ להחדיר לאוניות שליחים מהארץ, כדי לחזק את רוחם של האנשים ולמנוע את ידירתם לחוף.

עוד לפני שהאוניות הגיעו לפורט דה-בוק הזעיק אליו ראש המוסד לעלייה ב' שאול אביגור את השליחים מהתנועות השונות, שהיו בהישג ידו, והדגיש בפניהם את החשיבות בהחדרת שליחים לכל אחת מאוניות הגירוש כדי שיהיו עם המעפילים ויעזרו להם בעת צרה.¹³² היתה חשוב להכטיח שבכל אוניה יהיה פיקוד מוסמך מטעם ה"הגנת", שיעמוד בקשר

עם האנשים על החוף, אך יהיה גם מסוגל להחליט ולפעול על דעת עצמו בנתישות ובאחריות. בהתאם למדיניות המוסד הנקבעת בחוף. כן צריך היה לשפר באופן דחוף את תנאי החיים של האנשים באוניות עלידי תוספות מזון, אספקת תרופות והצבת צוותים רפואיים נאמנים, כדי שאפשר יהיה לטפל בתולים בתוך האוניות ולמנוע מהרופאים האנגלים להוריד אנשים לחוף בעילה שלא ניתן לטפל בהם באוניה.

בשבוע הראשון מאז הגיעו האוניות לפורט דהכוכ הצליחו להחזיר אליהן ארבעה שליחים מטעם ה"הגנה" כתגבורת למלווים שכבר היו בהן, על אף השמירה הקפדנית של הבריטים. ב-31 ביולי הוחזר ל"רנימד פרק" אבנר גלעד (סקנדי), אחד משליחי הפלמ"ח שפעל או בצרפת מטעם המוסד לעלייה ב'. הוא עלה לאוניה כאחד הסבלים שהעלו מזון מהחוף ונבלע בקרב המעפילים. באוניה הוא יצר קשר עם עמיתו, המלווה צבי כצנלסון (מירי), והודיע לו כי נשלח לעזור לארגן את האנשים להתנגדות, לשמור על תנועת אי-הירידה ולארגן את חיי האנשים באוניה ולהמשיך אתם למקום גלותם החדש. טרם היה ידוע לאן יישלחו, אך היו כבר שמועות שיישלחו להמבורג שבגרמניה או לקניה שבאפריקה.¹³³ משימה דחופה במיוחד היתה להחזיר שליח של ה"הגנה" ל"אושן ויגר", כיוון שבאוניה זו לא היה אף אחד מהמלווים הארצישראלים. לאוניה זו עמדו לעלות שני שליחים, אך רק אחד מהם, איש המוסד מאיר שוורץ, הצליח לחזור אליה, כשזו עגנה בנמל מרסיי לצורך חדלוק, ובדרך דומה כפי שהוחדר אבנר גלעד ל"רנימד פרק".¹³⁴ שניים נוספים, אלחנן ונחוצק (ישי) ויוזק (אליעזר) לימון שהועקו במיוחד משליחותם כפראג שבצ'כיה הותדרו ל"אמפייר רייבל". אלחנן ישי עלה לאוניה מחופש כרופא צרפתי ונבלע בקהל המעפילים.¹³⁵ אחריו תדר לאוניה זו גם יוסיק לימון כשהוא מתופש לספן צרפתי.

השליחים שהגיעו לאוניות הגידוש בפודט דהכוכ מצאו בהן כבר הגהגות קיימות מטעם המעפילים, שפעלו בהנחיית המלווים הארצישראלים שהיו עמם. תפקידם היה לתגבר את צוותי הפיקוד הקיימים ולסייע ביצירת הקשר עם החוף.

"אמפייר רייבל" היתה כאמור האוניה המאורגנת ביותר. עוד בהיותה בדרך מחיפה בחזרו המעפילים מתוכם כוועד שניהל את חיי השגרה באוניה עליפי ראות עיניו, כשהמלווים אינם מתערבים בכך.¹³⁶ מצב דומה

היה גם על ה"רנימד פרק", כפי שמתאר ביומנו שליח הפלמ"ח אבנר גלעד עם עלותו לאוניה בחוף צרפת:

הפגישה עם צ. (צבי כצנלסון) היתה פשוטה מאוד והוא לא הבין למעשי כאן. הסברתי לו לשם מה נשלחתי הנה והוא צחק ואמר שהוא לא צריך עזרה... יש כאן ארגון פנימי של האנשים שצבי אינו מתערב בו, 'אלא רק נותן את קו הפעולה. האיש שמטפל כאן בכל העניינים ומייצג אותנו בפני הנהלת האוניה הוא מ. (מרדכי דרומן) צבי סומך עליו בכל ובאמת נראה שהוא מסתדר יפה. האנשים נשמעים לו.¹³⁷

ב"אושן ויגר", היה המצב שונה מעט. כשהגיע לאוניה זו השליח מאיר שוורץ הוא מצא בה מזכירות: כת שבעה אנשים, שיצגו את כל התנועות באוניה וגם את הבלתי-מאורגנים, אלא שהנהגה זו לא היתה מלוכדת דיה ולא היתה לה שליטה על הבלתי-מאורגנים, שמהם באו רוב הירודים מהאוניה. בשפשטה בקרב האנשים השמועה שלאוניה הגיע שליח ה"הגנה" השפיע הדבר פלאים, והירידה פסקה כליל.¹³⁸

בין האוניות לא היה כמעט קשר, למרות המאמצים שנעשו כדי להתקשר עלידי איתות. אף-על-פי-כן ידעו פחות או יותר. ככל אוניה על המתרחש באחיותיה. למרות המאמצים של הבריטים לבדוד את המעפילים מהעולם החיצון, כולל הפעלת צנזורה על התומר הכתוב שהוחדר לאוניות, הם לא הצליחו בכך. בסופו של דבר נמצאו דרכים לקיים קשר דיוף של מכתבים בין השליחים באוניות לבין עמיתיהם בחוף. המכתבים הותדרו לאוניות בתוך מצרכי המזון והאספקה שהועלו אליהן מהחוף. אנשי הסיעוד, רופאים ואחיות של סוכנויות הסיעוד השונות שעבדו באוניות שימשו גם כבלדרים להעברת הוראות בעל פה ובכתב. מתוך האוניות נודקו מכתבים הימה בתוך קופסאות, ונאספו עלידי סירות ה"הגנה" שעברו במקום מדי פעם. ב"אמפייר רייבל" היו אפילו שלושה מקלטי רדיו שהמלווים הצליחו להפעילם כדי לשמוע חדשות מהעולם החיצון. כמו כן הגיעו לידיהם עיתונים שמהם יכלו לעקוב אחרי התהודה שמאבקם מעורר בדעת הקהל הבינלאומית.¹³⁹

המשימה הדחופה של הפיקוד והנהגת המעפילים כאוניות היתה לארגן מחדש את האנשים, ולשמור ככל האפשר על תנאים היגייניים סבירים כתנאים הקיימים ולקיים משטר חיים מסודר המחייב את כולם. האנשים אורגנו מחדש במחלקות בנות 20-30 איש, בדומה למה שהיה באוניות המעפילים. מחלקות אלה היוו את השלד הארגוני לחלוקות השונות, של אוכל, בגדים ומצרכים אחרים. הגופים הגדולים יותר היו האולמות והסיפונים. כמו כן נקבעו תורניות לניקוי המגורים והסיפונים. הושלט סדר בתורים לחלוקת האוכל והמים. הנהגת משטר וסדר נעשתה מתוך מודעות ברורה, שבלעדיהם עלולה להיווצר המורליזציה גמורה כאוניות.¹⁴⁰ ב"רנימד פרק" נקבעה ועדה ציבורית שעליה הוטל להחליט אם לאשר ירידתם של אנשים במקרה של מחלה.¹⁴¹ כל הפעולות הללו העלו את קרנן של הנהגות המעפילים באונייה וליכדו את הציבור סביבן. החיילים שמרו על המעפילים מחוץ למחסנים ונאסר עליהם להכנס אליהם ולהתערב בחייהם של המעפילים. כמו כן נאסר עליהם להפעיל כוח נגדם. היו מקרים שחיילי המשמר וקציניהם ראו לעתים כיצד מעפילים מפעילים לחץ נגד חבריהם הרוצים לרדת מהאוניה והם לא התערבו בכך, כיוון שהדבר נאסר עליהם בפקודה, כדי לא להתריף את המצב עוד יותר.¹⁴² המגע בין הקצינים הבריטים למעפילים באוניות התנהל באמצעות נציגיהם המוסמכים. ב"אמפייר רייבל" מיכה פרלסון עוד הרחיק לכת והיה מפנה את תלונותיו למפקד האוניה בכתב, והותם עליהן באחראי באוניה מטעם ה"הגנה".¹⁴³

בתוך התנאים הפיזיים הקשים ששררו באוניות, הסכנה המוחשית ביותר היתה הסכנה המוראלית. לכן חשוב ביותר היה לדאוג להעסקת האנשים, ובמיוחד הילדים הרכים ובני הנוער, לכל יתרוצצו באפס מעשה באוניות. בתחום זה נעשתה פעילות תרבותית רבה ואינטנסיבית במשך ימי הציפייה בפורט דה-בוק. בעזרת מעט ציוד שהועלה מהחוף הוקמה בכל שלוש אוניות הגירוש מעין מערכת של בתי-ספר, גני ילדים, וחוגים לילדים וגם למבוגרים. בפעילות זו התגלו אנשי שארית הפליטה במלא חיוניותם וכושר הסתגלותם לתנאים קשים, שעמדו להם בנדודיהם ובמאבקי הקיום שלהם בימי המלחמה ואחריה.

ב"אושן ויגר" הצליחו המעפילים להשיג מהמפקד הבריטי, אחרי דרישה נמרצת, את החלק הבלתי-מגודר של הסיפון הקדמי של האוניה,

ואירגנו עליו בית-ספר שלמדו בו כ-250 ילדים מכל הזרמים, החל ב"השומר הצעיר" וכלה ב"אגודת ישראל". כמו כן הקימו גן ילדים ובית-ספר למבוגרים שפעלו עד הגיעם להמבורג. בערכי שבת נהגו לקיים באוניה מסיבות עונג שבת, בהשתתפותם של הכוחות האמנותיים מקרב המעפילים. פעולות אלה העסיקו את האנשים ושמרו על המוראל כתנאי המצוקה והניתוק.¹⁴⁴ על רקע אוירת בית-הסוהר בלטו כמיוחד הילדים בחיוניותם, ובעיקר הודות לסקרנותם האינטלקטואלית. השליח מאיר שוורץ, שהצטרף למעפילי אוניה זו כדי לעמוד בראשם במאבקם בצרפת ובדרך להמבורג, מתאר בהתפעלות את חיוניותם של הילדים באוניה:

כל הילדים הראו רצון רב ללמוד, ורעב ממש לכל אות עברית ולדברי תורה. היה זה אחד הגילויים היפים ביותר של עמנו, שבא לידי ביטוי אצל יהודים קטנים אלה אשר עברו סבלות רבות והתגלגלו זה חודשים על פני הימים.¹⁴⁵

על פעילות תרבותית דומה באונייה הקיבוצים "אמפייר רייבל", אחרי למעלה משבועיים ימי עגינה בפורט דה-בוק מדונה מהאוניה מיכה פרלסון לשאול אביגור בחוף:

אני עושה את כל האפשר כדי להעסיק את האנשים בדרכים שונות. במידה שיש בידינו אינפורמציה שונה, אנחנו מסדרים אספות הסברה. יצא כבר עתון ראשון ובסוף השבוע ייצא עתון שני. מתקיימות הרבה מסיבות ובמיוחד קבלות-שבת וכדומה. נערך נשף גדול לכל האנשים מתקיימת תחרות שה גדולה; מתקיימים חוגים ללימוד ובמיוחד לעברית; פועל כסידרו בית-הספר, שבו לומדים 350 ילדים מגיל 8-12 ועוד ירינו בטויה.¹⁴⁶

ב"רנימד פרק" הוקם גם כן בית-ספר לכי-300 ילדים שהלימודים התנהלו בו כתנאים קשים ביותר. בערכי השבת קויימו מסיכות עונג-שבת שתרמו לליכוד המעפילים כאוניה ולחישול רוח המרי בקרבם. פותב על כך ביומנו שליח הפלמ"ח אבנר גלעד:

הערב היה עונג־שבת, שעבר בהצלחה. שרו בציבור והיו כאן רבים מהמחסן השני, כך שהעונג היה כמעט משותף. אחרי השירה, קרא אחד האנשים שהוא סופד ומשורר ותיק, כמה שירים שלו. היו דיקלומים מוצלחים ושרו. מ. (מרדכי רוזמן) זיכר על הצורך בשמירת הקיים, על אי־הידידה. על מצב הרוח הטוב, שלא צריך לדיב על כל דבר קטן ביותר וכר.¹⁴⁷

הפעילות התרבותית האינטנסיבית תרמה רבות להעסקת האנשים והיתה ללא ספק אחת האמצעים החשובים כדי לשמור על מוראל האנשים באוניות. היתה אפילו מעין תחרות סמויה בין האוניות באיזה מהן הפעילות היא מקיפה ומוצלחת יותר.¹⁴⁸ אבל האמת היא שבתנאים הקיימים לא יכלה פעילות זאת להקיף את כל הציבור ולא כל הזמן. הרוב הגדול של האנשים היו עסוקים כל היום בעניין חלוקת האוכל ובריב ומדון שנבעו מתנאי הצפיפות, המתנג, חוסר תוכן בחיי היום יום ואי־דאיית שום מגמה ברורה.¹⁴⁹ כמיוחד העיק על האנשים המתח הנפשי שנבע מחוסר הודאות לגבי עתידם. דבר זה מצא את ביטויו בהאחוזות בשמועות שונות ומשוגות שהופצו עלידי החיילים הבריטים. הדעש, הצעקות והויכוחים לא פסקו באוניות במשך עשרים וארבע שעות ביממה. התפרצויות ועם נגד העריקים, אותם כוודים שלא עמד בהם הכוח ורצו לרדת מהאוניה, היו חזיון שכית. היו גם מקרים שהועם התפרץ בתיגרות דמים, שחוסלו בהתערבותם של אנשי מפקדת האוניה.¹⁵⁰

זה וזה - התעלות ועמידה בקומה זקופה מול גילויים של קטנוניות ואי־ותרנות - שימשו בעירבוביה בחיי היומיום. אולם, כשהדבר הגיע לעניין המשותף, הגדול, כאשר האנשים הרגישו שהם נדרשים ליוצג את האינטרס הלאומי - ירצו להתעלות על עצמם. לפתע נשכחו המריבות הפרטיות הקטנות, ואותם אנשים שרק לפני שעה רבו על בדל שמיכה או התור למים, היו מתלבדים כאיש אחד כדי להיאבק על זכותם הלאומית.¹⁵¹ הקצינים הבריטים שהתלוו למגורשים ועקבו אחרי אורחות חייהם מקרוב במשך שבועות לא הצליחו לפענח את סוד עמידתם העיקשת והקנאית. כדיווחים הפנימיים שלהם, ניסו להסביר זאת בעיקר כפרי ארגונה של ה"הגנה" ושל קבוצות קיצוניות קטנות בקרב המעפילים

שהשליטו שלטונות טרור באוניות וכפו את רצונם על הרוב.¹⁵² טענות אלה ככל שיכולות להיראות מתקבלות על הדעת מופרכות מן היסוד, כיוון שלא היה כידי כמה שליחי ה"הגנה" ומיעוט קיצוני שום אמצעים כדי למנוע לאורך זמן, מאלפי האנשים לרדת לחוף אילו רק רצו בכך. - האמת היא שעמידתם העיקשת של מעפילי "אקסודוס", כפי שהתגלתה כפורט דה־כוק־הפתיע גם את שליחי ה"הגנה" שעשו עמם את הדרך. כבר הזכרנו שבאותה עת דבק באנשי שארית הפליטה זימיו שלילי בעיני הארצישראלים. ההנחה היתה שהם אנלכיים וסף השכירה שלהם נמוך, אחרי כל הסכל שעבר עליהם בימי המלחמה. והנה לפתע התגלה הציבור הזה באור־אחר לגמרי, בעל משמעת עצמית, תחושת סולידריות וכוח סכל, היודע להתכד־למען משימה־לאומית שהוטלה עליו כמעט כאקראי. כותב על־כך בהתפעמות אלחנן ישי באיגרת מהאוניה לחבריו בארץ, אחרי שהכינו אותו לקראת פגישה עם יהודים "קשים" - "יהודים מכל השבוע".¹⁵³

סבל האנשים רב הוא. ואני משתומם מאין הכוח לאלה. שכל כך סבלו לעמוד במערכה הכבדה. הרי אלה יהודים מהמתנות שכה חששנו להתנהגותם בכלל. וראה זה פלא - עמידה נפלאה, דוח איתנה ונבונה. הציבור מאת עז מאוד. איש לא ירד. אתמול פרצה קטטה. לו דאיתם את מכרינו הישנים, את "הכלניות", היוורים. כסיד מקבלים מכות נאמנות מידי פרטיונים, נשים ויהודים מכל ימות השבוע.¹⁵⁴

הדבר המפתיע אולי בעמידתם של מעפילי "אקסודוס" הוא שאת סף השכירה הגבוה קבעו דווקא מי שבדרך כלל נחשבים לחלשים ולפגיעים ביותר - הנשים והילדים. מה שנראה היה בתחילה כחוליה החלשה ביותר בקרב מעפילי "אקסודוס", ריבוי הנשים עם ילדים קטנים ונשים־בהריון גבוה - שלגביהם היה ספק אם בכלל יוכלו לעמוד במסע הסבל הרגיל של הפלגה באוניית מעפילים ארצה - התגלה לאחד מכן בדרך חזרה לאירופה כאחת החוליות החזקות בציבור הזה. בימי העגינה בפורט דה־בוק פרצה באוניה "אמפייר רייבל" מגפת האדמת, שהיא מתלה מדיבקת, שסיכנה את העמידה של כל האוניה. במקרה כזה חייבים עלפי החוק לדווח על

המחלה לרשויות ולהוריד את האנשים מהאוניה כדי לערוך בה חיסוי. אך כדי שהאוניה לא תיאלץ להיכנע, היו האמהות בעזרת הרופאה מקרב המעפילים מסתירות את ילדיהן החולים במרתפים הדחוסים ונוהרות מלהביאם לבית החולים שבאוניה משום שעבד בו רופא אנגלי. אף על פי כן התגלו שני מקרי אדמת והילדים החולים נאלצו לרדת מהאוניה עם הוריהם. אבל כל האחרים הצליחו להסתיר את פעוטותיהם המתענים בחום הגבוה ולא ירדו.¹⁵⁵

ב"רנימד פרק" אידע אחד מגילויי הסולידריות המופלאים בעמידת המעפילים של אוניה זו, שהיתה מעורבת בו אשה. ב"12 באוגוסט, אחרי שבועיים של המתנה הסרת תוחלת בפורט דה'בוק, כשמצב הרוח של האנשים היטלטל בין תקווה לייאוש, התקבל באוניה מברק, שאחת המעפילות קיבלה סרטיפיקט. האשה נקרא למפקד הבריטי שמסר לה את ההודעה ואמר לה שהיא מוכרחה לרדת, אחרת היא תאבד את הסרטיפיקט. תשובתה היתה פשוטה וברורה: היא תרד במקום שכל המעפילים ירדו ושם תקבל את הסרטיפיקט. כאן היא אינה רוצה בסרטיפיקט.¹⁵⁶

בעיה חמורה במיוחד עמדה בפני הנשים החרות, שהיו בחודש האחרון להרינון. לאחר המקרה של האשה שמתה בשעת הלידה באוניה "אקסודוס" בדרך לארץ, גברה אצלן החרדה מאפשרות של לידה באוניה תוך הנסיעה הרחוקה הצפויה בדרך להמבורג, ללא אפשרות לרדת לתוף בשעת הברת. ב"רנימד פרק" בעת העגינה בפורט דה'בוק, הקשתה אחת הנשים ללדת והיתה זקוקה לגיתוח, אך התעקשה ולא הסכימה שיורידוה לתוף.¹⁵⁷ ב"אמפייר רייבל" היו כשלושים נשים על סף הלידה. לפני שהאוניות הפליגו להמבורג התאספו כולן סביב המלווה, התובשת סימה שמוקלר, ושאלו לעצתה מה עליהן לעשות. סימה, שלא רצתה ליטול על עצמה את האחריות אמרה להן, כי כל אשה שתחליט בנפשה לרדת כמצב זה - רשאית לעשות זאת, ואנשי הפיקוד באוניה יאשרו את צעדה. אך אף אחת מהן לא זזה ממקומה. כשראתה ששעת ההפלגה מתקרבת והן אינן זזות, האיצה בהן להחליט ואמרה להן, שמי שסבורה שעליה לרדת אל תחמיץ את ההזדמנות. בעדותה היא מתארת את המעמד הזה:

והן יושבות עלידי ואינן זזות. כבר הורם העוגן. האוניה

החלה מפליגה - והן יושבות ובובות, אשה, אשה ובעלה על ידה - וממקומן לא זזו. ואמנם בדרך להמבורג היו ארבע לידות, ולמולגו עברו כולן בשלום.¹⁵⁸

אך לא כל הלידות בדרך להמבורג עברו בשלום. הדילמה אם על הנשים החרות להמשיך במסע עד גרמניה עמדה גם באוניות האחרות. וכשהשיירה התקרבה למיצר גיברלטר, הודיע מפקד השיירה למעפילים שבגיברלטר יש להוריד את כל הנשים החרות ואת החולים, והבטיח שהשלטונות בעיר ידאגו להם. ב"אושן ויגר" היתה יולדת שמצבה ומצב תינוקה הורע עוד לפני שהגיעו לגיברלטר. שליח ה"הגנה" באוניה, מאיר שוורץ, החליט להוריד את המשפחה וגם דיבר עם יתר הנשים החרות ואמר להן שהוא לא יכול להיות אחראי לשום דבר שיקרה בהמשך המסע. אך הנשים סירבו באופן פסקני ומוחלט לרדת.¹⁵⁹ האסון לא בושש לבוא. כעבור יומיים, כאשר האוניות עזבו את גיברלטר לעבר המבורג והגיעו למפרץ ביסקיה, הועברה יולדת לבית החולים שבאוניה שמחוץ למכלאות וילדה בן. אחרי שעתיים מת התינוק. לשנודע הדבר למאיר שוורץ החליט לערוך לוולד טקס של לווייה ימית. הגופה הוכנסה לקופסת פח וכוסתה כדגל הלאום ובשעה שנקבעה עצרה השיירה, לרבות משחתות הליווי, בלב ים, כשכל המעפילים נוכחים במעמד ומלחי הצי והחיילים עומדים על הסיפונים ומדגלים את נשקם. אחרי אמירת תפילת אל מלא רחמים וקדיש האב, הורדה הגופה הועירה לים.¹⁶⁰

בהשראת מותו של תינוק זה באוניית הגירוש "אושן ויגר", בדרך להמבורג כתב באותם ימים המשורר נתן אלתרמן את שירו הידוע, "העם ושליחו", שבו יסר את הישוב על שהטיל דווקא על החלשים ביותר את עיקר הנטל של המאבק:

אל נאמר פי פריטגיה שלחתי למות -
פי לא זו קצמת האחת!
פי אנחנו קראנוהו אל זו השליחות -
גם אני, גם אתה, גם אתו

גם אני, גם אתה, בעליפה או בכתב

את אמו קרימונו על נס,
באמרה "לא ארד בקרפת"... עת תזיו
קמו ככי טפסו בה טפסי.¹⁶¹

נקל לשער מה היה קורה לפרשת "אקסודוס" לו מאות הנשים על טפן והקשישים היו מגיעים לסף שבירה ומחליטים לרדת בחוף צרפת. בין השליחים הארצישראלים היו שהעריבו בביטחון גמור כי מאות רבות מהם ירדו לתוף כבר ביום הראשון.¹⁶² אך הדבר לא קרה. אתרי עמידה של ארבעה שבועות בקירוב, בתנאי חיים בלתי-נסבלים, בדוחק ובמחנק, תחת השמש הקיצית הקופחת וממטרים החודרים למחסני המגורים הבלתי-מקורים, ירדו סך-הכל בחוף צרפת 178 נפש. 138 מבוגרים וכ-40 ילדים חולים וטף. באותו זמן נולדו באוניות הגירוש 12 תינוקות.¹⁶³ זאב שינד, מראשי המוסד לעלייה ב' אשר שב ארצה אחרי סיום הפרשה סיכם את עמידת מעפילי "אקסודוס" בצרפת מנקודת ראותו הוא, בפני פורום סגור:

הייתי בקרבת המקום ואיי-אפשר להגיד שהיה לחץ על היהודים שלא ירדו. היו שם 4,500 יהודים בשלוש אוניות ואנחנו ראגנו לסדר, לבך שאיש לא יאכל את בשר רעהו בתנאים כאלה. באכזבה במרירות ובקושי ששרדו שם, חשבנו להתגבר על תנאים טכניים – ולא יכולנו לחשוב על יצירת אטמוספירה רוחנית ומוסרית מתאימה לכך שאנשים יעמדו בפני הפיתויים ולא ירדו כצרפת. את הדברים שהושמעו כרמקול מסירת ה"הגנה", לא לרדת – היהודים כלל לא שמעו. רוב הנהגים שכבו במחסנים של האוניות, לא ראו ולא שמעו מה נעשה בחוף. גם מלוויהם לא היו רבים, רובם היו בחורים אמריקנים. אם מישהו בינינו חושב שאנחנו אירגנו את העניין – הוא טועה. לא יכולנו לארגן זאת.¹⁶⁴

כמה ימים לאחר שהאוניות הגיעו לפורט דה-בוק, ירדה הסקרנות, הכותרות בעיתונים שדנו בפרשה הצטמצמו ומטבע הדברים פחתה גם

ההתעניינות הציבורית בגורל הגולים. כאותה עת התפרסמה הידיעה על תליית שני הסרגינטים הכריטים בארץ על-ידי האצ"ל, שתרמה אף היא להססת התעניינות האוהדת של דעת הקהל מגורל מעפילי "אקסודוס". בשל האירוע החדש. כדי שגורל המעפילים המתענים לא ישקע וייעלם מהתודעה הציבורית, הוחלט לארגן ב-18 באוגוסט שבילת רעב מתואמת ככל שלושת אוניות הגירוש.¹⁶⁵ אך השכיחה לא צוינה כמעט. נראה שלפחות בצרפת הלכה הפרשה ודעכה ומיצתה את עצמה. עתה הגיע הרגע שבו עמדו האנגלים לאשר רשמית את מה שהיה עד אז בגדר שמועה, כי החליטו להפנות את המעפילים לגרמניה, להמבורג. הדבר עורר סערה מחודשת והחזיר את הנושא לכותרות העיתונים.

בהחלטתם זו עשו כווין ואטלי משגה פוליטי-חמור מבחינתם בל לא העריכו כנראה נכונה את ההשלכות שיהיו למעשה הזה בדעת הקהל, שגם הם ביקשו את אהדתה. משגה זה בולט שבטעמים על רקע האוהרות שהוהרו על-ידי אנשיהם בעוד מועד שלא לנקוט בצעד זה. הראשון שהזהיר את הממשלה בלונדון בפני החזרת המעפילים לגרמניה היה הנציב העליון גנרל קנינגהם, שטען שצעד זה יגרום תגובה תריפה יותר מאשר משלוחם לאזור הטרופי.¹⁶⁶ גם השגרירים בושינגטון ובפאריס הביעו דאגתם מהתעוררות רגשות אנטי-בריטיים עקב המעשה. משרד החוץ השיב להם שבנסיונות שנוצרו זאת האלטרנטיבה היחידה.¹⁶⁷

ההודעה הרשמית על ההחלטה להחזיר את מעפילי "אקסודוס" לגרמניה נמסרה במקביל לנציגי הסוכנות בלונדון ובירושלים ב-21 באוגוסט 1947. באותו יום הוזמן ברל לוקר איש הסוכנות למשרד המושבות ושם הודיעו לו על ההחלטה, וכי לפליטים באוניות ניתנה ארכה עד למחרת בשעה שש בערב לרדת לחוף. המבורג הוא המקום היחיד, כך הוסבר לו, שיש בו קורת גג ומזון למספר כה גדול של אנשים.¹⁶⁸ באותו יום נפגשה גולדה מאירסון (מאיר) מטעם הנהלת הסוכנות היהודית עם המזכיר הראשי של ממשלת המנדט בירושלים והוא הציע לה, שנציגי הסוכנות יצא לפורט דה-בוק וישכנע את המעפילים לרדת לחוף. היא דחתה את ההצעה על הסף והוסיפה, שכלל לא יעלה עליה דעת שיהודי ישכנע יהודי אחר לנסוע למקום אחר זולת לארץ-ישראל.¹⁶⁹

באותו יום נמסר גם למעפילים בעל פה ובכרוזים על הכוונה להעבירם להמבורג, וניתנה להם ארכה עד למחרת ב-6 בבוקר, ובזמן זה הם עדיין

יכולים להתחרט ולדרת. אחרי שעה זו לא יורד איש וכולם יסעו בחזרה לגרמניה. בהתחלה חשבו האנשים, שזהו עוד אמצעי לחץ לאלצם לדרת בצרפת. אך משנוכחו, כי האנגלים אכן מתכוונים לממש את האיום, נבכשו למצב רוח קודר. חלקם אף ככו בייאושם. "כדינימד פרק" פנה מנחם דומן לאנשים ואמר שכל מי שרוצה לדרת יכול לדרת. פניות דומות הופנו לאנשים גם באוניות האחרות.¹⁷⁰ אולם עד לערב 22 באוגוסט נענו רק 31 איש להצעה לדרת בצרפת.¹⁷¹

שליחי ה"הגנה" באוניות ובחוף עשו כמיטב יכולתם לעודד את האנשים. ערב ההפלגה הועלה מזון נוסף לאוניות. סירת הרמקול של ה"הגנה" התקרבה לאוניות. ושידרה למפעילים התחייבות בשם הישוב וה"הגנה" להחזירם ארצה מכל מקום בו יהיו. בהודעה שפורסמה בעיתונות בשם מדכו ה"הגנה" באירופה נאמר: "כוחנו לא הספיק הפעם כדי להביא את מעפילי "אקסודוס" למולדתם. נעשה כל מאמץ התלוי בנו, כדי להחזירם למולדתם בומן הקרוב ביותר."¹⁷²

חזרה לגרמניה

כשעות הערב של 22 באוגוסט 1947, הסתיים השלב השני במאבקם של מעפילי "אקסודוס". שלוש אוניות הגירוש הרימו עוגן והפנו את חרטומיהן לים הפתוח בדרך לגרמניה. את המעמד הזה מתאר כיומנו שליח ה"הגנה" מאיר שוורץ ב"אושן ויגר":

כל אוכלוסיית האוניה התאספה על הסיפון ובלי כל פקודה מאיזה צד התפרצה מפיהם שירת "התקוה" אדירה, כפי שלא שמעתי מעודי לפני כן או אחרי כן... בשירה זו השקיעו המעפילים את רגשי יגונם ותקוותם, את געגועיהם למולדת הישנה הדרשה וגם את כתב האשמה והזעם נגד צדיהם. מעיני רבים זלגו דמעות. על החוף נראו אנשים דכים, שהסתכלו מרחוק במחזה - ביניהם רבים מחברינו... היה זה מעמד שלנצה לא אשכחנו.¹⁷³

ב-27 באוגוסט הגיעה שירת הגולים מלווה באוניות מלחמה

לגיברלטר. כאן התעכבה למשך יומיים להתארגנות אחרונה לקראת המסע כאטלנטיק בדרך להמבורג. לפני הכניסה לנמל עוד ניסו האנגלים לשדל את הנשים החרות והחולים לדרת העירה, אך לשווא. יהודי גיברלטר המעטים שראו את כוא השיירה גילו סולידריות עם המעפילים ושלחו להם סיגירות ובגדים.¹⁷⁴

בעוד האוניות עוגנות בגיברלטר עשו האמריקנים עוד מאמץ אחרון כדי להניא את הבריטים מלצע את החלטתם. ב-27 באוגוסט נפגש סגן שר החוץ האמריקני, רוברט לובט (R. Lovet) עם השגריר הצרפטי בווינגטון, אינוורצ'פיל (Inverchapel), לשיחה שהוגדרה "בלתי רשמית אך ידידותית", והוזייר אותו בפני הצעד של הדרת המעפילים בצפון גרמניה, בבית הקברות של יקדיהם. צעד כזה, אמר לו, יעשה רושם קשה בארצות הברית ויהיו לו השלכות על יחסי שתי המדינות. הוא גם סילף לו שחוגים רבים מקרב הציבור האמריקני, ביניהם אנשי קונגרס ואנשי כנסייה, מפעילים לחץ מבד על אנשי הממשל כעניין זה. לובט ביקש מהשגריר שהבריטים ישקלו את החלטתם מחדש. עדיף לשלוח את מעפילי "אקסודוס" לכל מקום אחר בעולם ובלבד לא להמכורם אמה לו. הדבר יגרום להתפוצצות, ויהיה לרועץ במאמצינו של ממשלת ארצות הברית למצוא פתרון לבעיותיה של בריטניה.¹⁷⁵

פעולה דיפלומטית מקבילה למנוע את החזרת המעפילים לגרמניה נעשתה גם עלידי השגרירות האמריקנית בלונדון, שהציעה להכניס את שירת הגולים לנמל שרבורג או לנמל צרפתי אחר ולעשות ניסיון נוסף לשכנע אותם לדרת בחוף צרפת. משרד המושבות, שהיה קשוב לאזהרותיו של הנציב העליון, ניסה אף הוא לעכב את ביצוע ההחלטה והציע לעצור את השיירה לפני שהיא תוצה את תעלת למנש ולנסות לשכנע את המעפילים לדרת ככל זאת בצרפת. אולם, במשרד החוץ לא האמינו שניתן עוד לשכנע את המעפילים לדרת מרצונם בחוף צרפת ולכן לא רצו להסתכן בכשלון נוסף. הם חששו שמהלך כזה, יתפיש קבל עולם כצעד של חולשה והוסר נחישות ורחו את שתי ההצעות.¹⁷⁶

הודרת המעפילים בהמבורג התלה להטריד את השלטונות הבריטיים מיד אחרי שהאוניות עזבו את צרפת. הם העדיפו שהמעפילים יסרכו לדרת מרצונם לחוף, ויצטרבו להפעיל נגדם כוח כדי להורידם מהאוניות, והחלו להיערך לכך בעוד מועד. כבר בגיברלטר תוגברו יחידות המשמר

שבאוניות הגירוש עליידי נחתים שהובאו במיוחד לשם כך מאנגליה. היתה גם התלכטות אם לאפשר נוכחות של עיתונאים במקום ההורדה. מפקד השיירה לויטננט-קולונל גרגסון העריך, שאם הורדת המעפילים בהמבורג תיעשה לעיני עיתונאים עלול להיות שם קטל. אף-על-פי-כן הוחלט בדרגים הפוליטיים לנהוג כפי שנוהגים בחיפה, ולאפשר לעיתונאים להיות נוכחים במקום בעת הורדת האנשים מהאוניות.¹⁷⁷

הדעה בקרב אנשי המוסד לעלייה ב' בצרפת היתה שמעפילי "אקסודוס" כבר סבלו די והותר ולכן אין לדרוש מהם את שמעל לכוחותיהם. לפני שהאוניות הפליגו מפורט דהיבוק נמסרה לשליחים המלווים הוראה מפורשת מטעם המוסד לא להתנגד בעת ההורדה ולהימנע מקורבנות נוספים. אבל כבר בעת מסירת ההוראה התעורר אצל אנשי המוסד בחוף החשש, שהמעפילים לא ימלאו אחריה ויתנגדו, וההורדה בהמבורג לא תעבור ללא שפיכות דמים.¹⁷⁸ ואכן, בשתי האוניות "אושן-ויגר" ו"רנימד פרק" הוחלט שהאנשים לא ירדו מרצון ויתנגדו. ואילו באוניה השלישית "אמפייר דייבל" החליטו המלווים בתיאום עם חבריהם, אנשי הפלמ"ח שבחוף, שיש להגיב על הגירוש עליידי חבלה באוניה אחרי שהמעפילים ירדו ממנה. מן הדאוי לציין שההחלטות הללו התקבלו בכל אוניה ואוניה בנפרד בלי כל תיאום ביניהן.¹⁷⁹ את הגטיבות בהן התקבלה ההחלטה להתנגד לירידה ב"אושן ויגר" וההכנות שנעשו באוניה לקראתה, מתאר ביומנו שליח ה"הגנה" מאיר שוורץ, שעשה עם מעפילי אוניה זו מצרפת להמבורג:

היתה בידי הוראה אחרונה מחוף דהיבוק שאמרה רק דבר אחד מפורש, להימנע מקורבנות נוספים. אולם היתה זו הוראה סתומה למדי.¹⁸⁰

באוניה זו היתה קבוצה קולנית קטנה של אנשי הצה"ר שדיברו על הצורך בהתנגדות אקטיבית בעת הידידה בהמבורג. שוורץ החליט לקרוא למזכירות-האוניה כדי לשמוע את דעת חבריה על דרכי הפעולה הנראות להם ולשמור לעצמו, בשליח ה"הגנה" באוניה, את זכות ההכרעה. רוב חברי המזכירות היו בעד התנגדות סבילה ונגד התנגדות אקטיבית, כי לא ראו סיכוי להצלחה ורק סכנה לקורבנות נוספים. האנשים היו חלשים

ועייפים מכדי להתנגד התנגדות פעילה. לכסוף התגבשה הדעה שיש להיערך להתנגדות פסיבית לירידה. בלי לקבוע מראש את ההוראות הסופיות, התחיל מאיר שוורץ לארגן את האנשים בכיתות ובמחלקות, ומינה להן מפקדים. כן הוכנו באוניה שמיכות רטוכות ומים לכיבוי פצצות מדמיעות למקרה שהאנגלים יחליטו להשתמש בהן נגד האנשים. כמו כן נקבעו שומרים מהימנים מקרב-חברי הקיבוצים לשמור על הסדר הפנימי באוניה ולמנוע פעולות נמהרות מצד קבוצות קיצוניות.¹⁸¹

גם ב"רנימד פרק" הוחלט להתכונן להתנגדות פסיבית. למחרת הציאה מפורט דהיבוק לים הפתוח כונסה באוניה התייעצות כיצד לנהוג כשיגיעו לחופי גרמניה, והוחלט שלא לרדת מרצון. נבחרה ועדה מקרב המעפילים, שעליה הוטל לעבד את פרטי המאבק. ההכנות באוניה זו החלו כשהתקרבו לגרמניה. גם באוניה זו העריכו המעפילים, שהבריטים ינסו להוציא אותם מהאוניה באמצעות גז מדמיע או שינסו לעיף אותם עליידי מצור ממושך. על כן החליטו לאגור מים כמחסני המגורים ככל שיוכלו. תפקיד זה הוטל על הילדים, ואלה מילאו את החבילות שעמדו בירכתי האולמות. כמו כן הוחלט לפרק כל-ק מהמדרגות המובילות ממחסני המגורים לסיפון כדי להקשות על-החיללים שינסו להוציא את המעפילים מתוכם. למטה, כמחסני המגורים הוכנו גם מקלות ומוטות ברזל, אך הוחלט לא לתקוף בהם את החיילים אלא רק להתזיר למכים. עיקר נטל ההתנגדות באוניה זו הוטל על בני הנוער. הם אורגנו בפלוגות קרב והוסברה להם החשיבות של ההתנגדות. באספות מיוחדות שפוגסו לשם כך נאמר להם ברורות, שאין להם כל סיכוי לעמוד מול כוחם של הכדישים, אך חשוב להוכיח להם כי לא נגקל יעלה בידם לקרוע ילד יהודי מחוף מולדתו ולהחזירו לגרמניה, וכי הכבוד היהודי אינו הפקר.¹⁸² ב"אמפייר דייבל" לא התכוונו מלבתחלה לארגן את האנשים להתנגדות לירידה בגלל ההכנות שנעשו כדי לחבל בה. ההחלטה לחבל באוניה אחרי שהאנשים ירדו ממנה התקבלה בקבוצת אנשי פלמ"ח שפעלו בצרפת במסגרת המוסד לעלייה ב'. כשהתברר להם שהאנגלים עומדים להתזיר את המעפילים לגרמניה החליטו להגיב בפעולה דלסטית, וחבלה באחת מאוניות הגירוש נראתה להם תגובה הולמת. הבחירה נפלה על האוניה "אמפייר דייבל", שבה היה מספר המלווים הארצישראלים הכי גדול, ובראשם מיכה פרלסון (פרי) שהיה בקיא במקצוע החבלה ואפשר

היה לסמוך עליו שיבצע את המשימה.¹⁸³ ההוראה לחבל באוניה נמסרה למיכה פרלסון עליידי איש הפלמ"ח, ניסן לוימן. מטען החבלה המאולתר עם עפרונות ההשהיה, שנרכשו בצרפת, הוחזר לאוניה עם משלוהי המזון שהועלו עליה לפני ההפלגה מפורט דהבוק. אנשי המוסד כחוף ידעו על הכוונה לחבל באוניית הגירוש וניסו להניאם מלבצע את המעשה. ולפי דברי שאול אביגור לבן-גוריון לאחר המעשה, הוא הורה מפורשות לא לחבל באוניה מתוך חשש, שאם המטען יתגלה עלול הדבר לשבש את היחסים בין המוסד לצרפתים וההעפלה תיפגע. אף-על-פי-כן עמדו אנשי הפלמ"ח על דעתם שיש לחבל באוניה, ובהחלטתם הסתמכו על כך, שדין החבלה באוניית גירוש הוא כדין התגוננות, שהיא פטורה מאישור מוקדם של המוסד.¹⁸⁴

חבלה באוניה באמצעות מטען חומר נפץ מאולתר ובלתי-מוכר היתה עניין מורכב ומסוכן, במיוחד כשהאוניה מלאה אנשים ולא היה ידוע כמה זמן תארך ההפלגה. ומתי בדיוק ירדו ממנה. ההכנות לחבלה החלו כבר בעת שהשיירה התעככה בגיברלטר. תחילה הועלה רעיון שאחד המלווים מהאוניה ישחה לעבר אחת מאוניות הליווי, יצמיד אליה את המטען ויחבל בה, אך עד-מהרה התברר שהדבר אינו מעשי. לכן הוחלט לחבל באוניית הגירוש עצמה. בניגוד להחלטה על ההתנגדות שהתקבלה באוניות האחרות על דעת המעפילים, לא שותף איש מבין המעפילים ב"אמפיייר רייבל" בהחלטה על החבלה באונייתם. בסוד התכנון והביצוע של החבלה היה רק צוות המלווים הארצישראליים שבאוניה. אף-על-פי-כן קשה היה להעלים את הדבר מהמעפילים שראו את ההכנות. כדי להצמיד את המטען לשלדה שכתחתית האוניה, היה צריך לפתוח פתח בארובת האיורור ולרדת ורכה למטה. דבר זה נעשה באולם שהיו בו מאות אנשים שעקבו אחרי הנעשה. אף-על-פי שרבים ידעו על הטמנת המוקש והסכנה הכרוכה בכך, איש לא שאל שאלות ולא ערער. המעפילים גילו אמון מוחלט במלוויהם הארצישראליים.¹⁸⁵

עם התקרבות השיירה להמבורג החלו הצדדים להיערך למאבק האחרון, הפעם על המגרש של הבריטים. ואכן, הפעם נערכו השלטונות הבריטיים כרבעי לקראת מבצע ההורדה, שאף זכה לכינוי האירוני, "אואזיס" ("Oasis"). במקום ההורדה המיועד רוכזו מאות חיילים ושוטרים צבאיים, בתגבורת לחיילי המשמר שבאוניות הגירוש. מפקד השיירה

הקולונל גרגסון, שעמד לפקד על הורדת המעפילים מהאוניות, הקדים את השיירה ביומיים וכבר ב-6 בספטמבר הגיע להמבורג כדי לתאם עם גורמי השלטון במקום ולארגן את הורדת המעפילים. בעקבות הלקח בפורט דה-בוק, הוא עמד על כך, ששום פקיד לא יעלה על אוניות הגירוש עם כניסתן לנמל ושהעיתונאים יסולקו מרציף ההורדה. "שחקן לא ישחק אם לא יהיה לו קהל" - אמר, כשהוא מתכוון למעפילים: "לאחר שיוחלו, שיספרו לעיתונאים סיפורי זוועות כמה שרצוי".¹⁸⁶ הוחלט שהאוניות לא יכנסו לנמל ביחד אלא אחת אחת. אחרי שיורדו האנשים מהאוניה הראשונה, תיכנס השנייה ולאחריה השלישית.

כראשונה בתור להורדה נקבעה האוניה "אושן ויג'ר", שבגלל הרכב נוסעיה נחשבה לחלשה יותר ולכן הסיכויים להתנגדות בה נראו פחותים. האוניה נכנסה לנמל המבורג ב-8 באוגוסט. בכוקר. למעפילים לא היה ברור ששום התנגדות, ותהיה עזה ככל שתהיה, לא תניא את האנגלים מהחלטתם להורידם לחוף. אף-על-פי-כן הורה להם שלוח "ההגנה" מאיר שורץ להתנגד באופן פסיבי, "על כולם, גברים נשים וילדים, להימצא כמרתפים ולא לעשות שום הכנות ללידה. אלה מבין הבלתי-מאורגנים שגילו נטייה לרדת מיד, הוזהרו אזהרה-חמורה: לילה לפני כן הודיעו החיילים לאנשים שלקראת בוקר עליהם להיות מוכנים לרדת מהאוניה. איש לא הגיב.

ב-6 בכוקר נכנסו חיילי המשמר למרתפים וביקשו מהם באדיבות לפנותם, לעלות לסיפון ולרדת לחוף. משלא נענו, החלו לתטוף מהמעפילים את התרמילים ולהעלותם לסיפון. חלק מהמעפילים הוציא מהחיילים את התרמילים חזרה ונשאר למטה. אחרים הלכו אחרי התרמילים. אחרי שהחיילים ראו שהמעפילים אינם מתכוונים לפנות את המרתפים, הניחו להם לפי שעה, והחלו מפנים את התולים מבית-התולים של האוניה: לאחר מכן חלה הפסקה. מפקד חיילי המשמר באוניה, מייגורד אליס, פנה באדיבות כרמקול פעם נוספת וביקש מהאנשים להתפנות. חלק נענה, ועד לשעה 9.00 ירדו כשליש מהנוסעים. השאר החליטו להתנגד ולא לעלות. בינתיים התברר שחיילי המשמר, שהיו עם המעפילים לאורך כל המסע, נלמדו דחמיהם עליהם וסירבו להורידם בכוח. או אז הועקה תגבורת של כ-100 חיילים ושוטרים צבאיים מהחוף והתמונה השתנתה חיש מהר. חיילים אלה שלא הכירו כלל את המעפילים

הסתערו לתוך המרתפים כשהם מצויידיים באלות והחלו להכות באנשים ללא הבחנה על ימין ועל שמאל; הם התנפלו על נשים וילדים, היכום וסחבו אותם לסיפון ומשם לרציף. היו אלה מחזות אימים ממש. המעפילים האחרונים ניסו עוד להתכצר כאחד האולמות על המיטות הגבוהות. שהין בו והחליטו להתנגן כדי להקשות על החיילים את המלאכה, אך לא יכלו להחזיק מעמד. את שלבי ההתנגדות האחרונים באוניה זו מתאר מאיר שוריק:

רציתי להוציא לפחות את ילדי בית הנוער מתוך קלחת ואת של הכאות וקרבות - אבל בטרם הגעתי אתם עד למדרגות, האטרו לתוך המרתפים קילוחי מים. חזקים מציונרות מכבי האש... רטובים כעכברים עלו הלוחמים האחרונים מתוך המרתפים, כשבגדיהם קרועים וכפניהם סימני דם ופצעים. אחריהם השתוללו הקלגסים הבריטים שסחבום, דחפום וכעטו בהם לעיני הקצינים הגבוהים, שהכיסו מעל גשר הפיקוד בכל המתות. היינו מלאי זעם והרגשת חוסר אונים, באשר הגענו לרציף הגמל.¹⁸⁷

השנייה כתור להורדה היתה באוניה "אמפייר רייבל", שנחשבה על-ידי האנגלים לקשוחה ביותר מבין האוניות והם ציפו להתנגדות חזקה בתוכה. והנה להפתעתם כשהודיעו לאנשיה לרדת, הם נענו והחלו יורדים בשקט וללא כל התנגדות.¹⁸⁸ הדבר הפתיע גם את העיתונאים שהיו בנמל. בהודעה שהתפרסמה מטעם מפקד ה"הגנה" באוניה, אחרי ירידת האנשים ממנה נאמר, שהמעפילים באוניה זו, אשר רובם הגדול, הם ילדים ונשים הוות, החליטו לרדת ללא היאבקות. "אולם התגמול בעד העלבון ואי-הצדק המשועשע שבהחזרתנו לבית הקברות הגרמני לא יאחר לבוא". המשפט הזה בהודעה לא היה מובן לעיתונאים כאותה שעה. פירושו התברר להם רק בערב.¹⁸⁹

בין אחרוני היורדים מהאוניה היו המלווים מיבה פרלסון ואלחנן ישי. לפני שירדו הספיק אלחנן ישי-לרדת לתחתית האוניה ועל-פי אות מוסכם, לאחר שרוב האנשים יעזבו את האוניה, להפעיל את המוקש שהוטמן שם. האות היה, שירת "התקווה" של היורדים. ואכן, כשנדמה

שירת "התקווה", הפעיל אלחנן ישי את עפרון ההשהיה, עלה על הסיפון ועזב את האוניה עם קבוצת מעפילים כאחד מהם.¹⁹⁰ גראה שירידתם המהירה והמסודרת של המעפילים. מה"אמפייר רייבל" עוברה אצל הבריטים חשד, כיוון שמיד לאחר שהאנשים ירדו ממנה המוערכו בה חיפוש ומצאו את המוקש עוד לפני שהופעל. המוקש הועבר למפקדת הצי בהמבורג והתפוצץ שם לפני שהספיקו לפרקו.¹⁹¹

האחרונים ליודעה היו מעפילי "רנימד פרק". יום לפני שהגיעו לחופי גרמניה נפרד מהם כתב אמריקני של סוכנות "רויטר", שהתלווה אליהם כל הדרך מפורט דה"בוק. הוא נפרד מהם במילים נרגשות ואמר להם כי הוא דוחש להם כבוד ואיחול להם הצלחה. מפיו גם נודע להם שהם יהיו האחרונים לירידה.¹⁹² באוניה זו שהיתה מלאה ילדים ובני נוער נעשתה הכנה נפשית ממושכת להתנגדות. במסיבת עונג שפת האחרונה, שהתקיימה באוניה, ב"5 כספטמבר, ארבעה ימים לפני שהמסע הגיע לקצו, נאם-מרדכי רוזמן בהתרגשות פני-האנשים ואמר להם: "אנחנו צועדים כמעט בכיטחון מלא לקראת סיומו של-פרק הגבורה במאבקנו. לא קרה לנו הנס: הנס שלו קיווה ונכסף כל אחד מאתנו בעמקבפשו; זסיים את דבריו כקריאה: "היו דרוכים ומוכנים לקראת מחר".¹⁹³

בימים האחרונים השתררה באוניה מעין אווירה חגיגית של הרגשת "נעילה" לקראת סיומו של מסע רבי-סורים זה. את האווירה הזאת מתארת אחת ממדריכות הילדים באוניה:

בלילה האחרון ישבנו, כל המדריכות, גורנו שמיכות ותפרנו בזכעים לילדים. על ראש הברטים הללו התנוססה פאר-הכתובת - "אקסודוס 1947". הילדים נשאו את כובעיהם בגאון, בשם שנושאים אות הצטיינות. אכן גדולה היתה גאוותם על שייכותם למשפחת לותמי "אקסודוס".¹⁹⁴

האנגלים שעקבו אחרי ההכנות הנעשות באוניה זו, ידעו שהיא תהיה אגון קשה לפיצוץ. בדר"ח על הורדת המעפילים בהמבורג, מציין מפקד השירות הקולונל גרגסון, שבגלל ההנהגה הפולנית הקנאית של אוניה זו, והטפותי-הבלתי-פוסקות של רוזמן להתנגדות, מאז יצאו מפורט דה"בוק, היא הפכה לבעייתית במיוחד.¹⁹⁵ כדי לרכך את האנשים לפני שהוחל

בהורדתם הודיע להם הקפטן האנגלי, כי אנשי "אושן ויגר" החליטו על התנגדות פסיבית בלבד. אולם המעפילים הבינו שזאת הודעה פרובוקטיבית, שנועדה להוריד אצלם את המוטיבציה להתנגדות ולכן אפילו לא השיבו עליה. אך כאשר נפנסו עם ערב לגמל המכורג, עברה על פניהם ה"אושן ויגר" בדרכה החוצה, כשהיא ריקה מאדם. לא היה זה מחזה מעורר ביותר. אף-על-פי-כן המשיכו באוניה זו בהכנות להתנגדות.¹⁹⁶

הורדת מעפילי "דנימד פרק" נקבעה לבוקר, 9 בספטמבר. לקראת ההורדה פיגרו המעפילים את הסיפונים והתרכזו במחסנים שמתחתיהם. מדרגות היציאה מהמחסנים נעקרו ממקומן ונתרו רק חורי הפתחים. בשעה 10 בבוקר עם התחלת הפעולה פנו הבריטים באמצעות רמקולים אל המעפילים בכמה שפות אידופיות וקראו להם לרדת כשקטן אחרת יורדו על-ידי הצבא בכוח. המעפילים השיבו בשירה, צעקות וקריאות בוז, שהחרישו את הרמקול. הצבא החליט לתת להם זמן נוסף כדי שיימלכו בדעתם ויורדו מהאוניה מרצונם, אך לשווא. קולונל גרגסון, שפיקד אישית על ההורדה מאוניה זו הגיע למסקנה, כי לא תהיה ברידה אלא להוציא את האנשים מהמחסנים בכוח. הוא ביקש רשות ממפקד המחוז, וזו ניתנה לו. אולם הבעיה לא היתה קלה כלל ועיקר מבחינה טכנית, כיוון שהמעפילים סילקו את המדרגות מהפתחים, מלבד מדרגות של פתח אחד. את אלה השאירו מתוך התחשבות בנשים ההרות הרבות והתינוקות שהיו למטה, וצריך להבטיח להם אפשרות לעלות למעלה. שתי אפשרויות היו למפקד הבריטי: לנסות להבריח את האנשים מהמחסנים החוצה באמצעות גז מדמיע, או לגרור אותם החוצה בכוח. הוא העריך שהפעלת גז מדמיע במצב הנתון עלול לגרום לפניקה. האנשים יידחקו לפתח היציאה היחידי שגוהר; והדבר עלול לגרום לתוצאות תמורות מאוד, על בן החליט להוציאם בכוח, בלי להיעזר בגז מדמיע.¹⁹⁷

הוא ריכו באוניה בוח של שלוש פלוגות: פלוגה אחת של חיילי הליווי ועוד שתי פלוגות של משטרה צבאית וחיילים מצויידים באלות, צינורות כיבוי וסולמות. בצהריים הציבו החיילים סולמות בפתחים שנעקרו מהן המדרגות, ובחפוי סילוני מים חזקים שהמטירו על המעפילים ירדו לתוך המחסנים והחלו סוחבים את המעפילים לעבר פתחי היציאה. כדי להקשות על החיילים שילבו המעפילים יויים ונצמדו לקירות. אז הסתערו לעברם החיילים והחלו להכות בהם כאלות ללא אבחנה.

ההתכתשות ההריפה כשהמעפילים החליטו להתגונן ולהשליך בחיילים המבים מכל הכא ליד. החיילים שראו ברוזמן את ראש הממרידים, חיפשו אחריו ומצאו אותו באחד המחסנים, התנפלו עליו. הריכו אותו עד זוב-דם והורידו אותו מהאוניה בכוח, אך ההתנגדות נמשכה. לפי הדר"ח של קולונל גרגסון היו אלה הילדים באוניה זו שגילו את ההתנגדות העקשת ביותר. "הם היו פנטיים", הוא כותב, "זה היה גורא להיכנס למחסן המלא מאניאקים צורחים כש-6-8 מהם מתנפלים על חייל אחד. זה יכול היה להסתיים רצ יותר אילו לא הכירו היהודים וחיילי המשמר אלה את אלה וידעו מראש את הצפוי". החיילים נהגו במעפילים כברוטליות אפילו גרגסון עצמו מודה, שכמה חיילים צעירים נהגו במעפילים בקשיות מופרזת. להגנתם טוען הוא, שמי שלא ראה את הקרב שהתנהל במחסני האוניה אליאשימס.¹⁹⁸

כשעתיים נמשך המאבק ב"דנימד פרק", כשהאנשים עומדים על נפשם ומסרבים להוגדר לחוף. לעתים דרושים היו לא פחות מחמישה חיילים כדי להוריד מהאוניה מעפיל אחד. עם הורדת אחרוני המעפילים מה"דנימד פרק" הגיע לסיומו המאבק בן החודשיים של מעפילי "אקסודוס" 1947.

פרשת "אקסודוס" היתה ללא ספק השיא במאבק ההעפלה. בה הפגינו אנשי שארית הפליטה קבל עולם בצורה מרשימה את דבקותם בארץ ישראל ונחישותם לעלות אליה.

מאבקם של מעפילי "אקסודוס" היה ייחודי ושונה ממאבקם של אחיהם בעשרות ספינות המעפילים שקדמו להם ושכאו אחריהם. ייחודו בכך שהוא נמשך חודשיים תמימים, שנטלו בו חלק פעיל פאדבעת-אלפים וחמש מאות נפש - גברים, נשים וטף. המאבק של מעפילי "אקסודוס" החל באנתו. קרב לילי מול חופי הארץ, על סיפונה של ספינת מאוימת ורדנפה מאז עזבה את צרפת על-ידי אוניות המלחמה הבריטיות, שבו נטלו תחילה חלק פעיל רק מאות צעירים ובני נוער כשהם עומדים על נפשם, ללא נשק חם, מול עשרות נחתים מאומנים וחמושים שאינם מהססים לירות בהם מטוח קצר, המשכו באותה עמידה עיקשת, ממושכת ורבת הסבל של כל מעפיליה כמדתפיהן ובבלוביהן של אוניות הגירוש בימי הקיץ הלוהטים בדרך חזרה לצרפת, ושם בעמידה בפורט דה'בוק, ולבסוף כדרך לגרמניה. הגיבורים האמיתיים בשלב זה של המאבק, שמאפייניו היו

עמידה ממושבת ומתישה, כתנאים פיזיים קשים ובחוסר ודאות לגבי העתיד, היו דווקא אלה שנחשבו תחילה לחלשים שבקרב ציבור המעפילים; וסופו בהתנגדותם הנמרצת של אלפי המעפילים לרדת מאוניות הגירוש בנמל המבורג על אדמת גרמניה.

המאבק של מעפילי "אקסודוס" שזכה לתהודה בינלאומית, גרם להשחאת ביישוב ובעולם היהודי. ושימש כשעתר מקור השראה למשוררים, 199-שלושה משיריו המפורסמים של נתן אלתרמן ראו אור ב"טור השביעי" רבי ההשפעה בעתון רביר בעת החרחשות הדברים. שניים הראשונים הם: "מלחמת אירופה תשי"ג" ר"העם ושליחה" השלישי, "מהו חג לאומי", נכתב עם סיומה של הפרשה ומוקדש לשלב האחרון שבה, להתנגדות המעפילים לרדת בהמבורג. אלתרמן ראה במאבק זה לא רק עוד הפגנה פוליטית, אלא אירוע שמעבר לו, שמן הראוי להגוג אותו כחג לאומי. וכך מסתיים השיר:

והו יום מסגסג שירי ממתישה
את עקרון התביעה הקדינית קצדים
והו יום המראה כי אנגלים חמשה
יצטרכו לאחו קבל איש ואשה
אם ירצו לקרעם ממדינת היהודים.²⁰⁰

עמידתם של מעפילי "אקסודוס" הפתיעה בזמנו רבים, אך קודם כל את אנשי שארית הפליטה עצמם, שהיה להם רימוי עצמי גמוך ולא האמינו בכוחם. מנין, אפוא, שאבו את הכוח לעמידתם? איש לא חזה כי דווקא מעפילי האוניה "אקסודוס" ייקלעו למאבק כפי שהלך והתפתח מאז עזבה האוניה את יבשת אירופה. אין לראות בהם סתם נוסעים שהודמנו באופן מקרי לאוניה זו. בבחירתם כעלייה הבלתי-לגאלית, הם היו מודעים לבך שהם שותפים למאבק לאומי על פתיחת שערי הארץ בפני עלייה יהודית חופשית והקמת מדינה יהודית שבה יוכלו גם לשקם את חייהם ולא עוד כפליטים. תודעה זו, ברמות שונות, היתה כמעט נחלת כולם. ומשנקלעו לתוך המערכה התחדדה תודעתם הלאומית והתגברה כם התחושה כי לא רק גורלם הם מונח על כף המאזניים; אלא גורל תנועת ההעפלה כולה, בפי שכתב על כך אחד ממעפילי אוניה זו: "ירענו,

שעלינו להיות חזקים. כל ילד ידע זאת. ידענו שעלינו לעמוד במבחן למען הספינות הבאות; שאם נחזיק מעמד, יש תקוה, כי עוד תוספנה השיירות ללכת".²⁰¹

מאבק זה, ככל שהתמשך, יצר הרגשה של שותפות גורל בין האנשים, ליכד אותם לכלל עדת לוחמת, ונסך בהם הרגשת שליחות ו"גאונות יחינה". האנשים הרגישו פתאום שהם נמצאים במרכזה של דרמה לאומית, שעניי עמם נשואות אליהם, העם המצפה מהם לעמוד איתן במערכה שנכפתה עליהם. למרבה הפרדוקס, דווקא המצב של חוסר הבהירות לגבי עתידם שבו הוחזקו, במשך כמעט חודש, ימים בפורט דה בוק, למרות המתח שבו, הפיח בהם גם תקוה, במשך כל אותם ימים הם לא חדלו לקוות שעלידי סירובם לרדת בחוף צרפת, יכרחו לבסוף את האנגלים להתוודע ארצה או לקפריסין.²⁰²

הקשר עם החוף, הדאגה והעידוד. בהם זכו, אף הם חרמו רבות להרגשת האנשים שאין הם לבדם במערכה זו וכי לא זנחו אותם. קשר זה שקיים בעיקר עלידי אנשי "ההגנה" במקום, שבהם האמינו המעפילים "אמונה עיוורת, נסך בהם ביטחון שיוגבה על כל המבשולים וכי לבסוף יביאום חזרה לארץ. על פגעים, וטרחתם של אנשי "ההגנה" למען המעפילים ועל ההשפעה שהיתה לכך עליהם. כותבת את-המעפילות: "העובדה שראינו יום-יום, ולו מרחוק, את אנשי ההגנה, כשהם טורחים למצוננו ועמלים במסירות ללא גבול כדי להקל מעט על סבלנו. ידענו - כל עוד הללו נמצאים אחנו לא יאקשה עלינו כל-מאמץ".²⁰³

דבר אחרון, אך לא אחרון במשיבתו, הוא יחסם של האנגלים למעפילים. תוך כדי ההתנגשויות עם החיילים הבריטיים מול חופי הארץ נכעת ההורדה בהמבורג היו ביניהם שנהגו בקשיחות ואף בכרוטליות כלפי המעפילים. בכליאת האנשים בתוך אוניות הגירוש למשך שבועות ארוכים ובניסיון לכנוד אותם מהעולם החיצון נקטו הבריטים אמצעי-לחץ בלתי-נסבל. אף-על-פי-כן, אין לנסות ולהשנות את יחס הבריטים למעפילי "אקסודוס" ליחסם של הנאצים ליהודים. בסיכום, ולאחר ניתוח הפרטים, יש לומר זאת, אף כי בלהט המאבק בשעתו היו שניסו לגזור לגביהם גזרה שווה, ואף היו מי שבינו אותם "נאצים", ובאחת מאוניות הגירוש הוסיפו המעפילים את צלב הקרס לדגל הבריטי. למרות שהנתה לחיילי המשמר הוראה מפורשת לא להפעיל כוח באוניות הגירוש

ולהימנע מלהיכנס לאזור המגורים, היו התקלויות והטחת עלבונות בין החיילים והמעפילים.²⁰⁴ אולם עיון מדוקדק בעדויות מגלה, שבמסגרת האילוצים שתפקידם חייב אותם, גילו רוב החיילים יחס אנושי כלפי הגולים ולא התאכזרו להם במתבוון. וחובה לציין ולהדגיש שבקשהיה הממושבת ביחד באוניות הגידוש, נרקמו ביניהם יחסים אנושיים, והיו מבין החיילים שאף הזדהו בסתר עם גורל המעפילים. כותב על כך שליח ה"הגנה" ב"אושן ויגר" מאיר שוורץ:

צוות האוניה, החיילים והמלחים, התיחסו אלינו בימים האחרונים בידדות-מה. אף-על-פי שלא יכלו לבטא את אשר בלבבם, הרגשנו שסולדים הם, רובם, מהתפקיד האכזר שהוטל עליהם לפי פקודה מפורשת מגבוה. שאט-נפשם בא לידי ביטוי בהמבורג, באשר חלק מהם סירב להשתמש בכוח כדי להורידנו.²⁰⁵

אחרי שהורדו בנמל המבורג, הועברו המעפילים לשני מחנות מעבר זמניים, פופנדורף ואמשטאו בצפון גרמניה. אחרי זמן קצר הורדו מהמחנות המשמרות והפיקוח הצבאי, והם הועברו לפיקוח שלטונות המנהל האזרחי של אזור הכיבוש הכריטי בגרמניה. אלה העניכו את-המעפילים לשני מחנות טובים יותר, באמדן (Emden) וזנגוורדן (Sengwarden) מצפון לזוילהלמסהאפן (Wilhelmsabben).

המוסד לעלייה ב' שהתחייב בפני המעפילים כשם ה"הגנה", ערב החזרתם לגרמניה, לחזור ולהעלותם ארצה, עשה מאמץ גדול כדי לעמוד בהתחייבותו, ואכן עמד בה. רובם הגדול של מעפילי "אקסודוס" חוד והועלה ארצה לפני קום המדינה - חלקם בעלייה ד', במסמכים מזויפים, וחלקם במסגרת מבסות העלייה הלגאליות. ב-7 בספטמבר 1948, במלאות שנה להורדתם בכוח בנמל המבורג יכול היה מרכז המוסד לעלייה ב' בפאריס לבשר בסיפוק ארצה: "הוצאנו אחרוני 'אקסודוס' מגרמניה. פרט להולים לא נשאר אף אחד. עם עליית שבעים האחרונים בקדמה' חקרובה מלאנו ההבטחה להעלות אנשי 'אקסודוס'. מסור לכל אלה שידם היתה במפעל זה."²⁰⁶

פרק שנים-עשר

שקיעת ההתנגדות בספינות המעפילים

תוצאות הקריק הקשות של "אקסודוס" לא עוררו את המוסד לעלייה ב' לשינויים בדרכי המאבק וההתנגדות בספינות המעפילים, לפחות לא לפני שהפרשה הגיעה לסיימה בנמל המבורג. קרב הכוחות הבלתי-שקולים, אוניית הפליטים הישנה וכבודת התנועה מול אוניות המלחמה הכריטיות החדישות, היה להפגנת מרי מרשימה של הפלגטים הנאבקים על זכותם לעלות לארץ-ישראל. אומנם-עלה בידו האנגלים למנוע מהאוניה להוריד את אנשיה כחוף כפי שתוכנן תחילה; אך הקרב שניהלו מעפילי "אקסודוס" הפך בדיעבד להצלחה גדולה-הן מבחינה-מוראלית כלפי פנים והן מבחינה תעמולתית כלפי חוץ. היא הצליחה יותר מכל אוניית מעפילים אחרת לעורר בדעת הקהל הבינלאומית אהדה למצוקתם של הפליטים היהודים, ובאמצעותם לעניין הציוני בארץ-ישראל, אהדה שהיתה חשובה ביותר בימים ההם.

גם לכך העתוי שבו נערך הקרב - ביקור ועדת האו"ם בארץ - והסיקור המקשובתי הבלתי-רגיל שבו זכה. הפרטים על מהלך הקרב שהועברו בשלדור חי מהאוניה הדנופה והמברעתת-נקלטו ונפרצו בארץ עוד לפני שהיא עצמה הגיעה. לנמל חיפה, "עשו רושם עצום ומזועזע-על כל המאזינים! העיתונאים שהקדימו להגיע לנמל יכלו לחזות בעיניהם בכניסת האוניה הפגועה, ובהורדת הפצועים ממנה. צעדם הפליטים העייפים והמיואשים עם צרורם הדל המובלים לאוניות הגירוש עלידי חיילים בריטים חמושים, אחרי כל שעבר עליהם עד הלום, תמונות אלה מילסו את דרכם לעיתונות בארץ ובחוץ-לארץ, מלווות כתבות ופרטים על לכידתה של האוניה והקרב שהתנהל עלייה. כל זה יצר בציבור תחושת של גאווה מהולה בצער כלפי המעפילים הנאבקים, במיוחד כשהתברר

מגן חגנה
ז"ע

נחום בוגנר

ספינות המרי

ההעפלה 1945 – 1948

1993

המרכז לתולדות כוח המגן ה"חגנה"
ע"ש ישראל גלילי מיסודן של העמותות:
ארגון חברי ה"חגנה"
אגודת "דור הפלמ"ח, יד טבנקין

משרד הבטחון
החוצאת לאור